

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

AĞAMALI ZƏRİFƏ TUQAN QIZI

**AZƏRBAYCANIN NEFT STRATEGİYASI VƏ ÖLKƏNİN SOSIAL-
İQTİSADI İNKİŞAFINDA ONUN ROLU**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

**İxtisaslaşma: İstehsalat və xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı
və idarə edilməsi (sahələr üzrə)**

**Elmi rəhbər:
i.e.n.,dos. A.S Mehtiyev**

**Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.n.,dos. A.S Mehtiyev**

Kafedra müdiri

i.e.n.,dos. Ə.V. Hacıyev

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. AZƏRBAYCANIN NEFT STRATEGİYASININ MAHİYYƏTİ VƏ FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	6
1.1. Azərbaycanın neft-qaz ehtiyatları və ölkə iqtisadiyyatının inkişafına onun təsiri	6
1.2. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının neft strategiyasının formalaşması amilləri və xüsusiyyətləri	17
1.3. Azərbaycanın beynəlxalq neft sazişləri və neft sənayesinin inkişafında onların əhəmiyyəti	28
II FƏSİL. ÖLKƏNİN SOSIAL-IQTISADI INKIŞAFINDA NEFT STRATEGİYASININ VƏ NEFT GƏLİRLƏRİNİN ROLUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	40
2.1. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının mövcud vəziyyəti və dinamikası ...	40
2.2. Ölkənin neft-qaz gəlirlərindən səmərəli istifadə strategiyası və onun reallaşdırılması xüsusiyyətləri	55
2.3. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına neft gəlirlərinin təsirinin qiymətləndirilməsi.....	66
III FƏSİL. MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ ÖLKƏNİN SOSIAL-IQTISADI INKIŞAFINDA NEFT STRATEGİYASININ ROLUNUN ARTIRILMASI İSTIQAMƏTLƏRİ.....	70
3.1. Müasir mərhələdə Azərbaycanın yeni neft strategiyasının məqsəd və vəzifələri.....	70
3.2. Ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası və qeyri-neft sənayesinin inkişafında neft gəlirlərinin rolunun artırılması istiqamətləri	77
NƏTİCƏ	88
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	90
PE3IOME.....	93
SUMMARY.....	94

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dünyanın global enerji layihələrindən biri olaraq Azərbaycanın ən yeni tarixin parlaq və əlamətdar səhifəsinə çevrilən, xalqımızın taleyində həlledici rol oynayan, respublikamızın yeni dövr üçün sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərinin dəqiq şəkildə müəyyənləşməsinə həlledici təsir göstərən “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından artıq 20 il keçib. Bu sazişin imzalanması xarici şirkətlərə Azərbaycanda yeni sazişlərin imzalanması üçün geniş yol açdı. 1994-cü ildən bu vaxta qədər ARDNŞ və xarici neft şirkətləri arasında karbohidrogenlərin kəşfiyyatı, hasilatı və məhsulun pay bölgüsü prinsipi üzrə 26 saziş imzalanmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında uğurla reallaşdırılmış yeni neft strategiyası ötən illərdə Azərbaycanın bütün həyatı əhəmiyyətli sahələr üzrə dinamik inkişaf yolunda olan respublikaya çevrilməsi, beynəlxalq arenada nüfuz və mövqelərini möhkəmləndirməsi, habelə milli təhlükəsizlik maraqlarını yüksək səviyyədə təmin etməsi baxımından müstəsna rol oynamışdır. Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın təməlini qoymuş bu tarixi müqavilə Azərbaycanın yeni gənc müstəqil dövlət olaraq öz təbii sərvətlərinə sahib çıxmaq, milli mənafehlərini, iqtisadi və strateji maraqlarını sonadək müdafiə etmək əzmində olduğunu təsdiqləmişdir.

Azərbaycan yalnız neft və qaz ehtiyatlarına görə deyil, həmçinin Qara və Xəzər dənizləri regionunda tutduğu mövqeyə görə ABŞ, Avropa və Asiya dövlətlərinin maraqlarının kəsişdiyi geosiyasi mərkəzə çevrilmişdir. Neft və qaz ehtiyatlarının işlənməsi, həmçinin onların dünya bazarlarına ixracı üzrə nəhəng layihələrin həyata keçirilməsi sayəsində Xəzər regionu XXI əsrdə dünyanın əhəmiyyətli regionlarından birinə çevrilmişdir.

Son illər Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi möhkəmlənmiş, ictimai-siyasi sabitliyə nail olunmuş, cəmiyyətdə demokratiya və iqtisadiyyatda bazar münasibətləri daha da inkişaf etmiş, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya üçün şərait yaradılmış və buna başlanılmışdır.

Məqalədə müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın inkişafında neft strategiyasının əhəmiyyəti sistemli təhlil edilmiş və onun ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətlərinin inkişaf etdirilməsi baxımından rolu müəyyənləşdirilmiş və bu sahədə müvafiq təkliflərin irəli sürülməsi qarşıya məqsəd qoyulmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın neft strategiyasının mahiyyəti və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında neft gəlirlərinin rolunun müəyyən edilməsidir. Tədqiqatın predmeti ölkə iqtisadiyyatının inkişafında neft strategiyasının rolunun artırılması istiqamətləridir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Milli iqtisadiyyatın inkişafında neft strategiyasının rolunun və əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi və bu sahədə müvafiq elmi təkliflərin irəli sürülməsi, neft gəlirlərinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təsiri istiqamətlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasını Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin əsərləri, problemlə bağlı mövcud ideya və nəzəriyyələr təşkil edir. Tədqiqatda informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, müvafiq dövlət qurumlarının siyasət və hesabat sənədləri, Energetika Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Neft Fondunun, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin və digər qurum və şirkətlərin rəsmi elektron-məlumat bazaları, həmçinin müxtəlif elmi jurnalların və dövri mətbuatın məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Yeni yanaşma üsullarından istifadə edərək milli iqtisadiyyatın inkişafının prioritet istiqamətləri elmi tədqiq edilmiş və neft strategiyasının əhəmiyyəti açıqlamışdır. Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- Tədqiqatda Azərbaycanın neft strategiyasının formalaşması amilləri və xüsusiyyətləri araşdırılmışdır;
- Müstəqil Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası geniş tədqiq edilmiş və onun uğurları sistemləşdirilmişdir;

- Ölkənin neft-qaz gəlirlərindən səmərəli istifadə strategiyası və reallaşdırılması xüsusiyyətləri tədqiq edilmiş və sosial-iqtisadi inkişafa neft gəlirlərinin təsiri qiymətləndirilmişdir;
- Ölkədə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsində neft sənayesinin və neft gəlirlərinin rolunun artırılması məsələləri tədqiq edilmiş və bu istiqamətdə əhəmiyyətli təkliflər işlənilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının hazırlanmasında neft strategiyasının əhəmiyyəti elmi əsaslandırılmış, praktiki əhəmiyyətli konkret təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Dissertasiya işindəki araşdırma, təhlil və tövsiyələrdən müasir şəraitdə yeni neft strategiyasının işlənilməsində, bu mövzuda növbəti araşdırmaların aparılmasında istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, habelə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 94 səhifə həcmindədir. Dissertasiyada 8 cədvəl və 3 diaqram qurulmuşdur.

FƏSİL 1.AZƏRBAYCANIN NEFT STRATEGİYASININ MAHIYYƏTİ VƏ FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ.

1.1. Azərbaycanın neft-qaz ehtiyatları və ölkə iqtisadiyyatının inkişafına onların təsiri.

Məlum olduğu kimi bu və digər ölkənin neft sənayesinin vəziyyətini qabaqcadan müəyyənləşdirən əsas amillərdən biri də neft ehtiyatlarını mövcudluğudur. Bundan başqa regionun əlverişli coğrafi şəraitdə yerləşməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Azərbaycanın xüsusi yeri vardır.

Ekspertlərin hesablamalarına görə dünyada neftin potensial ehtiyatları 540 milyard tona çatır. Sübut olunmuşdur ki, dünya neft ehtiyatlarının $\frac{3}{4}$ hissəsindən çoxu OPEK ölkələrində, yarısından çoxu isə 4 Orta Şərq ölkəsində-Səudiyyə Ərəbistanı, İran, Kuveyt və İraqdadır. Dünya neft ehtiyatlarının $\frac{1}{4}$ hissəsi və OPEK ehtiyatlarının $\frac{1}{3}$ hissəsi təkcə Ərəbistanın payına düşür.

Ekspertlərin fikrinə görə keçmiş SSRİ və Şərqi Avropa ölkələrinin neft ehtiyatları 32,4 milyard ton, başqa sözlə desək, məcmu dünya ehtiyatlarının 6 faizi qədər qiymətləndirilir. Alimlərin fikrincə bu göstərici regiona kifayət qədər investisiya yönəldiyi şəraitdə texniki tərəqqi və geoloji kəşfiyyat sahəsində mütərəqqi yeniliklər sayəsində əhəmiyyətli dərəcədə artırıla bilər.

Dünya neft ehtiyatları içərisində Azərbaycanın xüsusi çəkisi 0,6 faiz təşkil edir. Əgər bu ehtiyatları dünya regionları ilə müqayisə etsək, onda görürük ki, onun ehtiyatları Cənub-Şərqi Asiya, Avstraliya, Okeaniya ölkələrinin ümumilikdə ehtiyatlarına bərabərdir və Qərbi Avropanın ehtiyatlarını təqribən 2 dəfə üstələyir.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti Geofizika və Mühəndis Geologiyası İstehsalat Birliyinin məlumatına görə Azərbaycanın quru və dəniz sektorunda 625-dən çox antiklinal tipli qarışıqlar var. Bunlar çox perspektivli neftli-qazlı laylardır.

Azərbaycan neftinin tarixi kökləri çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Ərəb tarixçiləri, coğrafiyaşünasları və səyyahlarından Əhməd Əl-Bəlaruri (IX əsr) Abşerondakı iqtisadi həyatın qədimdən neftlə bağlı olduğunu göstərmiş, Əbu-İshaq İstəxri (XI-X əsrlər), Əbu-d-Həsən Əli Məsudi (X əsr) Bakının neftli torpağı, Abşeronun "ağ" və "qara" nefti haqqında məlumat vermişdir. İtalyan səyyəhi

Marko Polo (XIII-XIV əsrlər) Bakı neftinin yaxın Şərqi ölkələrinə aparılması, alman diplomatı və səyyahı Adam Oleari (XVII əsr) Bakıdakı neft quyuları, türk səyyahı Evliya Çələbi (XVII əsr) neft mədənləri, neftin İrana, Orta Asiyaya, Türkiyəyə və Hindistana aparılması və neftin gətirdiyi illik gəlir haqqında məlumat vermişdir. Balaxanıdakı neft quyularından birində aşkar edilmiş daş üzərindəki yazı quyunun (35 m dərinliyində) hələ 1594-cü ildə usta Allahyar Məmmədşir oğlu tərəfindən qazılıb istifadəyə verildiyi göstərilir. Əmin Əhməd Razinin (İran, 1601) məlumatına görə XVI əsrin əvvəllərində Bakı ətrafında 500-ə qədər belə neft çalaları və quyusu mövcud idi ki, bunlardan da həm "qara", həm də "ağ" neft çıxarıldı.

Azərbaycan neft sənayesinin inkişaf tarixində bir neçə mərhələlər ayrılır ki, bunların da hər birinin özünəməxsus nailiyyətləri olmuşdur.

I mərhələ 1847-ci ildən neftin mexaniki üsulla qazılmış quyulardan hasil edilməsi ilə başlanır və 1920-ci ilə kimi davam edir. 1847-1848-ci illərdə ilk dəfə Bibiheybət və sonra Balaxanı yataqlarında mexaniki üsulla qazılmış quyulardan sənaye əhəmiyyətli neft alınmış və həmin ildən də Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafı başlanır. XIX əsrin əvvəllərində dünyada ilk dəfə olaraq Bibiheybətdə sahildən 30 m aralı dənizdə qazılmış əl quyusundan neft hasil edilmişdir.

O dövrdə dövlətə mənsub olan istifadəsiz torpaqlar neft axtarışı və aşkar edilmiş neftli sahələrin istismarı üçün 24 il müddətinə icarəyə verilirdi. İcarədar hasil etdiyi nefti ixrac etmək və onun satış qiymətini təyin etmək hüququna malik idi. İcarədarın satılan neftdən əldə etdiyi təmiz gəlir 14-15% təşkil edirdi. XIX əsrin 70-ci illərində neft sənayesinə təmiz milli kapital qoyuluşu cəmi 4% təşkil edirdi. Milli kapitalın iştirakı ilə qarışıq kapitalın həcmi isə 10%-ə yaxın idi. XIX əsrin sonunda neft sənayesində fəaliyyət göstərən 167 sahibkarın 49-u (24,8%) azərbaycanlı olmuşdur. O dövrdə neft sənayesinin inkişafında milli "neft milyonçuları"nın (Hacı Zeynalabdin Tağıyev, İsa bəy Hacınski, Murtuz Muxtarov, Şəmsi Əsədullayev, Seyid Mirbabayev və b.) böyük fəaliyyətləri olmuşdur. 1874-cü ildə Bakıda ilk səhmdar neft şirkəti - "Bakı neft cəmiyyəti" yaradılır. 1873-cü ildə milliyətcə isveç olan Robert Nobel Bakıya gəlir, neftlə əlaqədar iqtisadi

yüksəlişin şahidi olur. 1876-cı ildə Nobel qardaşları Bakıda neft hasilatı və emalı üzrə neft şirkəti yaradırlar. O vaxtlar Azərbaycanda bir sıra neft mədənləri, neft emalı zavodları, ilk dəfə Xəzər dənizində quraşdırılmış neftdaşıyan tanker, barjlar, dəmir yolları, mehmanxanalar və s. Nobel qardaşlarına məxsus idi. 1876-cı ildə neft məhsullarına aksiz verqisi ləğv edildikdən sonra yeni neftayırma zavodları tikilib istismara verildi.

1878-ci ildə Balaxanı yatağı ilə Bakı neftayırma zavodunu birləşdirən 12 km uzunluğunda Rusiyada ilk neft kəməri inşa edilir. 1898-ci ildə neft mədənləri ilə Bakı neftayırma zavodlarını birləşdirən neft kəmərlərinin ümumi uzunluğu 230 km idi. Bu kəmərlərdə ildə 1 mln. t neft nəql edilirdi.

1883-cü ildə Bakı-Batım dəmir yolu tikilib istifadəyə verilir ki, bu da neft və neft məhsullarının Avropa ölkələrinə ixrac edilməsində mühüm əhəmiyyətə malik idi. 1883-cü ildən Rotşild Bakıda maliyyə-kredit əməliyyatlarına başlayır və neftin satışı ilə məşğul olmağa başlayır. 1886-cı ildə Rotşildin Xəzər-Qara dəniz neft şirkəti yaradıldı. 1890-cı ildə Rotşildin bankı Bakı neftinin ixracının 42%-nə nəzarət edirdi. 1901-ci ildə Azərbaycanda 11 mln. t neft hasil edilmişdir ki, bu da dünya neft hasilatının 50%-dən çoxunu təşkil edirdi. 1880-ci ildə məşhur kimyaçı-alim D.İ.Mendeleyev Bakı neftinin dünya bazarlarına çıxarılmasını təmin etmək üçün Bakı-Batım neft kəmərinin çəkilməsini təklif edir. Bu kəmərin uzunluğu 833 km, d.-200 mm olub tikintisi 1897-ci ildə başlanır və 1907-cı ildə başa çatdırılır.

II mərhələ 1920-ci ildə Azərbaycanda neft sənayesinin milliləşdirilməsindən sonra başlayır və 1949-cu ildə açıq dənizdə "Neft Daşları" yatağının kəşfi dövrünü əhatə edir. 1921-ci ildə neft hasilatı azalaraq 2,4 mln. tona enir. II mərhələdə axtarış-kəşfiyyat işlərinin genişləndirilməsi ilə əlaqədar Azərbaycanda bir sıra yeni neft yataqları (xüsusilə Qala, Buzovna-Maştağa və s.) aşkar edilib istismara verilir və neft hasilatı 1941-ci ildə 23,6 mln. tona çatdırılır ki, bu da o dövrdə SSRİ-nin neft hasilatının 76%-ni təşkil edir.

III mərhələ 1950-ci ildə "Neft Daşları" yatağının istismara verilməsi ilə Azərbaycanda dəniz neft sənayesinin inkişafı ilə başlanır və bu 1969-cu ilə kimi davam edir. Bu mərhələdə dəniz geoloji-kəşfiyyat işləri genişlənir, bir sıra neft və

qaz yataqları aşkar edilib istismara verilir (Qum-dəniz, Səngəçal-Divannı-dəniz-Xərə-Zirə a.-sı, Bahar, Bulla-dəniz, Darvin küpəsi, Palçıq pilpiləsi və s.), dəniz qazma işlərinin (o cümlədən axtarış - kəşfiyyat qazmasının), hidrotexniki neft qurğularının tikilməsinin texnika və texnologiyası, dənizdə neftçıxarmanın infrastrukturunu inkişaf etdirilir.

Bu mərhələdə quru sahələrində də bir sıra yeni neft və qaz-kondensat yataqları aşkar edilib istismara verilmişdir (Kürovdağ, Mişovdağ, Kürsəngə, Qarabağlı, Qalmaz, Qaradağ və s.). Bu dövrdə əsasən "Neft Daşları"nın və digər yataqların intensiv sürətdə işlənilməsi və istismarı həyata keçirilmişdir. Dünya təcrübəsində ilk dəfə açıq dənizdə estakada dirəkləri üzərində dəniz mədəni tikildi. Burada kompleks mühəndis və elmi-texniki tədbirlərin tətbiqi nəticəsində külli miqdarda kapital qoyuluşuna, metala qənaət edilərək yüksək əmək məhsuldarlığına, neftin hər bir tonunun maya dəyərinin aşağı düşməsinə nail olunmuşdur.

IV mərhələ 1969-cu ildən başlayaraq Azərbaycanın xalq təsərrüfatının bütün sahələri kimi neft və qaz sənayesinin də yüksək dinamik inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması ilə səciyyələnir və bu da ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövrünə təsadüf edir. Bu dövrdə Azərbaycanın neft və qaz sənayesinin xüsusilə dəniz neftinin hasilatının inkişaf tarixində yeni mərhələ başlayır. 1970-ci ildə "Xəzərdənizneft" İstehsalat Birliyi (İB) yarandı və SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyi Xəzərdə Azərbaycan neftçilərinin dəniz şəraitində iş aparmaq təcrübəsini nəzərə alaraq Xəzərin bütün sektorlarında (həmin ildən Xəzər sektorlara bölündü) geoloji-kəşfiyyat, qazma, işlənmə, istismar və digər işlərin aparılmasını Azərbaycan neftçilərinə həvalə etdi.

Bu tarixə kimi Xəzər dənizində istifadə olunan texniki vəsait yalnız dənizin dərinlikləri 40 m-ə qədər olan sahələrdə işləməyə imkan verirdi. Həmin dövrdə Xəzərin Azərbaycan sektorunda 40 m-ədək dərinlikdəki perspektivli sahələrdə demək olar ki, bütün neft-qaz yataqlarının hamısı aşkar olunmuşdu. Dənizdə neft və qazın hasilatının artırılması daha böyük dərinliklərdə yatan neft və qaz yataqları ilə bağlı idi. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü və səyi nəticəsində 70-80-ci illərdə Azərbaycana 75 növdə 400-dən çox ağır yük

qaldıran kran gəmisi, boruçəkən gəmilər, seysmik, sənişin və s. gəmi növləri gətirildi. Xəzərdə 2500 t gücündə "Azərbaycan" kran gəmisi işə başladı. Bundan başqa ilk vaxtlarda dənizin 70 m dərinliyində olan sahələrdə geoloji-kəşfiyyat işləri aparmaq üçün "Xəzər" tipli özüqalxan, sonralar isə dənizin 200 m dərinliyindəki sahələrdə işləməyə imkan verən "Şelf" tipli yarım dalma üzən qazma qurğularının alınması nəticəsində dənizin daha dərin sahələrində zəngin neft və qaz yataqlarının kəşf olunmasına imkan yarandı. Nəticədə 60-cı illərin sonu ilə müqayisədə yeni 8 neft və qaz yataqları kəşf edildi, neft ehtiyatları iki, qaz ehtiyatları isə üç dəfə artırıldı. 1975-ci ildə neft və qazın ümumi hasilatı 27,1 mln. t-a (şərti yanacaq) çatdırıldı. 80-ci illərdə üzən qazma qurğularının sayı 11-ə çatdı və onlardan istifadə nəticəsində, indi Azərbaycan neftinin əsas hissəsini təşkil edən dənizin 80-350 m dərinlikdə yatan zəngin neft ehtiyatlarına malik olan yataqlar kəşf olundu (Günəşli, Çıraq, Azəri və b.).

Bu dövrdə dünyada analoqu olmayan Dərin Dəniz Özülləri zavodunun Azərbaycanda, Bakıda tikilməsi üçün o zaman Sovetlər məkanında 450 mln. ABŞ dollarının ayrılması, bunun üçün belə bir icazəni alınmasına nail olunması (bu zavodun Həştərxanda tikilməsi nəzərdə tutulmuşdu) cənab Heydər Əliyevin möhkəm iradəsinin və cəsarətinin nəticəsi idi.

V mərhələ SSRİ-nin dağılması, müstəqillik dövrünün və Azərbaycanın yeni tarixini əhatə etməklə "Yeni neft strategiyası"nın yaranması ilə səciyyələnir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra 90-cı illərin əvvəllərində bir çox çətinliklərlə üzləşmişdir. SSRİ-nin keçmiş respublikaları ilə Azərbaycan Respublikası arasında iqtisadi əlaqələrin qırılması, respublika ərazisində qeyri-sabitliyin mövcud olması, maliyyə və texniki təchizatın sıfıra enməsi neft və qaz sənayesinin ağır böhran vəziyyətinə salmışdır. Bütün bu çətinliklər maliyyə, texniki və digər problemlər aşkar edilmiş "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" kimi yataqların işlənməsinə imkan vermirdi. Belə vəziyyətdə xalqın tələbi ilə ikinci dəfə Azərbaycana rəhbərliyə qayıdan cənab Heydər Əliyev "Neft Azərbaycanın milli sərvətidir" devizi ilə çıxış edərək, respublikanın neft sənayesinin bərpası və inkişafı ilə yaxından məşğul olmuşdur. Neft sənayesində yaranmış çətin

vəziyyətdən çıxmaq və ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi üçün iki variantdan birini seçmək lazım idi. Ya 15-20 il ölkəmizin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin əlverişli olmasını gözləmək, ya da xarici neft şirkətlərini dəvət etmək lazım idi. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri xarici iri neft şirkətlərini Azərbaycana dəvət etmək qərarına gəldi və "Yeni neft strategiyası" tez bir vaxtda işlənib hazırlandı. O dövrdə Azərbaycan Prezidentinin sərəncamı ilə Azəri-Çıraq-Günəşli (dərindən sulu hissəsi) yataqlarının işlənməsi üzrə xarici şirkətlərlə danışıqlara başlandı. Azərbaycanı labüd fəlakətdən xilas edən dahi rəhbər Heydər Əliyev onun iqtisadi yüksəlişi üçün də tədbirlər görməyə başladı. Elə ilk günlərdən ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti, İlham Əliyev danışıqlar prosesinə cəlb edildi, yeni neft strategiyasının hazırlanmasının və uğurla həyata keçirilməsinin ən fəal iştirakçılarından oldu.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə işlənib hazırlanmış Yeni neft strategiyasının məntiqi nəticəsi olaraq 1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın yeddi ölkəsini təmsil edən 11 xarici neft şirkəti ilə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı "Azəri", "Çıraq" yataqlarının və "Günəşli" yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsünə dair saziş imzalandı. Təsədüf deyil ki, bu saziş Azərbaycanın qapılarını bütün dünyanın üzünə açdı və sonrakı illərdə dünyanın 19 ölkəsinin 41 neft şirkəti ilə 32 saziş imzalandı. Bu sazişlər çərçivəsində ümumi sərmayə qoyuluşları 60 mlrd dollara çatdırıldı.

Bağlanmış sazişlər nəticəsində Azərbaycanın neft sənayesində köklü islahatlar aparıldı, güclü infrastruktur yarandı, neft sənayesinə müasir texnologiyalar, idarəetmə təcrübəsi gətirildi. Respublikamızın neft donanması, ümumiyyətlə dəniz neft sənayesinin infrastrukturunu yenidən quruldu. "Bakı" elmi-tədqiqat gəmisi modernləşdirilib dünyada ən mükəmməl geofiziki tədqiqat gəmilərindən birinə çevrildi. "Xəzərdənizneft" yarımdayma qazma qurğusu yenidən quruldu və "Dədə Qorqud" adı ilə ikinci həyata başladı. "Şelf-5" qazma qurğusu əsaslı şəkildə yenidən quruldu, müasir avadanlıqla təchiz olunaraq dünyada ən böyük üzən qazma qurğularından birinə çevrildi və 1998-ci ilin sentyabrında "İstiqlal" adı ilə istifadəyə verildi. Dənizin daha dərin hissələrində neft quyuları qazmağa imkan

verən ən müasir çoxfunksiyalı özüqalxan “Qurtuluş” və H. Əliyev adına yarım dalma “Lider” adlı qazma qurğuları yaradıldı. 2002-ci ilin yayında Xəzərdə ən yeni texnologiyalar əsasında ilk dəfə qazma qurğuları üçün sualtı dayaq tavanı quraşdırıldı.”Tofiq İsmayılov” dalğıc, “Azərbaycan”, “İsrafil Hüseynov” kran gəmiləri təmir edilib yeni avadanlıqlarla təchiz olundu. Dənizdə “Çıraq-1” platforması beynəlxalq standartlara uyğun yenidən quruldu. Bu platformadan sahilədək 120 metr dərinlikdə 176 km uzunluğunda neft, “Neft Daşları” na 48 kilometrlik qaz kəmərləri çəkildi. Heydər Əliyev adına Dərin özüllər zavodu yeniləşdirilərək dəniz platformalarının tikintisinə cəlb olundu. Dünyanın ən iri neft terminalından olan Səngəçal terminalı tikildi. ACQ yataqlarında beynəlxalq standartlara cavab verən dəniz özülləri quraşdırıldı. 2002-ci ildə Səngəçal Terminalının Genişləndirilməsi Proqramı (STGP) üzrə terminalın genişləndirmə işlərinə başlandı. Eyni zamanda ölkəni neft-qaz kompleksində mühüm iqtisadi və dövlət idarəetməsi sahəsində islahatlardan kənarda qalmamışdır. Belə ki, göstərilən zaman kəsiyində Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə dəfələrlə onun strukturuna dəyişikliklər edilmiş, mövcud infrastrukturunu təkmilləşdirilmişdir.

“Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra hasil olunacaq milyonlarla ton xam neftin tamamilə təhlükəsiz, siyasi və iqtisadi cəhətdən məqbul variantlarla dünya bazarlarına çıxarılması kifayət qədər mübahisəli və çətin məsələlərdən biri olmuşdur. Lakin Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin prinsipial və qətiyyətli mövqeyi, nümayiş etdirdiyi diplomatik məharət, tərəfdaşı inandırmaq bacarığı sayəsində Azərbaycan neftinin nəqli marşrutları barədə optimal qərarlar qəbul edilmişdir. 1996-cı il yanvar ayında “Azərbaycan neftinin Bakı-Novorossiysk marşrutu ilə nəql edilməsi haqqında” Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikası arasında hökumətlərarası saziş imzalanmış, 1997-ci ilin oktyabr ayında həmin xətt istifadəyə verilmişdir. 1997-ci ildə isə Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri arasında neftin Qara dənizə çıxarılması üçün Bakı-Tbilisi-Supsa marşrutu ilə nəqli nəzərdə tutan saziş imzalanmışdır. 1999-cu il aprelin 17-də ölkə tarixində daha bir əlamətdar hadisə baş verdi. Azərbaycan, Gürcüstan və Ukrayna prezidentlərinin

iştirakı ilə uzunluğu 850 km ,illik buraxılış qabiliyyəti isə 5 milyon ton olan Bakı-Supsa neft kəməri, habelə Gürcüstanın Qara dəniz sahilindəki Supsa ixrac terminalı istismara verilmişdir.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, həmin dövrdə əsas ixrac neft boru kəmərinin hansı ölkələrin ərazisindən keçəcəyi aktual və ziddiyyətli məsələ olaraq hələ öz müsbət həllini tapmamışdır. Nəhayət, 1999-cu ilin noyabrında Türkiyənin İstanbul şəhərində, ATƏT Sammiti çərçivəsində keçirilən görüşdə ABŞ, Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan prezidentləri tərəfindən “Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Neft Kəməri”nin çəkilişi haqqında dövlətlərarası müqavilə imzalandı.

Öz tarixi əhəmiyyəti baxımından heç də Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinə geridə qalmayan hadisə - Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin tikintisi və “Şahdəniz” yatağından qazın hasilatına başlanması oldu. Məhz bu layihənin məntiqi nəticəsidir ki, Azərbaycan bu gün nəinki neft ixrac edən , eyni zamanda, qaz ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. 1996-cı ildə bağlanmış “Şahdəniz” müqaviləsi artıq öz səmərəsini verməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2006-cı ilin noyabr ayında “Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında enerji sahəsində əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu”nu imzalamaqla, bu sahənin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına start vermiş, ölkəmiz enerji təhlükəsizliyi sahəsində Avropa İttifaqının ən yaxın tərəfdaşlarından birinə çevrilmişdir.

2006-cı ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft, 2007-ci ilin əvvəlində isə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin işə düşməsi respublikamızın dünya enerji bazarındakı rolunu əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndirmişdir.

Neft-qaz təsərrüfatında baş verən ən mühüm hadisələrdən biri kimi 2010-cu ildə Azərbaycanda yeni böyük qaz yatağı –“Ümid” yatağının kəşf edilməsidir. Əldə olunan böyük nailiyyətlərdən biri də “Abşeron” yatağının ehtiyatlarının müəyyən edilməsidir.”Abşeron” yatağının ehtimal olunan ehtiyatları 350 milyard kubmetr qaz təşkil edir. Bu yatağın kəşf edilməsi ilə Azərbaycanın təsdiq olunmuş qaz ehtiyatları 2 trilyon 550 milyard kubmetrə çatmışdır. Yaxın gələcəkdə isə yeraltı qaz ambarlarının tutumunun isə 5 mlrd kubmetrə çatdırılması nəzərdə tutulur.

Zaman keçdikcə Yeni neft strategiyasının davamlı uğurları Azərbaycan dövlətinin dinamik iqtisadi tərəqqisinə çevrilmişdir. Başqa sözlə desək, Yeni neft strategiyası əsas məqsədinə-ölkənin enerji təhlükəsizliyi tam təmin edilmiş və həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində ölkənin proporsional iqtisadi inkişafına nail olunmuşdur.

Azərbaycanı Avropanın mühüm enerji təminatçısına çevrilən ən mühüm amil, şübhəsiz ki, respublikamızın zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının səmərəli realizəsi ilə bağlıdır. Hələ 2006-cı ilədək Rusiyadan mavi yanacaq idxal edən respublikamızın 2007-ci ildən bu asılılığı aradan qaldırması və qaz ixrac edən ölkəyə çevrilməsi enerji diplomatiyasının nailiyyəti kimi qiymətləndirilməlidir. Diqqəti çəkən məqamlardan biri də kifayət qədər neft və qaz ehtiyatlarına malik strateji əhəmiyyətli yataqların məhz Azərbaycan neftçiləri tərəfindən kəşf olunması və ya istismara verilməsidir. Bu istiqamətdə ilk uğurlu addımlardan biri hələ 1999-cu ildə kəşf olunmuş “Şahdəniz-1” qaz yatağı üzrə ilk qazın hasil edilməsi olmuşdur. 2006-cı ildən bu yatağın istismarı Azərbaycanın qaza olan daxili tələbatının tam ödənilməsinə və ilk dəfə olaraq ixracına imkan vermişdir. Yataq 2006-cı ildən Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin mavi yanacaq təminatında əsas rol oynayır.

200 milyard kubmetr qaz ehtiyatlarının olduğu proqnozlaşdırılan “Ümid” yatağın istismarı ölkə büdcəsinə təxminən 30-40 milyard dollar gəlir gətirməsi proqnozlaşdırılır. “Ümid”, “Şahdəniz”dən sonra ölkənin müstəqilliyi tarixində kəşf olunan ikinci ən böyük qaz yatağı olmuşdur. Bu yatağın zəngin ehtiyatları sayəsində Azərbaycan yaxın 100 il müddətində təbii qaza olan ehtiyacını ödəmək imkanı qazanmışdır. Onu da bildirək ki, 2012-ci il sentyabrın 20-dən “Ümid” qaz yatağının istismarına başlanılmışdır.

2011-ci il sentyabrın 9-da “Abşeron” blokunda 250 milyard kubmetr qaz ehtiyatı olan yeni yataq kəşf olunmuş, beləliklə, respublikamızın enerji potensialı daha da güclənmişdir. Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında mühüm ölkəyə çevrilmişdir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın enerji siyasətinin son illər yeni fazaya qədəm qoyması (“Abşeron” və “Ümid” qaz yataqlarının kəşfi, trans-enerji sazişlərinin

imzalanması) həm də karbohidrogen ehtiyatlarının nəqli coğrafiyasının genişlənməsi ilə xarakterizə olunur. Milli enerji siyasətində qaz amilinin ön plana keçməsi respublikamızın xarici siyasətinə və iqtisadi həyatına da təsirsiz ötüşmür. Qaz ehtiyatlarının həcmnin artması, yeni yataqların kəşf olunması, hasilatla bağlı işlərin sürətlənməsi onların nəqlinin diversifikasiya məsələlərini də son dərəcə aktuallaşdırır.

1999-cu ildə kəşf olunan, 2006-cı ildən işlənən, ehtiyatları 1,2 trln. kubmetr qaz və 240 mln. tondan artıq kondensat həcmində qiymətləndirilən “Şahdəniz” yatağı hazırda dəniz akvatoriyalarında mövcud olan ən iri qaz-kondensat yataqlarındandır. Bu yataqda hasilatın başlanması ölkənin daxili tələbatını ödəməyə və xaricdən qaz idxalına son qoymağa imkan vermiş, Azərbaycanın enerji müstəqilliyi tam təmin edilmişdir. Hasil olunan qaz Səngəçal terminalında ilkin emaldan keçirilərək, ümumi uzunluğu 997 km, ötürmə qabiliyyəti ildə 20 mlrd. kubmetr təşkil edən CQBK vasitəsi ilə Bakı-Tbilisi-Ərzurum marşrutu üzrə Gürcüstana və Türkiyəyə ixrac olunur. Yatağın işlənilməsinin 2-ci mərhələsində əlavə illik qaz hasilatı həcmnin minimum 16 milyard kubmetrə çatdırılması planlaşdırılır. Hasil olunacaq həcmərin “Cənub qaz dəhlizi” strategiyası çərçivəsində Avropa ölkələrinə ixrac edilməsi üçün ciddi iş aparılır. 2011-ci ildə Bakıda imzalanmış Birgə Bəyannamə bu istiqamətdə praktiki başlanğıc üçün fundamental zəmin yaratmışdır. Ümumiyyətlə, 2025-ci ilədək Azərbaycanın ümumi qaz ixrac potensialının minimum 40-50 milyard kubmetrə çatdırılması və bunun da çox hissəsinin Avropa bazarına göndərilməsi nəzərdə tutulur. CQBK-nin ötürücülük qabiliyyətinin artırılması üzrə işlər görülsə də, belə böyük qaz həcmlərinin Avropaya fasiləsiz nəqlini təmin etmək iqtidarında olan yeni bir kəmərin yaradılması zəruridir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev belə bir qaz-nəql sisteminin qurulması haqqında təşəbbüs irəli sürmüş və Transanadolu boru kəməri (TANAP) layihəsinin müvafiq dəstək almasına nail olmuşdur. Yeni kəmərin ötürücülük qabiliyyəti ilk mərhələdə 16 milyard kubmetr təşkil edəcək. Sonradan bu həcm 30 milyard kubmetrədək artırılması imkanları da nəzərdə tutulur. Azərbaycan tərəfi hesab edir ki, bu kəmərlər “Cənub qaz dəhlizi”nin əsasını

təşkil edəcək: ilk mərhələdə “Şahdəniz”, “Ümid”, “Abşeron” yataqlarından, habelə mövcud perspektiv strukturlardan hasil olunan Azərbaycan qazı, ikinci mərhələdə isə Xəzər dənizi hövzəsi və digər Şərqi ölkələrində çıxarılan təbii qaz həcmələri bu kəməri vasitəsi ilə nəql olunacaq. Başqa sözlə, Avropa Birliyi üçün həyati əhəmiyyət daşıyan “Cənub qaz dəhlizi”nin möhkəmləndirici əsası rolunu məhz TANAP və onun operatorluğunu öz üzərinə götürmüş Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) oynayacaqdır.

Müstəqillik tariximizin ilk illərində neft və qaz hasilatının artımına ölkənin qarşıdakı iqtisadi və sosial çətinliklərin aradan qaldırılmasının əsas vasitələrdən biri kimi baxılırdı. Belə bir şəraitdə maliyyə vəsaitinin məhdudluğu xarici şirkətlərin və investorların cəlb olunmasını strateji zərurətə çevirmişdi. Lakin Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü ilə yanaşı, ölkəni bürümüş daxili ziddiyyətlər, səbatsızlıq, özbaşınalıq Qərbi neft şirkətlərini Azərbaycandan çəkirdi. Eyni zamanda aparılan danışıqlarda isə Azərbaycanın iqtisadi maraqları tam təmin olunmurdu.

Xəzərin Azərbaycan sektorunda neft və qaz ehtiyatlarının istismarı ildən ilə genişlənir və bunun nəticəsində Azərbaycan özünün enerji təhlükəsizliyini tam şəkildə təmin etmişdir. Dünyanın enerji təminatında da ölkənin xüsusi çəkisi və strateji əhəmiyyəti yüksəlir. Eyni zamanda Şahdəniz yatağında qazın istismarının genişlənməsi ilə əlaqədar Azərbaycan özünün daxili tələbatını tam ödəməklə bərabər, bu mavi yanacaq növünün beynəlxalq bazarlara ixrac etmək imkanını əldə etmişdir. Qaz nəqliyyat infrastrukturunun, xüsusilə də Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəmərinin fəaliyyəti sayəsində Azərbaycan Qərbi mühüm qaz ixracatçısına və global enerji təhlükəsizliyinin təminatçılarından birinə çevrilmişdir.

1.2. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının neft strategiyasının formalaşması amilləri və xüsusiyyətləri

XX əsrin ən böyük hadisələrindən birini Möhtərəm Prezidentimiz Heydər Əliyev cənabları tərəfindən Azərbaycanın neft strategiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi təşkil edir.

1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Azərbaycan dövləti hərbi təcavüz, daxili çəkişmələr və iqtisadi çətinliklər ilə üzləşmişdir. 1993-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışından sonra qısa müddət ərzində sabitlik bərpa olundu və ölkənin iqtisadi imkanlarının səfərbər olunması, dövlətin malik olduğu təbii sərvətlərinin istismarına xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədi ilə cəsarətli siyasi addımlar atıldı. Bu baxımdan Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatlarının genişmiqyaslı istismarına xarici investisiyaların cəlb edilməsində 1994-cü ilin sentyabrın 20-də Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarının birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında xarici neft şirkətləri ilə bağlanmış "Əsrin müqaviləsi" xüsusi yer tutur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə bağlanmış bu müqavilə Azərbaycan xalqının rifah halının yaxşılaşdırılmasında yeni dövrün əsasını qoydu. "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə müstəqil Azərbaycan dövlətinin tarixində yeni milli neft strategiyası həyata keçirilməyə başlandı. Təməli ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu strategiyanın gerçəkləşməsi və beynəlxalq neft şirkətləri ilə sazişlərin imzalanması sayəsində ölkənin neft ehtiyatlarının istismarına çoxmilyardlı xarici investisiyalar cəlb edildi. Məhz bu müqavilədən sonra dünya dövlətlərinin Azərbaycan iqtisadiyyatına marağı artdı, ölkəmizin beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə güclü təkan verildi. Müqavilənin imzalanması ilə xalqımızın öz sərvətləri üzərində sahiblik hüququ bir daha təsdiq edildi və eyni zamanda Azərbaycan iqtisadiyyatının dünyaya açıq olması bir daha nümayiş etdirildi. "Əsrin müqaviləsi"nin bağlanması Azərbaycanın bir dövlət kimi tanınmasına, onun dünya iqtisadi sisteminə qoşulmasına və beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə şərait yaratdı. Beynəlxalq neft sazişlərinin imzalanması ilə neft sazişlərində iştirak edən şirkətlərin dövlətləri ilə səmərəli və

qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişafı üçün əsaslı təməl quruldu, ölkənin geosiyasi mövqeyinin daha da möhkəmlənməsi, dünya iqtisadiyyatına integrasiya prosesinin sürətlənməsi üçün şərait yarandı.

Neft strategiyasının mühüm tərkib hissəsini xarici şirkətlər ilə birlikdə hasil olunan neftin və qazın iri həcmli nəqlini və xarici bazarlara ixracını təmin edəcək çoxvariantlı borunəqliyyat infrastrukturunun yaradılması təşkil etmişdir. Belə ki, neft strategiyasının həyata keçirilməsinin ilk illərində ilk növbədə Bakı-Novorossiysk və Bakı-Supsa boru kəmərləri yenidən quruldu, daha sonra neftin və qazın etibarlı və irimiqyaslı ixracını təmin etmək məqsədilə Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft ixrac və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz ixrac boru kəmərləri tikilərək, istismara verildilər. Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum əsas ixrac boru kəmərlərinin fəaliyyət göstərməsi və bu kəmərlər ilə neftin və qazın nəqlinin ildən ilə genişlənməsi neft strategiyasının mühüm qələbəsi kimi qəbul edilir. Xəzər dənizi ilə Aralıq dənizini birləşdirən bu yeni enerji dəhlizinin fəaliyyəti sayəsində Azərbaycan neftinin beynəlxalq bazarlara genişmiqyaslı nəqli və ölkədə çoxvariantlı ixrac strategiyasının həyata keçirilməsi üçün əlverişli imkan yarandı, eyni zamanda ölkənin tranzit potensialı bir neçə dəfə artdı. Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum əsas ixrac boru kəmərlərinin fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədar Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə ölkələri və Mərkəzi Asiya regionu arasında idxal-ixrac münasibətlərinin və iqtisadi əlaqələrin inkişafına təkan verildi.

Dövlət başçısı hələ 24 noyabr 2003-cü il tarixdə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” fərmanında neft gəlirlərindən düzgün istifadəni nəzərdə tutan uzunmüddətli strategiyanın hazırlanmasını mühüm vəzifələrindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bu strategiyanın əsas mahiyyəti isə neftdən əldə olunan gəlirləri dövlətin uzunmüddətli inkişafına yönəltməkdən, qeyri-neft sektorunun inkişaf etməkdən ibarətdir.

Ötən illərdə respublikamızın dinamik iqtisadi inkişafını təmin edən mühüm amillərdən biri də gerçəkləşən global enerji layihələridir. Məhz bu sahədə

düşünülmüş strategiya əsasında Azərbaycan son illər nəinki regionun aparıcı dövlətinə, eyni zamanda Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatçılarından birinə çevrilməkdədir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu yeni neft strategiyasının reallaşdırılması baxımından 2003-2013-cü illəri kifayət qədər mərhələ hesab etmək olar. Ötən 10 ilin mühüm siyasi və iqtisadi hadisələri bunu bir daha təsdiqləyir. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, hələ 2005-ci il fevralın 18-də “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində “Mərkəzi Azəri” platforması istismara verilmiş, mayın 25-də BTC-nin Azərbaycan, oktyabrın 12-də isə Gürcüstan hissəsinin neftlə doldurulması həyata keçirilmişdir.

2006-cı il iyulun 13-də BTC-nin tam istismara verilməsi gerçəkliyə çevrilmişdir. Bir il sonra – 2007-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri də istifadəyə verilmiş, Azərbaycanın mavi yanacağı Türkiyə və Yunanıstan ərazisindən keçməklə Avropaya çatdırılmışdır. Strateji əhəmiyyətli bu layihələrin həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyinin başlıca təminatçısına çevrilmiş, ölkəmizin dünya üçün önəmi daha da artmışdır. Neftdən əldə olunan gəlirlərin düzgün idarə edilməsi, hasilatda şəffaflığın təmin edilməsi xüsusi diqqət yetirilən məsələlərdən olmuşdur. 1999-cu ildə yaradılmış Dövlət Neft Fondu isə neft sazişlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar əldə edilən gəlirlərin toplanması və səmərəli idarə edilməsi mexanizmi kimi özünü tam doğruldur. Fondun fəaliyyətinin başlıca istiqamətləri ölkə iqtisadiyyatının inkişafına tökan vermək – strateji əhəmiyyət kəsb edən enerji layihələrini, eləcə də mühüm sosial layihələri maliyyələşdirmək, neftdən qazanılan vəsaitləri indiki və gələcək nəsillər üçün qoruyub saxlamaq, eyni zamanda hasilatda şəffaflıq prinsipini təmin etməkdən ibarətdir.

Azərbaycanın neft strategiyası sahənin iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətinin həm yaxın, həm də uzaq perspektivlərdəki məqsəd və strategiyasının müəyyən olunmasını özündə əks etdirir. Sahənin məqsədi onun iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərinin konsepsiyasını müəyyən edir. Strategiya isə müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün əsaslandırılmış tədbir və proqramların işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. Bu

zaman sahənin elmi-texniki potensialı və onun istehsal-satış imkanları nəzərə alınır. Belə ki, sahənin iqtisadi siyasətinin işlənilib hazırlanması aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1. sahənin və onun ayrı-ayrı struktur bölmələrinin strateji məqsəd və vəzifələrinin formalaşdırılmasını və əsaslandırılmasını;
2. sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin güclü /müsbət/ və zəif /qüsurlar/ tərəflərinin müəyyənləşdirilməsini və araşdırılmasını. Sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin araşdırılmasında ən mühüm vəzifə, tapşırıq və sifarişlərin yerinə yetirilməsi yekunlarının qiymətləndirilməsi, tapşırıq və normativlərdən kənarlaşmaya səbəb olan amillərin müəyyənləşdirilməsi və ölçülməsi, istehsaldaxili ehtiyatların aşkara çıxarılması və səfərbərliyə alınması, elmi cəhətdən əsaslandırılmış proqramların işlənilib hazırlanması üçün tələb olunan informasiyanın hazırlanmasından ibarətdir;
3. sahənin mövcud və gələcəkdə mümkün olacaq istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrinin qiymətləndirilməsini. İstehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələri - onun səmərəliliyini, ictimai tələblərə və ehtiyaclara uyğun gəlməsini ifadə edir. Sahə miqyasında istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrini əks etdirən ən mühüm göstəricilər, müqavilələr üzrə malgöndərmə tapşırıqlarının tam yerinə yetirilməsindən, əmək kollektivinin sərəncamına daxil olan mənfəətin /təsərrüfat hesablı gəlirin/ həcmindən, əmək, material və maliyyə ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyindən ibarətdir;
4. sahənin mikro və makromühitin təhlilini, öyrənilməsini və praktikada ondan geniş istifadə olunmasını. /Mikromühit sahəyə və müştərilərə xidmət göstərilməsi imkanlarına bilavasitə aidiyyəti olan qüvvələrlə, yəni malgöndərənlərlə, müştərilərlə, vasitəçilərlə, rəqiblər və ünsiyyət auditoriyaları ilə əlaqədardır. Makromühit isə mikromühitə təsir göstərən geniş sosial planlı qüvvələrlə, məsələn, demografik, iqtisadi, təbii, elmi-texniki, siyasi və mədəni xarakterli amillərlə ifadə olunur/;
5. sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin inkişaf alternativlərinin müəyyənləşdirilməsini;

6. sahənin illik büdcəsinin tərtib edilməsini.

Sahənin iqtisadi siyasəti informasiyaların tam təminatı, elmi-tədqiqatların aparılması, onun cari və perspektiv dövrlərdə malik olacağı istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili əsasında formalaşdırılır. Belə bir təhlil sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrinə təsir edən meyllərin və situasiyaların aydınlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Sahənin strateji vəziyyətini, pozisiyasını işləyib hazırlayan zaman müəyyən keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərindən istifadə edilir. Keyfiyyət göstəriciləri praktikada istiqamətləndirmə /meyləmə/ adlanır, kəmiyyət göstəriciləri isə tapşırıqların /proqramların/ işlənilib hazırlanmasını ifadə edir. Başqa sözlə, istiqamətləndirmə müəyyən strategiyanın işlənilib hazırlanması əsasında sahənin gələcək dövrlərdəki məqsədidir.

Məqsədin müəyyənləşdirilməsi - konkret idarəetmə səviyyəsində idarəçilik qərarlarının qəbul edilməsi deməkdir. Bu, müvafiq strateji vəzifələrin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Bir məqsəd üçün işlənilib hazırlanmış strategiya digər məqsəd üçün tətbiq edilə bilməz. Çünki hər bir strategiya konkret məqsədə xidmət edir. Bu o deməkdir ki, sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin məqsədi dəyişilərsə, onun strategiyası da dəyişilməlidir. İstiqamətləndirmə məqsəd və strategiya arasında sıx qarşılıqlı əlaqə vardır. Məsələn, bazarın xüsusi çəkisi sahənin həm məqsəd və istiqamətləndirilməsi, həm də onun strategiyasının əsas göstəricisi hesab edilə bilər. Çünki onların hər üçü sahədaxilində işlənilib hazırlanır. Lakin yuxarı idarəetmə pillələrində işlənilib hazırlanmış strategiya aşağı pillələrdə yalnız məqsəd və istiqamətləri müəyyən etmək üçün əsas təşkil edir. Buna görə də sahənin ümumi və spesifik məqsədləri fərqləndirilir. Ümumi məqsədlər sahənin gələcək dövrlərdəki inkişaf perspektivlərini özündə əks etdirir. Sahənin ümumi məqsədini müəyyən etmək üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilir:

1. Sahənin optimal rəqibinin müəyyən edilməsi üzrə: satış həcmnin artma tempi; mənfəət norması və istehsalın rentabellik səviyyəsi, vahid səhmdən əldə edilən gəlir, kapitalın strukturu; səhmin qiyməti, dividendin səviyyəsi, əmək haqqının ödənilməsi fondunun həcmi, məhsulun rəqabət qabiliyyəti;

2. Sahənin dayanaqlı vəziyyətinin, pozisiyasının təmin edilməsi üzrə: elmi-tədqiqat işlərinin həyata keçirilməsinə və yeni növ məhsulların işlənilib hazırlanmasına sərf edilən xərclərin məbləği, istehsal xərclərinin azaldılması faizi, buraxılan məhsulların bazar qabiliyyətliliyinin artırılması, yeni əlverişli bazarların axtarılıb tapılması, yeni satış bazarlarının layihələşdirilməsi, sahənin xarici-iqtisadi fəaliyyətinin təşkili və onun səmərəlilik dərəcəsi, investisiya qoyuluşunun həcmi; sahənin əmək resursları ilə təminatı, sosial məsələlərin həllinə yönəldilən vəsaitin həcmi və sair;

3. Sahənin yeni fəaliyyət növünün və inkişaf istiqamətinin işlənilib hazırlanması üzrə: sahənin struktur siyasətinin işlənilib hazırlanması, yeni məhsul növlərinin yaradılması və mənimsənilməsi; səhmlərin həcmnin müəyyən edilməsi.

Sahənin spesifik məqsədləri, qeyd etdiyimiz kimi, onun ümumi məqsədləri əsasında müəyyənləşdirilir. Sahənin spesifik məqsədlərinə aşağıdakılar aiddir:

1. sahənin hər bir struktur bölməsi üzrə rentabelliyn təmin edilməsi üzrə məqsədlər - özündə məhsul /iş, xidmət/ satışından əldə edilən mənfəətin səviyyəsini, mənfəət normasını, mənfəətin illik artım tempini, vahid səhmə görə dividendin kütləsini əks etdirir;

2. elmi-tədqiqat işləri üzrə məqsədlər - yeni növ məhsulların yaradılması və mənimsənilməsi, buraxılan məhsulların bazarın tələblərinə uyğunluq dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi, istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi və yaxşılaşdırılması üzrə işləri əhatə edir;

3. məhsul satışı üzrə məqsədlər - müəyyən satış həcminə nail olmağı, bazarda məhsul satışı həcmnin artırılmasını, yeni məhsul növlərinin mənimsənilməsini, bölgü üzrə tələblər sistemini nəzərdə tutur;

4. istehsal üzrə məqsədlər - özündə mövcud maddi-texniki, əmək və maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsini təmin edən normativ göstəricilərin müəyyənləşdirilməsini, müxtəlif proqramların işlənilib hazırlanmasını, istehsal xərclərinin azaldılmasını və məhsulun keyfiyyəti üzərində nəzarətin təşkilini, mövcud məhsulların təkmilləşdirilməsini və yeni növ məhsullar buraxılışının təmin olunmasını, mənfəətin bölüşdürülməsinin konkret forma və metodlarının işlənilib

hazırlanmasını, vergiqoymanın minimumlaşdırılmasını və sairə əks etdirir. Strategiyanın işlənilib hazırlanmasının və həyata keçirilməsinin mahiyyəti sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin daha da inkişaf etdirilməsinin müxtəlif, alternativ variantları içərisindən ən səmərəli variantı seçib onun istehsal-təsərrüfat fəaliyyətini həmin səmtə, istiqamətə yönəltməkdən ibarətdir.

Bütövlükdə sahənin strategiyasının işlənilib hazırlanması yuxarı idarəetmə pillələrində həyata keçirilir və aşağıdakı vəzifələrin həllinə xidmət edir:

I. ARDNŞ-in strateji məqsədinin işlənilib hazırlanması - uzun dövr ərzində ARDNŞ-nin iqtisadi inkişafının ümumi istiqamətlərini müəyyən edir və iri miqyaslı vəzifələrin həllini nəzərdə tutur. Müasir dövrdə ARDNŞ-nin strateji məqsədi istehsalın və ictimai həyatın bütün tərəflərinin kökündən yeniləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Həyata keçirilməkdə olan iqtisadi məqsədi bütün aspektlərdə - iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni aspektlərdə bazar iqtisadi sisteminin mütərəqqi xarakterini dolğun açıb göstərməkdən ibarətdir;

II. ARDNŞ-in mövcud imkanlarının və ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi - ən yeni texnika və ondan maksimum istifadə əsasında istehsalın intensivləşdirilməsinin və şirkətin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinin mühüm zəminidir. İmkan və ehtiyatların həcmi fiziki vahidlə, yaxud dəyər ifadəsində, dövriyyəsinin sürəti isə istehsalı təmin etmə günləri ilə ölçülür;

III. ARDNŞ-in marketinq fəaliyyəti sahəsindəki meylin təhlili - aşkar edilmiş qüsurları aradan qaldırmağa və bu sahədəki ehtiyatlardan istifadəyə yönəldilən qərarların qəbul edilməsi və həyata keçirilməsinə imkan verir. Digər tərəfdən, marketinq fəaliyyətinin təhlili iş keyfiyyətinin və effektivliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə müəssisə və sahələrin müstəqilliyinin genişləndirilməsi, özxərcini ödəmə və özünü maliyyələşdirmə prinsiplərinə keçirilməsi istehsal ehtiyatlarının aşkara çıxarılmasında, rentabelliğin təmin olunmasında, səmərəsiz məsrəflərin və itgilərin aradan qaldırılmasında təhlilin rolunu artırır;

IV. ARDNŞ-in strateji strategiyasının alternativ yolunun, istiqamətinin qiymətləndirilməsi - bu və ya digər istehsal-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək

üçün mövcud xərclərin sərf olunmasının iqtisadi cəhətdən nə dərəcədə əlverişli olub- olmamasının müəyyənləşdirilməsi zəruriliyindən doğur. Başqa sözlə, mövcud iqtisadi ehtiyatları mümkün təsərrüfat fəaliyyətlərindən hansına yönəltmək məsələsi meydana çıxdıqda alternativ strategiyayı müəyyənləşdirmək lazım gəlir;

V. perspektiv dövr üçün strategiyanın müəyyənləşdirilməsi - hökumət tərəfindən sahədə iqtisadi və sosial inkişafın istiqamətləri əsasında ARDNŞ ilə xarici dövlətlərin aparıcı neft şirkətləri arasında bağlanmış kontraktları nəzərə almaqla işlənilib hazırlanır. Elmi- texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, iri miqyaslı proqramların və sahənin struktur cəhətdən yenidən qurulmasına dair tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsi şəraitində perspektiv dövr üçün neft strategiyanın rolu xeyli dərəcədə artır;

VI. operativ proqramların və onlara müvafiq büdcələrin işlənilib hazırlanması - istehsal prosesinin bütün pillələrinin fəaliyyətinin qarşılıqlı əlaqələndirilməsinə və uzlaşdırılmasına, bütün istehsal bölmələrinin mümkün ola biləcək fasilələrinin qarşısını almağa, ahəngdar işin və məhsul buraxılışının bərqərarlılığının təmin etməyə, iş yerlərinin xammal, material, yanacaq və enerji ilə təhiz etməyə imkan verir. Müasir hesablama texnikasının tətbiqi və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin yaradılması və tətbiqi operativ proqramların işlənilib hazırlanmasının səmərəliliyini xeyli artırır;

VII. konkret meyarların vasitəsi ilə ARDNŞ-in istehsal fəaliyyətinin son nəticələrinin qiymətləndirilməsi - sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətindəki müsbət və qüsurlar cəhətləri aşkar etməyə və sahənin iqtisadi inkişafına dair düzgün idarəetmə qərarların qəbul edilməsinə imkan verir.

Yuxarıda göstərilən vəzifələrin həll edilməsi üçün sahənin strategiyasının işlənilib hazırlanması prosesində aşağıdakılar həyata keçirilir:

1. sahənin mövqeyinin möhkəmləndirilməsini, kommersiya, texnoloji və sosial sahəsinin inkişafını təmin edən sahədaxili və sahəxarici amillər təhlil edilir;
2. sahənin iqtisadi inkişafının alternativ variantları işlənilib hazırlanır və onların arasında ən səmərəli, optimalı seçilir;

3. sahənin iqtisadi inkişafı üçün müvafiq idarəetmə qərarları qəbul edilir. Sahənin strategiyası müxtəlif ola bilər. Adətən, sahənin iqtisadi inkişaf strategiyasının bazar, planlaşdırma, nəzarət, yüksəliş, marketinq, xarici bazara çıxmaq növlərini fərqləndirirlər. Sahənin bazar strategiyası - sahə tərəfindən buraxılan məhsulların rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinə, konkret növ məhsul və texnologiyanın işlənilib hazırlanmasına xidmət edir. Planlaşdırma strategiyası - sahənin məqsəd və vəzifələri, onun potensial imkanları və şansları arasında strateji uyğunluğun yaradılmasının və qorunub saxlanılmasının idarə edilməsi prosesidir. O, sahənin proqramına, məqsəd və vəzifələrin mövcudluğuna, «təsərrüfatçılıq çantası»na və artım strategiyasına istinad edir. Planlaşdırma strategiyası planlaşdırma sahəsində çalışan menecerləri, təsərrüfat rəhbərlərini daim gələcək haqqında düşünməyə həvəsləndirir, sahənin söylərinin daha dəqiq əlaqələndirilməsinə imkan verir, nəzarət üçün əlverişli şərait yaradır, sahəni öz məqsəd və vəzifələrini daha düzgün müəyyənləşdirməyə məcbur edir, sahəni gözlənilməz dəyişikliklərə qarşı daha hazırlıqlı edir və bütün menecerlərin, rəhbər şəxslərin vəzifələrinin qarşılıqlı əlaqəsini daha aydın şəkildə nümayiş etdirir.

Marketinq strategiyası - təşkilat vahidinin öz marketinq vəzifələrinin həlli üçün istifadə etdiyi səmərəli, məntiqi nəzəriyyədir. O, özündə məqsədli bazarlar, marketinq kompleksi və marketinq xərcləri səviyyəsi üzrə konkret strategiyaları birləşdirir. Marketinq strategiyası sahənin əsas qüvvələrinin cəmləşdiriləcəyi bazar segmentlərini dəqiq göstərməlidir. Bu segmentlər verilən üstünlüklərə, cavab reaksiyasına və gəlir səviyyəsinə görə bir-birindən fərqlənilirlər. Sahə öz söylərini və qüvvələrini rəqabət baxımından daha yaxşı xidmət göstərə biləcəyi segmentlərdə cəmləşdirsə, daha çox mənfəət əldə etmiş olar.

Xarici bazara çıxmaq strategiyası - müasir dövrdə ən mühüm strategiyalardan biridir. Xarici ölkələrdə satışı təşkil etmək qərarına gəlməkdən öncə sahə beynəlxalq marketinq mühitinin xüsusiyyətlərini dəqiq öyrənməli, beynəlxalq ticarət sisteminə xas olan məhdudiyyətlərdən və imkanlardan baş çıxarmalıdır. Adətən, xarici bazara çıxmaq strategiyası özündə aşağıdakı üç strategiyayı birləşdirir:

1. ixrac strategiyası - xarici bazarda fəaliyyətə başlamağı təmin edir. İxracatın qeyri- müntəzəm və fəal növlərini fərqləndirirlər. Qeyri-müntəzəm ixrac - cəlb olunmanın passiv formasıdır və bu zaman sahə hərdən bir öz artıq mallarını ixrac edir və onları xarici müəssisələri təmsil edən yerli müəssisələrə satır. Fəal ixracatda isə sahə öz qarşısına konkret bazarda ixrac əməliyyatlarını genişləndirmək məqsədini qoyduğu hallarda baş verir. Hər iki halda sahə bütün mallarını öz ölkəsində istehsal edir. Sahə onları xarici bazara həm modifikasiya olunmuş, həm də modifikasiya olunmamış formada təqdim edə bilər. Sahə öz əmtəəsini iki yolla ixrac edə bilər. Sahə ya müstəqil beynəlxalq marketing vasitəçilərinin xidmətlərindən istifadə edə bilər /buna bilavasitə ixrac deyilir/ və yaxud da ixrac əməliyyatlarını müstəqil surətdə özü yerinə yetirə bilər /buna birbaşa ixrac deyilir/;

2. müştərək sahibkarlıq fəaliyyəti yaratmaq strategiyası - ixracat strategiyasından bununla fərqlənir ki, bu zaman yaranan əməkdaşlıq nəticəsində xaricdə bu və ya digər istehsal gücləri işə salınır;

3. birbaşa investisiyalar strategeyası - xarici bazarda fəaliyyətə qoşulmağın ən qənaətli formasıdır. Çünki: birincisi, sahə nisbətən ucuz işçi qüvvəsi və ya xammal hesabına, xarici hökumətlərin xarici sərmayəçilərə etdiyi güzəştlər hesabına, nəqliyyat xərclərinin ixtisarı hesabına kapitalla qənaət etmək mümkün olur; ikincisi, iş yerləri yaratmaqla şirkət tərəfmüqabil ölkədə özünə daha xeyirxah ad qazanması təmin olunur; üçüncüsü, şirkət qəbul edilən ölkənin dövlət idarələri ilə, müştərilərlə, malgöndərənlərlə və sair ilə daha dərin əlaqələr yaradır ki, bu da ona öz mallarını yerli marketing mühitinə daha yaxşı uyğunlaşdırmağa imkan verir; dördüncüsü, şirkət öz investisiyalarına tam nəzarət olunmasını qoruyub saxlayır və deməli, istehsal sahəsində onun beynəlxalq miqyasdakı uzunmüddətli vəzifələrinə cavab verən mövqeyi təmin olunur.

Azərbaycanın neft strategiyasında «Əsrin müqaviləsi» mühüm yer tutur. 1993-cü ildə xalqın təkidi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev respublikamızın zəngin təbii sərvətlərinin, o cümlədən neft və qaz yataqlarının xarici neft şirkətləri ilə müştərək işlənməsi barədə proqramların hazırlanması

zəruriliyini qeyd edərək, neft strategiyasını müəyyənləşdirdi. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev cənablarının gərgin və ardıcıl səyi nəticəsində 1994-cü il sentyabrın 20-də ABŞ-ın «AMOKO», «Yunokal», «Penzoyl», «Makdermost», Böyük Britaniyanın «BP», «Remko», Rusiyanın «Lukoil», Norveçin «Statol», Türkiyənin «TPAO» və Səudiyyə Ərəbistanının «Delta» kimi nüfuzlu neft şirkətlərinin təmsil olunduğu konsorsium ilə ARDNŞ arasında Xəzərin Azərbaycan sektorundakı «Azəri», «Çıraq» və «Günəşli» yataqlarının birgə istismarına dair hasilatın pay bölgüsü sazişi imzalandı. Bundan bir il sonra ABŞ-ın «EKSON» neft şirkəti, 1996-cı ilin iyulunda isə «Makdermost»un bütün iştirak payına sahib olmuş Yaponiyanın «İTOÇU» neft şirkəti həmin müqaviləyə qoşulmuşdur. Tarixə «Əsrin müqaviləsi» kimi daxil olmuş bu sazişin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün şirkətlər Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətini /ABƏŞ/ təsis etmişlər. Müqaviləyə əsasən 30 il müddətinə ilkin olaraq 511 milyon ton neft hasil etmək nəzərdə tutulmuşdur. Son illərdə aparılmış geoloji-kəşfiyyat işlərinin nəticəsi göstərdi ki, «Azəri», «Çıraq» və «Günəşli» yataqlarında proqnozlaşdırıldığından daha çox, yəni 700 milyon tona yaxın neft vardır. Neft strategiyasının əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın müxtəlif xarici ölkələrlə iqtisadi, siyasi və mədəni əməkdaşlığını maksimum dərəcədə genişləndirməkdir. Respublikada ictimai- siyasi sabitliyin bərqərar olması, zəngin neft və qaz yataqlarının mövcudluğu xarici investorların ölkəmizə marağını daha da artırmışdır. «Əsrin müqaviləsi»nin ardınca keçən dövr ərzində 21 yeni neft sazişləri imzalanmışdır.

1994-cü ilin 20 sentyabrında “Əsrin müqaviləsi” adı altında neft kontraktının imzalanması ilə Azərbaycan MDB məkanında dünyanın 11 transmilli neft şirkəti ilə böyük miqyasda saziş imzalayan ilk dövlət olmuş, Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın təməlini qoymuşdur. “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının birgə mənimsənilməsinin nəzərdə tutulan müqavilənin reallaşması, ərsəyə gəlməsi təkcə respublikamız üçün deyil, Qərbin bir sıra aparıcı dövlətləri, habelə Cənubi Qafqaz və Orta Asiya regionu digər global enerji və kommunikasiya layihələrinin gerçəkləşdirilməsi anlamında da müsbət presedent yaratmış, Azərbaycanın Qərb

dövlətləri ilə münasibətləri strateji müstəvidə inkişaf etməyə başlamışdır. Yeni neft strategiyasının uğurları Azərbaycanın Avroatlantik məkana integrasiya prosesini sürətləndirmiş, respublikamıza sərmayə qoyulması sahəsində ciddi dönüş yaratmışdır.

Beləliklə, Azərbaycanın neft strategiyası beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinə yönəlmiş qlobal səylərin tam mərkəzində yer alır. Mövcud ixrac neft və qaz kəmərləri sisteminin diversifikasiya olunması Xəzəryanı ölkələrdə hasil olunan enerji daşıyıcılarının tranziti üçün sabit dəhliz kimi respublikamıza real imkanlar yaradır.

Milli neft strategiyasının uğurlarının nəticəsi olaraq Azərbaycanın regionun lider dövləti, eləcə də regional və qlobal iqtisadi layihələrin aparıcı iştirakçılarından biri kimi tanınmasına şərait yaranmışdır. Bu gün ölkəmizdə əldə edilən bütün iqtisadi uğurların başlanğıcında məhz milli neft strategiyası, bu strategiyanın ilk şanlı səhifəsini və təməl daşını isə məhz "Əsrin müqaviləsi" təşkil edir. Bununla əlaqədar əminliklə demək olar ki, olduqca güclü olan bu təməl əsasında Azərbaycan iqtisadiyyatı bundan sonra daha sürətlə inkişaf edəcək və xalqımızın maddi-rifah halı ildən ilə daha da yaxşılaşacaqdır.

1.3. Azərbaycanın beynəlxalq neft sazişləri və neft sənayesinin inkişafında onların əhəmiyyəti.

1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda "Gülüstən" sarayında Qərbin neft şirkətləri ilə bağlanmış neft sazişi müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni tarixinin şanlı səhifəsini açdı. Sonradan haqlı olaraq "Əsrin müqaviləsi" adlandırılan bu saziş həqiqətən müstəqil Azərbaycanın neft salnaməsinə əbədi həkk olundu.

"Əsrin müqaviləsi" adı ilə indi bütün dünyada tanınmış bu müqavilənin imzalanması və onun gerçəkləşməsi müstəqil Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyasını təşkil edən və böyük siyasətçi Heydər Əliyev tərəfindən işlənib hazırlanmış neft strategiyasının həyata keçirilməsinin parlaq təzahürüdür.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəllifi olduğu "Yeni neft strategiyası"nın əsas istiqamətlərindən biri Azərbaycanın enerji resurslarının dünya bazarına hansı marşrutlarla çıxarılması sayılmalıdır. Hal-hazırda Xəzər nefti 3 marşrutla Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Novorosiysk, Bakı-Supsa neft kəmərləri vasitəsi ilə dünya bazarına çıxarılır. Azərbaycanın mənafeələrinin uzunmüddətli şəkildə qorunması, genişmiqyaslı beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı, regionda neft hasilatının artması ilə əlaqədar neftin dünya bazarlarına nəqlinin təmin edilməsi məqsədi ilə strateji əhəmiyyətli Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsinin gerçəkləşməsi üçün gərgin işlər həyata keçirilmiş, aparılan danışıqlar uğurla nəticələnmişdir. İlk dəfə bu kəmərin əsas ixrac kəməri kimi çəkilməyini tam müəyyənləşməsi 26 aprel 1998-ci ildə Azərbaycan, Gürcüstan, və Türkiyə prezidentlərinin Trabzon görüşündə məlum oldu. Hər üç Prezident aydın şəkildə bildirdilər ki, əsas ixrac kəməri Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri olmalıdır və bununla da kəmərin reallaşmasının siyasi qərarı verilmiş oldu. 1998-ci il oktyabrın 29-da Ankarada Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan və Özbəkistan prezidentləri və ABŞ-ın energetika naziri tərəfindən Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutu ilə Əsas İxrac Kəmərinin çəkilməsini müdafiə edən Ankara bəyannaməsi imzalanması ilə bu layihənin ilkin razılaşması əldə olunmuşdur.

Bütün bunların nəticəsi olaraq 1999-cu il noyabrın 18-də İstanbulda keçirilən ATƏT-in zirvə toplantısının gedişində İstanbulun Çırağan sarayında xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyətinin əraziləri ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsi ilə nəql edilməsinə dair saziş imzalandı. Saziş H.Əliyev, E.Şevardnadze və S.Dəmirəl arasında imzalanmışdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsini dəstəkləmək, Qazaxıstan və Türkmənistan neftini bu layihəyə cəlb etmək üçün ABŞ-ın şahidliyi ilə Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan və Türkmənistan arasında İstanbul bəyannaməsi imzalandı. Bəyannaməni prezidentlər H.Əliyev, S.Dəmirəl, B.Klinton E.Şevardnadze, N.Nazarbayev və S.Niyazov imzaladılar. Bu prosesin məntiqi davamı kimi 2002-ci il sentyabrın 18-də Səngəçaldə Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin inşasına başlanmışdır. Mərasimdə 3 dövlət başçısı - Azərbaycan

Prezidenti H.Əliyev, Gürcüstan Prezidenti E.Şevardnadze və Türkiyə Prezidenti Ə.N.Sezər və ABŞ-ın Xəzər məsələləri üzrə nümayəndəsi S.Mənn iştirak etmişlər. Bununla da ümummilli lider Heydər Əliyevin müəllifi olduğu "Yeni neft strategiyası"nın ən mühüm uğuru olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan reallığa çevrilmiş oldu. BTC-nin Azərbaycan hissəsinin Gürcüstan hissəsi ilə birləşdirilməsi 2004-cü ilin oktyabrında baş tutdu. 2006-cı il mayın 28-də Azərbaycan nefti Ceyhan limanına çatdı və iyulun 4-də neftlə yüklənmiş ilk tanker buradan yola salındı. 2006-cı il iyulun 13-də Türkiyənin Ceyhan şəhərində XXI əsrin ən böyük enerji layihəsi olan Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin təntənəli açılış mərasimi keçirildi.

Səngəçal terminalından Türkiyənin Aralıq dənizi sahilindəki Ceyhan terminalınadək uzanan 1774 kilometrlik xəttin çəkilməsinə təxminən 4 milyard dollar vəsait xərclənmişdir. Layihənin operatoru bp şirkətidir. Kəmərin tikintisi və istismarı üçün yaradılmış BTC Ko. şirkətinin səhmdarları bp (30,1%), ARDNŞ (25 %), Şevron (8,9 %), Statoil (8,71 %), TPAO (6,53 %), ENİ (5 %), Total (5 %), İtoçu (3,4 %), İNPEX (2,5 %), KonokoPhillips (2,5 %) və Amerada Hess (2,36 %) şirkətləridir.

BTC kəməri ildə 50 milyon ton Azərbaycan nefti nəql etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Sovetlər Birliyində neft sənayesi vahid ixrac-nəql sistemi üzrə fəaliyyət göstərsə də, bu sistemin respublika ərazisindəki segmentləri strateji əhəmiyyət daşıyırdı. Təsadüfi deyil ki, "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində ilk neftin dünya bazarlarına çıxarılması məhz o dövrdən mövcud olan Bakı-Novorossiysk kəməri vasitəsi ilə həyata keçirilmişdi.

Bu müqavilə isə 1996-cı il fevralın 18-də Moskvada Azərbaycan neftinin RF ərazisindən keçməklə Qara dənizin Novorossiysk limanına nəql olunması haqqında imzalanmışdır. ABƏŞ, ARDNŞ və Transneft arasında imzalanan üçtərəfli sazişdə neftin Novorossiysk limanına qədər daşınmasını nəzərdə tutan bütün hüquqi və texniki məsələlər öz əksini tapmışdır. Rusiya bu müqavilədə öz mövqeyini obyektivləşdirərək müqavilənin 2-ci bəndində qəbul edirdi ki, Azərbaycan neftinin

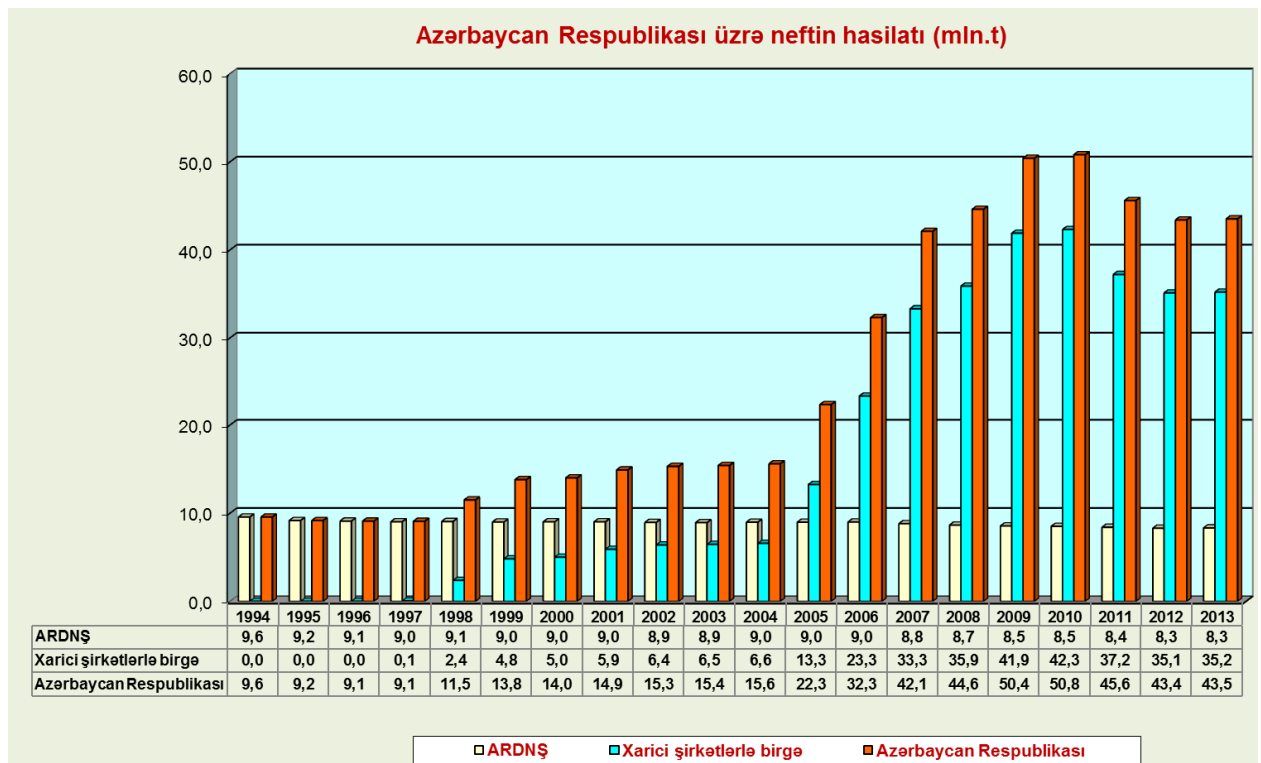
sahibi deyildir və Azərbaycan neftinə mülkiyyət hüququ bu neftin istehsalçısına məxsusdur. Bu Azərbaycanın "Yeni neft strategiyası"nın əldə etdiyi mühüm nailiyyəti kimi qiymətləndirilməlidir. Bu müqavilənin ilkin şərtlərinə uyğun olaraq 1997-ci il oktyabrın 25-dən Azərbaycanın nefti şimal boru kəməri vasitəsi ilə dünya bazarına çıxmış oldu. Bakı-Novorossiysk neft kəmərinin ümumi uzunluğu 1330 km, Azərbaycan ərazisindəki uzunluğu isə 231 km-dir.

Ümummilli liderin neft strategiyasının tərkib hissələrindən biri də neft marşrutlarının alternativliyinə nail olmaq idi. Neft marşrutlarının alternativliyi Azərbaycanın hər hansı bir dövlətdən iqtisadi asılılığına son qoymaqla yanaşı ölkəmizin milli mənafeyinə cavab verirdi. Bütün bu amilləri nəzərə alan ümummilli lider Heydər Əliyev davamlı təzyiqlərə baxmayaraq müdrik və uzaqgörən qərar qəbul etdi. 1996-cı ildə martın 8-də Azərbaycan Prezidenti H.Əliyev və Gürcüstan Prezidenti E.Şevardnadze Tiflisdə Bakı-Supsa neft kəmərinin çəkilməsi barədə razılığa gəldilər. ABƏŞ, ARDNŞ və Gürcüstan hökuməti arasında bağlanmış 3 tərəfli müqavilələrdə Azərbaycan Azəri, Çıraq, Günəşli yataqlardan çıxan ilkin Azərbaycan neftinin daşınmasını Bakı-Supsa neft kəməri vasitəsi ilə nəqlini nəzərdə tuturdu.

Bakı-Supsa neft kəməri ilə ilkin Azərbaycan nefti 1999-cu il aprelin 17-də ixrac olunmağa başlanmışdır. Bu marşrutun ən böyük üstünlüyü Azərbaycan neftinin təmiz halda "Azəri light" markası ilə dünya bazarına çıxarılmasıdır. Bununla yanaşı kəmərin digər üstünlüyü neftin Supsaya Novorossiyskə nisbətən daha ucuz nəql olunmasıdır. Qərb istiqamətində uzanan Bakı-Supsa neft kəmərinin uzunluğu 837 km, diametri 530 mm-dir.

Hər iki kəmərin müsbət və mənfi cəhətlərinə baxmayaraq Azərbaycanın ümummilli lideri H.Əliyev sonradan zaman göstərdiyi kimi müdrik və yeganə düzgün qərar qəbul edərək hər iki neft kəməri ilə neftin ixracını lazım bildi. Bu da neftin tam ixracı üçün əsas ixrac boru kəmərinin çəkilməsini zəruri edirdi. Qazaxıstan və Türkmənistanın öz neft ehtiyatlarını Azərbaycan vasitəsi ilə nəql etmək perspektivini də nəzərə alsaq bu zərurət daha da artmış oldu. Bütün bunları

nəzərə alan ümumilli lider Heydər Əliyev Əsas İxrac Kəməri olan Bakı-Tiblisi-Ceyhan layihəsini reallaşdırmaq sahəsində fəaliyyətə başladı.

Mənbə: ARDNŞ-nin 2013-cü ildə təsərrüfat fəaliyyəti haqqındaki hesabatdan.

Diaqram 1. Azərbaycan Respublikası üzrə neft hasilatı.

BTC-nin əfsanədən realığa çevrilməsi dünya istehlakçılarının əlavə enerji mənbəyindən fasiləsiz neft həcmələri ilə təmin edilməsi ilə qalmadı, həm də dünyanın xam neftlə təchizatında monopoliyaya son qoydu. Yeni əsrin əvvəlində “Şahdəniz” yatağının kəşf edilməsi və istismara başlaması BTC-nin daha bir önəmini açıb göstərdi. Belə ki, “Şahdəniz” qazının nəqli məqsədinə xidmət edən Cənubi Qafqaz boru kəməri (CQBK) məhz BTC-nin inşası zamanı əldə olunmuş təcrübədən yararlanmaqla ona paralel olaraq çəkildi. Bu, CQBK-nin inşası üçün bir çox texniki prosedurların aradan qalxması və kəmərin tikinti işlərinin olduqca qısa müddətdə başa çatdırılması üçün əlverişli imkan yaratdı.

Uzunluğu 690 km olan Cənubi Qafqaz Boru kəməri (CQBK) Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən Şahdəniz yatağından hasil edilən qazı Gürcüstandan keçməklə Gürcüstan-Türkiyə sərhədinə nəql etmək üçün layihələndirilmişdir.

Cənubi Qafqaz Boru kəməri (CQBK) Xəzər dənizindəki Şahdəniz qaz yatağından hasil edilən qazı Türkiyəyə nəql etmək üçün inşa edilmiş qaz kəməridir. Bu boru kəməri Türkiyə sərhədinə dək Azərbaycanda və Gürcüstanda Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) xam neft kəməri ilə eyni marşrutdadır və Türkiyədə bu ölkənin qazpaylama sisteminə birləşdirilib.

Boru kəməri 20 milyard kub metrədək qazın nəql etmək gücünə malikdir. İlk qaz həcmələrinin Türkiyəyə çatdırılmasına 2007-ci ilin sentyabr ayında başlandı. CQBK ətraf mühitə və sosial təsiri minimuma endirmək üçün integrasiya edilmiş eyni layihə qrupundan istifadə etməklə BTC boru kəməri ilə eyni dəhlizdə inşa edilmişdir. Kombinə edilmiş layihələrin tikinti mərhələsinin ən yüksək dövründə təxminən 22000 nəfər işə götürülmüşdür.

Bütövlüklə boru kəmərinin tikintisinə və istismar əməliyyatlarına Cənubi Qafqaz Boru Kəməri Şirkəti (CQBK Ko) cavabdehdir. Bu, 7 səhmdarın yaratdığı və ən iri səhmdarlar olan BP ilə Statoylun əməliyyatçılıq etdiyi korporasiya kimi qeyd olunmuş birgə müəssisə şirkətidir.

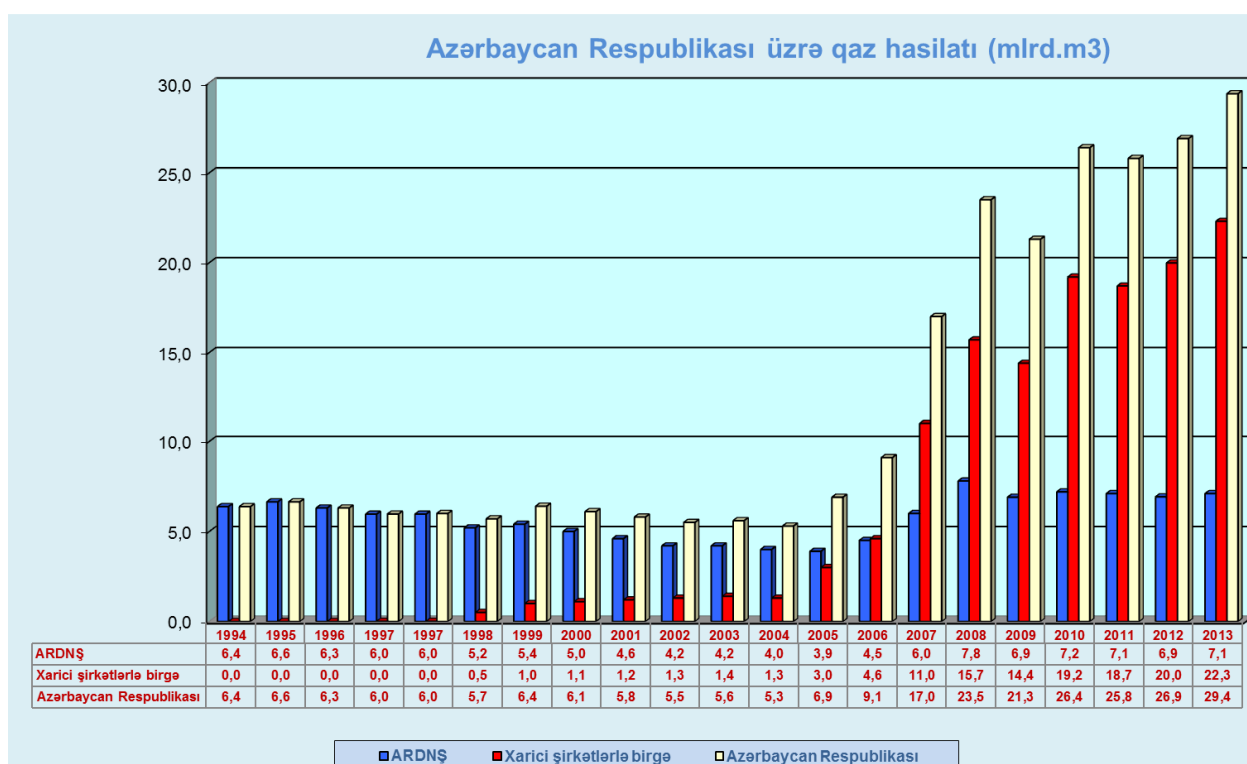
- İctimai Sərmayə Proqramı (İSP) - BTC/CQBK İSP-nin Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə üzrə yerinə yetirilməsi üçün ümumilikdə 25 milyon dollar vəsait xərclənib. Həmin vəsaitin 8 milyon dolları Azərbaycanda qoyulub. - BTC/CQBK onların təsirinə məruz qalmış hər bir icmada ehtiyac olan layihələrin həyata keçirilməsi məqsədilə ciddi bir İSP yerinə yetirmişdir. Bu İSP səhiyyə, təhsil, biznes, təmir və tikinti kimi müxtəlif sahələri əhatə etmişdir.

- Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi - Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi Şahdəniz Yatağının Tammiqyaslı İşlənməsi layihəsinin bir hissəsidir. Bu genişləndirilməyə Azərbaycan ərazisində yeni boru kəmərinin çəkilməsi və Gürcüstanda iki yeni compressor stansiyasının tikintisi daxil olacaqdır. Bu, boru kəməri ilə ixrac edilən qaz həcmələrini ildə 20 milyard kub metrədən çox olmaqla üç dəfə artıracaqdır. Gürcüstan və Türkiyə sərhədində bu boru kəməri qazı Türkiyəyə və Avropa İttifaqına çatdırmaq üçün digər yeni boru kəmərləri ilə birləşdiriləcəkdir.

Azərbaycanın qaz ehtiyatlarının artımı son illərdə etibarlı qaz kəmərləri infrastrukturunun yaradılmasını obyektiv zərurət kimi meydana çıxarmışdır. Respublikamız strateji boru kəmərlərinin seçilməsi zamanı həmişə olduğu kimi, yenə də iqtisadi səmərəlilik, siyasi məqsədəuyğunluq və təhlükəsizlik amillərini ciddiylə nəzərə almışdır. Bu zaman həm də enerji sektorunda sıx əməkdaşlıq edən Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin geoiqtisadi maraqları da əsas götürülmüşdür.

Hələ 2012-ci il iyunun 26-da Türkiyə ilə Azərbaycan arasında Trans-Anadolu Qaz Kəməri (TANAP) layihəsi ilə bağlı yekun sazişin imzalanması, ümumilikdə, Avropa ölkələri üçün son dərəcə əhəmiyyətli hadisə olmuşdur. TANAP layihəsi Azərbaycan qazını Türkiyənin Şərq sərhədindən Qərb sərhədinə daşılmalı, ölkədə sabit tranziti təmin etməlidir. 5 il ərzində reallaşması nəzərdə tutulan layihənin dəyəri 7 milyard ABŞ dolları təşkil edir. Dörd mərhələdə həyata keçiriləcək layihənin ilk mərhələsinin 2018-ci ildə başa çatdırılacağı bildirilir. 2020-ci ildə kəmərin buraxılışı qabiliyyəti ildə 16 milyard, 2023-cü ildə 23 milyard, 2026-cı ildə isə 31 milyard kubmetrə çatdırılacaq. İlk dövrdə TANAP kəməri ilə nəql olunacaq 16 milyard kubmetr Azərbaycan qazının 10 milyard kubmetri Avropaya, 6 milyard kubmetri isə Türkiyəyə satılacaqdır. Avropa üçün nəzərdə tutulan qaz Türkiyə-Bolqarıstan və ya Türkiyə-Yunanıstan sərhədində təhvil veriləcəkdir. Layihənin işə düşməsi vaxtı “Şahdəniz-2” layihəsi üzrə qaz hasilatına başlanması vaxtı ilə uzlaşdırılmaqla, 2017-ci il üçün nəzərdə tutulmuşdur.

TANAP-da ARDNŞ-in 80 faizlik paya sahib olması da layihənin ölkəmiz üçün strateji əhəmiyyətini bir daha sübut edir. Layihə Transxəzər qaz kəmərinin gerçəkləşməsi üçün də yeni imkanlar açmışdır. Belə ki, Qazaxıstan və Türkmənistanın gələcəkdə bu layihəyə qoşulacağı təqdirdə Azərbaycan həm də qaz nəqlində mühüm tranzit ölkəyə çevriləcəkdir. Ümumiyyətlə, TANAP layihəsi sayəsində Azərbaycanın Şərq-Qərb enerji dəhlizinin formalaşmasında rolu daha da artacaqdır.

Mənbə: ARDNŞ-nin 2013-cü ildə təsərrüfat fəaliyyəti haqqındakı hesabatdan.

Diaqram 2. Azərbaycan Respublikası üzrə qaz hasilatı.

2013-cü il Azərbaycan üçün “Şahdəniz” konsorsiumu üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurla reallaşdırılması baxımından önəmlidir. Ötən ilin iyunun 28-də konsorsium Azərbaycan qazını Avropaya nəql edəcək layihə kimi Trans-Adriatik Qaz Trans-Adriatik Pipeline (TAP) seçdiyini bəyan etmişdir. TAP layihəsi Cənubi Qafqaz Qaz Kəmərinin (Bakı-Tbilisi-Ərzurum) və Trans-Anadolu Qaz Kəmərinin (TANAP) davamı olub, “Şahdəniz-2” yatağındakı qazın Yunanıstan və Albaniya vasitəsilə, Adriatik dənizi ilə İtaliyanın cənubuna, oradan da Qərbi Avropaya nəqlini nəzərdə tutur. Bu kəmərlə ilkin mərhələdə ildə 10 milyard, daha sonra 20 milyard kubmetrə yaxın qazın nəqli proqnozlaşdırılır.

Ümumiyyətlə, TAP-ın reallaşması Azərbaycanın “Şahdəniz”, “Ümid”, “Abşeron”, “Alov”, “İnam” və digər zəngin yataqlarından hasil olunan təbii qazın Avropaya nəqlinə imkan verəcək nəhəng kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması deməkdir. Layihə Xəzər regionu ölkələrinin də enerji əməkdaşlığı üçün geniş imkanlar açır.

2013-cü il sentyabrın 18-də “Şahdəniz-2” layihəsi çərçivəsində hasil ediləcək təbii qazın Avropaya satışını nəzərdə tutan tarixi sazişinin ardınca dekabrın 17-də “Şahdəniz” layihəsinin ikinci mərhələsi üzrə yekun investisiya sazişi imzalanmışdır. Bu saziş müasir dünyanın xəritəsində özünün strateji rolu və yerinə görə seçilməklə bərabər, digər mühüm transenerji şəbəkələrinin gerçəkləşməsinə də ciddi zəmin yaratmışdır.

“Şahdəniz” yatağının işlənməsi layihəsinin ikinci mərhələsi üzrə yekun investisiya qərarı geoiqtisadi əhəmiyyətinə, dünya enerji mühiti üçün ağırlıq mərkəzinə görə “Əsrin müqaviləsi”nin ən mühüm komponenti kimi qiymətləndirilir. Layihə Azərbaycan və Gürcüstan ərazisi boyunca Cənubi Qafqaz boru kəmərinin genişlənməsinə xidmət etməklə Trans-Anadolu və Trans-Adriatik qaz boru kəmərlərinin tikintisi ilə bağlı planların reallaşmasına təkan verəcək, Avropaya yeni qaz dəhlizi açacaqdır. Layihə çərçivəsində 26 sualtı quyunun qazılması, həmçinin körpü ilə birləşdiriləcək iki platformanın tikintisi, Səngəçaldə isə yeni texniki emal və kompressor qurğularının inşası nəzərdə tutulur.

1994-cü ilin 20 sentyabrında “Əsrin müqaviləsi” adı altında neft kontraktının imzalanması ilə Azərbaycan MDB məkanında dünyanın 11 transmilli neft şirkəti ilə böyük miqyasda saziş imzalayan ilk dövlət olmuş, Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın təməlini qoymuşdur. “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının birgə mənimsənilməsinə nəzərdə tutan bu müqavilənin reallaşması, ərsəyə gəlməsi təkcə respublikamız üçün deyil, Qərbin bir sıra aparıcı dövlətləri, habelə Cənubi Qafqaz və Orta Asiya regionu digər global enerji və kommunikasiya layihələrinin gerçəkləşdirilməsi anlamında da müsbət presedent yaratmış, Azərbaycanın Qərb dövlətləri ilə münasibətləri strateji müstəvidə inkişaf etməyə başlamışdır. Yeni neft strategiyasının uğurları Azərbaycanın Avroatlantik məkana integrasiya prosesini sürətləndirmiş, respublikamıza sərmayə qoyulması sahəsində ciddi dönüş yaratmışdır.

Gələcəkdə bu kəmərlər nəinki Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılmasına imkan verəcəkdir, həmçinin “İpək yolu”nun və türkdilli ölkələrin də əsas magistral kəməri olacaqdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan istiqamətinin seçilməsi

ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin böyük siyasətinin təmtərağıdır və bu kəmərlər dünya "arteriya"sı kimi neft kəmərləri sisteminə daxil olmuşdur. Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və bütövlükdə bölgə, Avropa və ümumən dünya üçün iqtisadi, siyasi baxımdan, enerji təhlükəsizliyi cəhətdən çox böyük əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı, Türkiyənin Qara dəniz boğazlarının həddən artıq yüklənməsinin də qarşısını alacaqdır.

Bu sazişlərin bağlanması Azərbaycan Respublikasına və onun vətəndaşlarına nələr vəd edildiyi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir: "Son illərdə həyata keçirilən neft strategiyası bu yolun düzgün olduğunu bir daha sübut etdi. Amma bu heç də o demək deyil ki, biz gələcəyimizi də yalnız neftlə bağlamaq istəyirik. Neft faktoru bizim üçün vasitədir. Müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi, iqtisadiyyatımızın gücləndirilməsi istiqamətində bir vasitədir. Yəni biz bu vasitədən istifadə edirik.

Neftin o vaxt qiyməti olur ki, neft hasil edilir, nəql edilir, satılır və bundan gəlir əldə olunur. Yerin, suyun altında istifadəsiz olan neftin heç bir qiyməti yoxdur. Bəziləri deyirlər ki, o bizim milli sərvətimizdir, ona dəyməyə, onu gələcək nəsillərə saxlayaq. Bu çox yanlış, populist fikirdir.

Yenə də deyirəm, neft bizim üçün vasitədir. Mən hesab edirəm ki, biz bu vasitədən çox səmərəli istifadə etdik. Azərbaycan artıq dünyada tanındı. Ölkəmizə milyardlarla dollardan artıq sərmayə gətirilib qoyuldu. Azərbaycan öz iqtisadiyyatının neftlə bağlı olan digər sektorlarının da xeyrini götürdü, orada inkişaf müşahidə olundu. Azərbaycanda infrastruktur, xidmət sektoru sahəsində böyük irəliləyiş var. Minlərlə gənc vətəndaşımız xarici ölkələrdə, yaxud da xarici ölkələrin Azərbaycanda fəaliyyət göstərən şirkətlərinin təşkil etdiyi kurslarda öz təhsilini təkmilləşdiribdir. Bundan başqa:

- Sazişlərin həyata keçirildiyi dövrdə neft sənayesinin infrastrukturunu xeyli dərəcədə təzələnəcək və neft sənayemizin yeni, güclü infrastrukturunu yaranacaqdır;
- Ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrinə sərmayələr axını təmin ediləcəkdir;
- Azərbaycan yeni, müasir texnologiyalar əldə edəcəkdir;

- Azərbaycanın böyük miqdarda yeni müəssisələri yaradılacaq və onlar xarici neft şirkətlərinə xidmət göstərəcəklər;
- Bank və sığorta biznesinin inkişafına böyük təkan veriləcəkdir;
- Sivilizasiyalı cəmiyyətin qanunları çərçivəsində işləyəcək sahibkarların sanballı bir təbəqəsi formalaşacaqdır;
- Xarici şirkətlərin ödədiyi vergilərdən büdcəyə mədaxil xeyli artacaqdır;
- Müxtəlif sənaye və xidmət sahələrində minlərlə yeni iş yeri açılacaqdır;
- Azərbaycan neft satışından milyardlarla dollar götürəcəkdir ki, bu da geniş sosial proqramları həyata keçirməyə, əmək haqqını və pensiyaları artırmağa, imkansız ailələrə, müharibə əlillərinə və qaçqınlara daha da çox kömək etməyə imkan verəcəkdir.

Nəticədə güclü iqtisadi potensial yaradılacaq və bu da ölkənin müstəqilliyini bundan sonra da qoruyub möhkəmlətməyə imkan verəcəkdir.

Deyə bilərəm ki, Azərbaycanın neft gələcəyi çox parlaqdır. Hesab edirəm ki, respublikamız bundan əldə etdiyi gəliri düzgün xərcləyəcək və beləliklə, iqtisadiyyatımızın bütün sektorları inkişaf edəcəkdir”.

Bu müqavilələr müstəqilliyimizin, suverenliyimizin, dövlətçiliyimizin, milli təhlükəsizliyimizin daha da möhkəmlənməsinə, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına integrasiyasının dərinləşməsinə, investisiya axınının sürətlənməsinə, Azərbaycanın beynəlxalq imicinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdi. Beynəlxalq neft şirkətləri ilə sazişlərin imzalanması sayəsində ölkənin neft ehtiyatlarının istismarına çoxmilyardlı xarici investisiyalar cəlb edildi. Müqavilənin imzalanması ilə xalqın öz sərvətləri üzərində sahiblik hüququ bir daha təsdiq edildi və eyni zamanda Azərbaycan iqtisadiyyatının dünyaya açıq olması bir daha nümayiş etdirildi.

Beynəlxalq neft sazişlərinin imzalanması ilə neft sazişlərində iştirak edən şirkətlərin dövlətləri ilə səmərəli və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişafı üçün əsaslı təməl quruldu, ölkənin geosiyasi mövqeyinin daha da möhkəmlənməsi, dünya iqtisadiyyatına integrasiya prosesinin sürətlənməsi üçün şərait yarandı. Artıq bu gün Azərbaycan regionun lider dövlətidir və iqtisadiyyatının inkişafında

neft amilinin böyük rolu var. Artıq neftdən əldə olunan gəlir qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilir ki, bu da ölkə iqtisadiyyatının bütünlüklə çiçəklənməsi deməkdir.

Azərbaycanın iqtisadi vəziyyəti

FƏSİL 2. ÖLKƏNİN SOSIAL – İQTISADI İNKİŞAFINDA NEFT STRATEGİYASININ VƏ NEFT GƏLİRLƏRİNİN ROLUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.

2.1. Ölkənin sosial - iqtisadi inkişafının mövcud vəziyyəti və dinamika

Müasir Azərbaycan öz müstəqilliyi illəri ərzində mürəkkəb və eyni zamanda şərəfli bir yol keçmişdir. XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində sosializm ictimai-siyasi quruluşunun dərin iflası və SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin süqutu digər postsovet ölkələri ilə yanaşı, Azərbaycanda da siyasi xaos, iqtisadi iflic və sosial kollaps vəziyyətinin yaranması ilə nəticələnmişdi. Üstəlik həmin vaxt Azərbaycanın hərbi təcavüzə məruz qalması - erməni millətçilərinin soyqırımı və işğal siyasəti nəticəsində ölkə ərazisinin 20 faizinin işğalı, bir milyon azərbaycanlının öz yer-yurdundan didərgin düşməsi vəziyyətin son dərəcə ağırlaşmasına səbəb olmuşdu.

Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, 90-cı illərin ortalarından etibarən ölkəmiz ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında tədricən dirçəlməyə və taleyüklü problemlərin həlli istiqamətində inamlı addımlar atmağa başladı. İlk növbədə, dövlət müstəqilliyimizin dayanıqlığına nail olmaq üçün ölkə daxilində siyasi sabitliyin bərqərar olması təmin edildi.

Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının xalqın maraqlarına sərf olunmasının əsası məhz bu dövrdə “əsrin müqaviləsi”nin bağlanması ilə qoyulmuş, eyni zamanda genişmiqyaslı iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə start verilmişdir. Sovet dönməindən qalmış inzibati amirlik idarə üsulunun yeni sərbəst rəqabət münasibətləri ilə əvəzlənməsi sahəsində köklü institusional dəyişikliklərin, bazar iqtisadi sistemini formalaşdırmaq istiqamətində məqsədyönlü siyasət aparılmasının, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi və yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması, torpaq islahatları kimi vacib dəyişikliklərin özü müəhz sözügedən illərdə qoyulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin çoxsahəli, balanslaşdırılmış və düşünülmüş siyasi kursu Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının davamlı olmasını, əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşmasını,

ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsini təmin etmiş və Azərbaycan dünyada qüdrətli dövlətlərdən birinə çevrilmişdir. Respublika iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına səmərəli integrasiyası, beynəlxalq qurumlarla əlaqələrin və qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlığın daha da genişlənməsi, eyni zamanda iqtisadi inkişafın dayanıqlılığının təmin olunması uğurlu iqtisadi siyasətin məntiqi nəticəsidir. “Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə (2005-2015-ci illər) Dövlət Proqramı” və “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasına müvafiq yanacaq-energetika kompleksi sahəsində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə ümumi daxili məhsul istehsalının əhəmiyyətli dərəcədə artması təmin olunmuş, Azərbaycan artıq nəinki özünün enerji təhlükəsizliyini təmin etmiş, eyni zamanda regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında əsas tərəfdaşlardan biri olmuş, ölkəmiz böyük nüfuz sahibinə və lider dövlətə çevrilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində olduğu kimi yanacaq-enerji kompleksi sahəsində həyata keçirilən bu tədbirlər nəticəsində respublika iqtisadiyyatının, o cümlədən yanacaq-energetika kompleksi sahələrinin davamlı inkişafı əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi 2014-cü ildə də təmin edilmişdir.

Cədvəl 1.

Sənaye istehsalının sahə strukturu, ümumi yekuna nisbətən, müvafiq illərin faktiki qiymətləri əsasında, (faizlə).

	2009	2010	2011	2012	2013
Bütün sənaye	100	100	100	100	100
Mədənçıxarma sənayesi	76.7	78.9	80.5	78,8	77,2
Xam neft və təbii qaz hasilatı	74.5	76.4	78.0	76,2	74,1
Metal filizlərinin hasilatı	0.03	0.2	0.2	0,2	0,2
Daş, qum, çınqıl, duz və digər mədənçıxarma sənayesi məhsullarının hasilatı	0.2	0.2	0.2	0,2	0,2
Mədənçıxarma sənayesi sahəsinə xidmətlərin göstərilməsi	2.0	2.1	2.1	2,2	2,7

Emal sənayesi	17.3	15.9	14.3	15,3	16,5
Qida məhsullarının istehsalı	1.9	1.5	1.5	1,5	1,7
İçki istehsalı	0.7	0.6	0.5	0,5	0,7
Tütün məmulatlarının istehsalı	0.1	0.08	0.1	0,06	0,04
Toxuculuq sənayesi	0.16	0.1	0.2	0,2	0,2
Geyim istehsalı	0.1	0.1	0.1	0,11	0,13
Dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı	0.08	0.08	0.06	0,1	0,1
Ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	0.05	0.05	0.04	0,04	0,05
Kağız və karton istehsalı	0.05	0.04	0.1	0,05	0,06
Poliqrafiya fəaliyyəti	0.1	0.1	0.1	0,13	0,15
Neft məhsullarının istehsalı	8.6	8.2	7.4	7,3	7,6
Kimya sənayesi	0.62	0.45	0.6	0,6	0,6
Əczaçılıq məhsullarının istehsalı	0.0	0.0	0.01	0,01	0,01
Rezin və plastmas məmulatların istehsalı	0.3	0.2	0.2	0,2	0,23
Tikinti materiallarının istehsalı	1.7	1.7	0.8	1,0	1,2
Metallurgiya sənayesi	0.4	0.5	0.6	1,1	0,9
Maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı	0.5	0.5	0.3	0,5	0,3
Kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	0.2	0.2	0.2	0,2	0,3
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı	0.2	0.3	0.5	0,6	0,6
Maşın və avadanlıqların istehsalı	0.4	0.6	0.5	0,5	0,8
Avtomobil və qoşquların istehsalı	0.0	0.01	0.01	0,01	0,02
Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı	0.1	0.04	0.03	0,03	0,04
Mebellərin istehsalı	0.2	0.2	0.14	0,13	0,14
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	0.8	0.3	0.3	0,4	0,6
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	5.4	4.6	4.7	5,3	5,6
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	0.6	0.6	0.5	0,6	0,7

İlkin məlumatlar əsasında aparılmış təhlillər göstərir ki, 2014-cü ilin 11 ayı ərzində ÜDM istehsalı 53.7 mlrd. manat təşkil etmişdir ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.2% çoxdur. Əhalinin hər nəfərinə ÜDM istehsalı 5710.7 manat təşkil etmişdir. Sənaye sahəsinin qeyri-neft sektorunda məhsul istehsalı 6.6% artmış, neft-qaz sektorunda isə 3.0% azalmışdır. Sənaye məhsulunun 70.4%-i mədənçıxarma, 23.4%-i emal, 5.5%-i elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0.7%-i isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahələrində istehsal olunmuşdur. 2014-cü ilin 11 ayı ərzində mədənçıxarma sahəsində istehsalın həcmi 21.0 mlrd. manat təşkil etmiş, neft məhsullarının istehsalı müəssisələri tərəfindən 2417.7 mln. manat həcmində məhsul istehsal edilmişdir. Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsinin müəssisələri tərəfindən 2014-cü ilin 11 ayı ərzində 1639.2 mln. manat həcmində məhsul istehsal olunmuş və xidmətlər göstərilmişdir ki, bu da 2013-cü ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 5.2% çoxdur.

İnkişaf edən Azərbaycanın iqtisadi gücünün və beynəlxalq nüfuzunun artmasında ölkəmizin yanacaq-energetika kompleksi mühüm və həlledici rola malikdir. Ölkə üzrə yanacaq-energetika kompleksinə qoyulmuş böyük həcmli investisiyaların və müasir texnologiyaların tətbiqi hesabat dövründə də neft hasilatında sabitliyə və qaz hasilatında isə artımın yaranmasına, ümumilikdə respublikamızda müvafiq sahədə böyük nailiyyətlərin əldə olunmasını təmin etmişdir. Hasilatda azalma prosesinin dayandırılması və yenidən neft-qaz hasilatında artımın əldə edilməsi, ilk növbədə ölkə Prezidenti İlham Əliyevin ölkəmizdə karbohidrogen resurslarının hasilatı sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq şirkətlərlə bağlı nümayiş etdirilən qətiyyətli mövqe ilə bilavasitə bağlıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin güclü iqtisadi-siyasi mövqeyi beynəlxalq şirkətlərin fəaliyyətində çevikliyin artırılmasına və yeni tədbirlərin həyata keçirilməsinə səbəb olmuşdur. Ölkəmiz qarşısında götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün şirkətlər dövr ərzində bir sıra əlavə texniki-texnoloji tədbirlər həyata keçirərək, neft hasilatında sabitliyin təmin edilməsi, qaz hasilatında artımın əldə edilməsinə nail olmuşlar.

Cədvəl 2.

Natural ifadədə əsas məhsul növlərinin istehsalı.

Göstərici	2009	2010	2011	2012	2013
Xam neft (<i>min ton</i>)	48353.7	48580.9	43445.6	41014.5	40726.3
Qaz kondensatı (<i>min ton</i>)	2062.2	2257.3	2180.6	2360.3	2731.1
Qaz yataqlarının qazı (təbii qaz) (<i>milyon kubm</i>)	11517.7	13943.0	12371.0	13217.2	15300.4
Neft yataqlarının qazı (səmt qazı) (<i>milyon kubm</i>)	12079.8	12370.0	13359.9	13578.6	13944.2

Mənbə: © Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

2014-cü il ərzində respublikada 41 184,6 min ton proqnoza qarşı 42 160,7 min ton neft hasil edilmişdir. Hasil olunan neftin 30 614,5 min ton proqnoza qarşı 31 436,7 min tonu AÇG-nin, 2 270,1 min ton proqnoza qarşı 2 324,0 min tonu Şahdənizin (kondensat), 8 300,0 min ton proqnoza qarşı 8 400,0 min tonu ARDNŞ-nin payına düşür. Hasil olunan neft proqnozdan ARDNŞ üzrə 100,0 min ton, AÇG üzrə 822,2 min ton, Şahdəniz (kondensat) 53,9 min ton çox olmuşdur.

2014-cü il ərzində respublikadan 35 040,1 min ton neft ixrac edilmişdir. İxrac olunan neftin 33 374,3 min tonu Konsorsiumun, 1 665,8 min tonu ARDNŞ-nin payına düşür.

Respublikada “Yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulmuş tədbirlər uğurla həyata keçirilir. Neft və qaz sənayesində yeni yataqların kəşfiyyatı, hasilatın təminatı üçün hidrotexniki qurğuların tikintisi, qaz təsərrüfatı sisteminin və infrastrukturunun genişləndirilməsi və yenidən qurulması, həmçinin inkişafı istiqamətində böyük əhəmiyyət kəsb edən işlər davam etdirilir. Respublikanın mövcud qaznaqli şəbəkəsinin genişləndirməsi və yenidən qurulması və qaz-təchizatının tələbata uyğun təmin edilməsi üçün 2014-cü il ərzində xeyli tədbirlər görülmüşdür. Hazırda “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” və “2014-2016-cı illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin

sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın icrası üzrə qazlaşdırma işləri uğurla davam etdirilir. 2014-cü ilin 4-7 iyun tarixlərində Bakıda regionun neft-qaz sektorunun ən böyük tədbiri olan beynəlxalq "Xəzər neft və qaz, neftayırma və neft kimyası" sərgi və konfransı keçirilmişdir. Bu beynəlxalq tədbir eyni zamanda dünyanın neft-qaz 5 sektorunun aparıcı mütəxəssisləri, əsas iştirakçıları ilə fəal görüşlər və danışıqlar aparmaq, gələcək əməkdaşlıq barədə qarşılıqlı faydalı təklifləri müzakirə etmək üçün olduqca əlverişli bir imkan olmuşdur. 28 ölkədən 386 şirkətin iştirak etdiyi 21-ci Beynəlxalq "Xəzər neft və qaz, neftayırma və neft kimyası" sərgisində iştirakçıların 30 faizini yerli iqtisadi qurumlar təşkil edirdi. İldən ilə, bu tədbirdə ölkəmizin yerli şirkətləri də daha geniş təmsil olunur. Sərgi iştirakçıların bir qismi ilə nazirlikdə geniş tərkibli görüşlər keçirilmişdir. Azərbaycanın apardığı enerji siyasətində yeni səhifə açmaqla cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən nümayiş etdirilən siyasi iradə nəticəsində "Cənub Qaz Dəhlizi" layihələrinin reallaşması istiqamətində zaman-zaman həyata keçirilən tədbirlər 1994-cü ildə imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" nəticəsində reallaşdırılmış Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin uğurunun təkrarlayacağına böyük imkanlar açır. Azərbaycanın enerji diplomatiyasının növbəti uğurlarından olan bu layihələrin strateji önəmi Avropanın enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin, xüsusilə də, Xəzər dənizinin enerji resurslarının əhəmiyyətinin daha da artmasıdır. Avropa Xəzər regionundan Avropa İttifaqına təbii qazı nəql edəcək boru kəmərinin yeni prioritet layihəsi kimi "Cənub Qaz Dəhlizi"ni seçib. "Şahdəniz 2" və ya Yatağın Tammiqyaslı İşlənməsi Azərbaycan mənşəli qazın Türkiyə ərazisindən keçməklə Avropa bazarlarını qazla təchiz edəcək və enerji təhlükəsizliyini artıracaqdır. Aİ Cənubi Avropa ölkələrindəki yerli əhəmiyyətli qaz kəmərlərinin Aİ- nin digər ölkələrinin enerji sistemləri ilə birləşdirilməsi məqsədi ilə Cənubi Avropadakı boru kəmərlərinin tikintisini aktivləşdirmək niyyətindədir. 2018-ci ilə kimi layihə çərçivəsində 2 yeni dəniz platforması quraşdırılmalı, sualtı boru kəmərləri çəkilməli, Səngəçal terminalında texnoloji sahənin artırılması başa çatdırılmalıdır. Platforma və sualtı qurğuların inşası üçün Bakıdakı tikinti-quraşdırma sahələrində texniki və texnoloji rekonstruksiya işləri aparılacaq, sualtı

əməliyyatların həyata keçirilməsinə xidmət edən bir neçə gəminin texniki və funksional imkanları artırılacaqdır. “Şahdəniz-2 və Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi kimi nəhəng qaz işlənməsi və ixracı layihələrinin bütün sahələrində müsbət irəliləyiş vardır. Hər iki layihə planlaşdırılmış qrafik üzrə davam edir və artıq Bakı yaxınlığındakı bütün istehsalat və tikinti sahələrində işlərə başlanılmışdır. Qaz satışı və nəqli üzrə bütün sazişlər Azərbaycan Qaz Təchizatı Şirkəti tərəfindən idarə olunacaq. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti və Almaniyanın "RWE Dea" şirkəti Xəzərdə, Abşeron yarımadasının cənub hissəsinin akvatoriyasında karbohidrogenlərin mövcudluğunun birgə araşdırılması üzrə saziş imzalayıblar. Birgə araşdırmaların məqsədi gələcək kəşfiyyat işlərinin mümkünlüyünü müəyyənləşdirmək üçün geoloji və geofiziki tədqiqatların aparılmasıdır. ARDNŞ Yunanıstanın təbii qaz nəqli sisteminin operatoru olan DESFA şirkətinin səhmlərinin 66%-nə sahib olmuşdur. Hazırda DESFA Yunanıstanda təbii qazın nəqlini və saxlanılmasını, eləcə də ölkənin qaz-nəql sisteminin inşasını, təminatını və istismarını həyata keçirir, bütün bölgələri təbii qazla təchiz edir, bu da TAP layihəsi çərçivəsində təbii qazın digər Avropa ölkələrinə nəql edilməsi üçün əlverişli şərait yaradacaqdır. “Şahdəniz” yatağının istismara buraxılması ilə Azərbaycan etibarlı neft ixracatçısı olmaqla yanaşı, aparıcı qaz ixracatçıları sırasında da özünə layiqli yer tutmuşdur. Biz bu gün Gürcüstana, Türkiyəyə, Rusiyaya, İrana qaz ixrac edir, regionun enerji təminatında əsas rol oynayırıq. Bakı-Tbilisi-Ərzurum marşrutu üzrə “Şahdəniz” qazının nəql olunduğu CQBK ilə bərabər, ARDNŞ-nin hasil etdiyi qazın da müəyyən həcmi magistral kəmərlər vasitəsilə 3 istiqamətdə ixrac olunur: şimal istiqamətində - Hacıqabul-Şirvanovka; qərb istiqamətində - Hacıqabul-Qazax; cənub istiqamətində - Hacıqabul-Astara magistral qaz kəmərləri Rusiya, Gürcüstan və İranın qaz-nəql sistemləri ilə əlaqələndirilmişdir. Eyni zamanda müasir standartlara cavab verən məhsullar istehsal edə biləcək, yeni nəsil rəqabətə davamlı Neft-Qaz Emalı və Neft-Kimya Kompleksinin (NQNK) inşa edilməsi istiqamətində işlər davam etdirilməkdədir.

Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi tərəfindən “ Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında nəzərdə tutulan hədəflərə nail olmaq məqsədilə Energetika Nazirliyinin “2015-2020-ci illər üzrə Strateji Planı” və müvafiq hədəflər və fəaliyyət istiqamətləri üzrə bu illər üçün Tədbirlər Planı hazırlanmış və 2014-cü ilin 5 dekabr tarixli 39 nömrəli əmrilə təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikası energetika kompleksinin kollektivləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamlarından, Beynəlxalq və Dövlət Proqramlarından, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərar və Sərəncamlarından irəli gələn vəzifələrin vaxtında və yüksək keyfiyyətlə yerinə yetirilməsini bundan sonra da uğurla davam etdirəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahatlar ölkəyə xarici kapitalın cəlb olunmasına və investisiya mühiti üçün bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin artmaqda olan sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. İqtisadi artım üçün investisiya qoyuluşlarının əhəmiyyəti və rolu son dərəcə vacibdir.

Cədvəl 3.

İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

	2009	2010	2011	2012	2013
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla):					
mlyn.manat	10 475.0	14 118,9	17 048,8	20 251,1	21 974,2
mlyn.dollar	13 033,50	17 591,4	21 588,9	25 777,8	28 010,5
Xarici investisiyalar:					
mlyn.manat	4 395.1	6 619.7	6 849,8	8 102,7	8 269,3
mlyn.dollar	5 468.6	8 247.8	8 673,9	10 314,0	10 540,9
Daxili investisiyalar:					
mlyn.manat	6 079,90	7 499,2	10 199,0	12 148,4	13 704,9
mlyn.dollar	7 564.9	9 343,6	12 915,0	15 463,8	17 469,6

Mənbə: © Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının yalnız bir amil üzərində qurulması və iqtisadiyyatın yalnız bir amildən asılılığı məqsəduyğun hal deyildir və böhran təhlükəsi yaradır (Holland sindromu). Qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafının təmin edilməsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında neft sektorundan asılılıq əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq.

Respublikamızda əsasən neft maşınqayırma, neft kimya, cihazqayırma ilə yanaşı sənayenin digər sahələrini də inkişaf etdirmək üçün güclü potensial imkanlar vardır. İqtisadi potensiala və onun perspektivli sahələrinə neft və qaz amili ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun da xüsusi təsiri var. Respublikamızda qeyri-neft sektorunun ən perspektivli sahələrinə turizm və kənd təsərrüfatını aid etmək olar.

Respublikamızda turizm sferasının inkişaf etdirilməsi üçün iqtisadi potensial olduqca böyükdür. İqlim və təbii-coğrafi mövqedən asılı olaraq respublikamızda turizm sferasının inkişafı üçün əlverişli şərait vardır. Respublikamızda turizm sferasının inkişaf etdirilməsi üçün qəbul olunmuş Dövlət Proqramını müsbət bir hal kimi qiymətləndirmək olar. Turizm sferasında qiymətlərin yüksək olması onun inkişafını ləngidir. Bu hal respublikanın bütün regionlarında müşahidə olunur. Əhalinin kasıb təbəqəsi bu istirahət mərkəzlərinə gedə bilmir, imkanlı təbəqə isə istirahət üçün digər xarici ölkələrə üz tutur. Bu hal respublikamızdan gedən və gələn turistlərin dinamikasında da müşahidə olunur.

Qeyri-neft sektorunun ikinci daha perspektivli sahəsi kənd təsərrüfatı hesab olunur. Müstəqillik əldə etdiyimiz ilk illər respublikamızın digər sahələri kimi kənd təsərrüfatında müəyyən tənəzzül dövrü yaşanmışdır. Son illər bu sahədə müəyyən irəliləyişlər qeydə alınmışdır. Bunun əsas inkişaf göstəricisi kimi torpaqların özəlləşdirilməsini misal göstərmək olar. Lakin, bu kənd təsərrüfatının bütün sahələrinə şamil olunmur. Belə ki, kəndlilər əldə etdikləri torpaqdan daha səmərəli istifadə etmək üçün öz məqsədlərinə uyğun olaraq istifadə etməyə başladılar və ənənəvi təsərrüfat formaları demək olar ki, yox olmağa başladı.

Bunlara üzümlükləri, meyvə bağlarını, tütün və çay plantasiyalarını, zəfəran, zeytun bağlarını misal göstərmək olar.

Məhz bu sahələrə investisiya qoyuluşu kənd təsərrüfatının inkişafını təmin edər və ölkəyə xarici kapitalın axını üçün zəmin yaradar. Bu sahədə Fransa dövləti daha çox maraqlıdır. Belə ki, Göygöl rayonunda üzümlüklərin salınması və yeni üzüm sortlarının yetişdirilməsi məqsədilə Fransa dövləti investisiya yatırmış və müəyyən nailiyyətlər də əldə etmişdir.

Respublikamızda aparılan iqtisadi islahatlar regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə, yerli və xarici sahibkarlığın, müxtəlif təsərrüfat sahələrinin inkişaf etdirilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Bu baxımdan respublikamızın iqtisadi potensialının artırılması və davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsi daima diqqət mərkəzində olmalıdır.

İqtisadiyyatın gələcək perspektivliyini təmin edən amillərin öyrənilməsində biz diqqətimizi əsasən neft gəlirlərindən əldə olunan vəsaitə və onun istifadə olunmasına yönəltməliyik.

XXI əsrin ilk illərində ölkəmizdə aparılan genişmiqyaslı islahatların daha da dərinləşdirilməsi, cəmiyyətimizin daha yüksək sosial-iqtisadi inkişaf pilləsinə yüksəlməsinə şərait yaratmışdır. Ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasında mühüm addımlar atılmış, dövlət idarəçiliyi müasir meyarlara uyğun yenidən qurulmuşdur.

Həyata keçirilən iqtisadi siyasət nəticəsində ölkənin enerji təhlükəsizliyi təmin edilmiş, Azərbaycan dünyada enerji daşıyıcılarının etibarlı ixracatçısına və regionun ən mühüm tranzit mərkəzinə çevrilmişdir. Karbohidrogen ehtiyatlarının hasilatı və Avropa bazarlarına çatdırılması məqsədi ilə reallaşdırılmış iri layihələr Avropanın neft və qazla təminatında Azərbaycanın önəmli yer tutmasına şərait yaratmışdır. Təbii resursların geniş miqyasda hasilatına və ixracına nail olmaqla yeni impuls qazanan iqtisadi artım dinamikası, 2009-cu ildə global iqtisadi böhran şəraitində belə Azərbaycan iqtisadiyyatında artımın qeydə alınması seçilmiş strateji kursun uğurla həyata keçirilməsinin təzahürüdür.

Cədvəl 4 .

Əsas kapitala investisiyalar (min manat).

Göstərici	2009	2010	2011	2012	2013
Bütün maliyyə mənbələri hesabına əsas kapitala investisiyalar (min manat)	7724944.8	9905665.8	12799061.3	15407274.4	17850815.7
Dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisə və təşkilatlar üzrə əsas kapitala investisiyalar (min manat)	4548738.0	6000899.0	7924918.1	9420640.0	10647434.5
Qeyri-dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisə və təşkilatlar üzrə əsas kapitala investisiyalar (min manat)	3176206.8	3904766.8	4874143.2	5986634.4	7203381.2
Məhsul istehsalı obyektlərinin tikintisinə yönəldilmiş investisiyalar (min manat)	3522058.9	4821024.8	6033002.7	7187757.7	8781648.6
Xidmət sahələri üzrə obyektlərin tikintisinə yönəldilmiş investisiyalar (min manat)	4202885.9	5084641.0	6766058.6	8219516.7	9069167.1
Əsas kapitala yönəldilmiş xarici investisiyalar (min manat)	1645023.0	2406492.4	2600083.0	3258917.9	4671947.7
Neft sektoruna yönəldilmiş investisiyalar (min manat)	2058349.8	2958491.7	3070236.0	3854477.8	5094617.8
Qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş əsas kapitala investisiyalar (min manat)	5666595.0	6947174.1	9728825.3	11552796.6	12756197.9
Əhalinin hər nəfərinə düşən investisiyanın həcmi (manat)	875.1	1108.7	1413.8	1679.1	1920.1
Əsas kapitala yönəldilmiş daxili investisiyalar (min manat)	6079921.8	7499173.4	10198978.3	12148356.5	13178868.0

Mənbə : Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Bununla yanaşı, neft gəlirlərinin qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi ilə bu sahənin inkişafında da ciddi nailiyyətlər qazanılmış, son on ildə qeyri-neft sektorunun orta illik artım tempi 11 faiz olmuşdur. Qeyri-neft sektorunda yeni istehsal sahələrinin açılması və yeni iş yerlərinin yaradılması, istehsal, nəqliyyat və kommunal infrastrukturun misli görünməmiş miqyasda inkişaf etdirilməsi, müasir social infrastruktur müəssisələrinin yaradılması, o cümlədən yeni təhsil, səhiyyə, idman müəssisələrinin inşası sözügedən dövrdə bütövlükdə ölkəmizin dinamik və dayanıqlı yüksəlişinin əsasını təşkil etmişdir.

Xüsusən qeyd olunmalıdır ki, bu illərdə Azərbaycanda sosial problemlərin səmərəli həllində böyük irəliləyişə nail olunmuş, əhalinin sosial müdafiəsi sistemi qabaqcıl beynəlxalq standartlara uyğun yenidən qurulmuşdur. Yeni pensiya sistemi fəaliyyətə başlamış, ünvanlı dövlət sosial yardımı, sosial müavinətlər sistemi təsbit olunmuş və inkişaf etdirilmişdir. Uğurlu sosial siyasət nəticəsində yoxsulluq səviyyəsi 2000-ci ildəki 49 faizdən 2011-ci ildə 7,6 faizə enmiş, əməkhaqqı və pensiyalar dəfələrlə artırılmışdır.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı: Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsi yüksək temp ilə azalır:

Diagram 3 : Azərbaycanda yoxsulluğun azalması dinamikası (faizlə).

Azərbaycanda sosial-iqtisadi tərəqqi fonunda qazanılan nailiyyətlərin miqyasının ildən-ilə genişlənməsi əhalinin bütün təbəqələrinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması ilə bərabər, bu istiqamətdə əlavə tədbirlərin də uğurla reallaşdırılmasına yeni imkanlar açır. 2014-cü il üçün isə yoxsulluğun səviyyəsi 5,3 faizdir.

Respublikanın iqtisadi potensialı artdıqca səhiyyənin inkişafı üçün əlverişli şərait yaranmış və əhalinin sağlamlığının qorunması problemləri ardıcılıqla öz

həllini tapmağa başlamışdır. Səhiyyəyə ayrılan büdcə vəsaiti son 10 il ərzində 10 dəfədən çox artaraq hazırda 650 milyon manatı keçmişdir. Sözügedən dövrdə böyük əksəriyyəti respublikanın bölgələrində olan 400-dən artıq tibb müəssisəsi tikilmiş və ya əsaslı təmir olunmuş, tibb müəssisələrinin hamısı müasir texnika və avadanlıqla təchiz edilmişdir.

Cədvəl 5 .

Dövlət büdcəsi xərcləri (Milyon manatla).

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyata (<i>mln.manat</i>)	4889.9	6803.2	6960.7	8207.5	7596.6
Təhsilə (<i>mln.manat</i>)	1180.8	1268.5	1453.2	1437.7	1553.9
Səhiyyəyə (<i>mln.manat</i>)	429.2	493.4	609.4	618.9	665.3
Elmə (<i>mln.manat</i>)	92.8	106.1	116.7	117.0	124.2
Qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli idarəetmə orqanlarının saxlanılmasına (<i>mln.manat</i>)	303.0	281.9	342.3	349.3	449.7
Profisit,kəsir (<i>mln.manat</i>)	362.9	303.2	135.0	352.8	298.7
Mədəniyyət, incəsənət və kütləvi informasiya vasitələrinə və idmana (<i>mln.manat</i>)	168.4	189.9	240.8	274.9	294.0
Sosial müdafiyyəyə və təminatə (<i>mln.manat</i>)	1123.0	1495.4	1769.5	1750.3	1971.2
Hüquq-mühafizə,məhkəmə və prokurorluğun saxlanılmasına (<i>mln.manat</i>)	668.5	710.3	929.2	1049.3	1103.6
Dövlətin xarici borclarının ödənilməsinə (<i>mln.manat</i>)	84.9	223.6	185.9	617.3	0.0
Dövlətin daxili borclarının ödənilməsinə (<i>mln.manat</i>)	6.9	120.2	26.5	110.9	0.0
Sair xərclər (<i>mln.manat</i>)	2818.5	4048.8	4782.2	4610.2	4940.8
Xərclər-cəmi (<i>mln.manat</i>)	11765.9	15397.5	17416.5	19143.5	18699.3

Mənbə : Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Respublika əhalisinin sağlamlığının qorunması və tibbi xidmətin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün bir sıra zəruri tədbirlər görülmüşdür. Yoluxucu xəstəliklərə qarşı mübarizə işində əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanılmışdır və bu sahə praktik səhiyyənin prioritet istiqaməti kimi daim diqqət mərkəzində saxlanılmaqdadır.

Son illərdə təhsil sahəsində nəzərəçarpan nailiyyətlərin əldə olunması da bilavasitə ölkəmizin modernləşdirilməsinə istiqamətlənmiş sosial-iqtisadi siyasətlə bağlıdır. Təhsilin məzmunca yenilənməsinə istiqamətlənmiş islahatlar aparılmış, Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsil məkanına integrasiyası istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır.

Sosial-iqtisadi sahələrdə əldə olunan uğurlar beynəlxalq reyting agentliklərinin (“Fitch Ratings”, “Moody’s”, “Standard & Poor’s”) Azərbaycan iqtisadiyyatı ilə bağlı ildən-ilə yaxşılaşan qiymətləndirmələrində də öz əksini tapmışdır. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan “Doing Business” hesabatında Azərbaycan mövqeyini yaxşılaşdırmış, Dünya İqtisadi Forumunun “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”nda Müstəqil Dövlətlər Birliyi və region ölkələri arasında lider mövqeyinə yüksəlmişdir.

Azərbaycan Dünya Bankının adambaşına düşən Ümumi Milli Gəlir təsnifatına görə “yuxarı orta gəlirli” ölkələr qrupuna 1 digər MDB dövlətləri ilə müqayisədə daha tez daxil olmuş və bununla yanaşı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının insan inkişafı ilə bağlı 2010-cu il üzrə hesabatına əsasən, “orta insan inkişafı” ölkələri qrupunu tərk edərək, “yüksək insan inkişafı” ölkələri qrupuna yüksəlmişdir.

Əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşması əhalinin xidmət sahələrindən istifadə miqyasını da genişləndirir.

Müstəqillik illərində Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin, şəffaf ictimai münasibətlər sisteminin formalaşdırılması dövlət siyasətinin başlıca istiqaməti olmuş, ölkədə siyasi plüralizm ictimai tərəqqinin zəruri əsası kimi öz yerini tutmuşdur.

Demokratik dəyərlərə əsaslanan yeni ictimai münasibətlər sisteminin formalaşması cəmiyyətin strukturunda mühüm dəyişikliyə səbəb olmuş, vətəndaşların ictimai-siyasi proseslərdə daha fəal rol oynamasına şərait yaratmışdır.

Cədvəl 6.

Əhaliyə göstərilən pullu xidmətin həcmi (min manatla).

Göstərici	2009	2010	2011	2012	2013
Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmi, min manatla (<i>min manat</i>)	4088188.1	4724490.0	5332371.2	5828068.4	6527282.2
Hüquqi şəxslər tərəfindən əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmi, min manatla (<i>min manat</i>)	3278228.5	3680332.2	4096066.2	4407965.0	4879757.7
Fiziki şəxslər tərəfindən əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmi, min manatla (<i>min manat</i>)	809959.6	1044157.8	1236305.0	1420103.4	1647524.5
Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmində dövlət mülkiyyətinin həcmi, min manatla (<i>min manat</i>)	1138445.9	1271704.4	1358104.0	1409878.9	1512871.3
Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmində qeyri-dövlət mülkiyyətinin həcmi, min manatla (<i>min manat</i>)	2949742.2	3452785.6	3974267.2	4418189.5	5014410.9

Mənbə : © Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Hazırda ölkədə vətəndaş cəmiyyəti coşqun inkişaf dövrünü yaşayır. Azərbaycanda insan hüquqları, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, iqtisadiyyat, sosial məsələlər, ekologiya, gender və digər sahələrə aid 2700-dən artıq QHT (qeyri hökumət təşkilatları) dövlət qeydiyyatından keçmişdir və onların sayı durmadan artır. Son 10 il ərzində QHT-lərin yaradılması və onların imkanlarından səmərəli istifadə edilməsini nəzərdə tutan qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmış, QHT-lərin maliyyə mənbələrinə çıxışı üçün zəruri hüquqi mühit təmin edilmişdir. Bununla yanaşı, bu gün Azərbaycan Respublikasında qabaqcıl dünya standartlarına uyğun azad, plüralist mətbuat formalaşmaqdadır.

Bütün bunlar düşünülmüş və məqsədyönlü siyasətin ardıcıl həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Ölkə rəhbərliyi səviyyəsində qəbul edilən dövlət proqramları, konsepsiya və strategiya xarakterli sənədlər, onların əməli icrası bu siyasətin reallaşdırılması mexanizmi kimi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Təkcə onu

demək kifayətdir ki, hazırda 60-a yaxın dövlət proqramı, strategiya və konsepsiya fəaliyyətdədir ki, bunlar da ölkəmizin ictimai həyatının bütün sahələrinin inkişaf etdirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti öz Sərəncamı ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması barədə tapşırıq vermişdir. Belə bir konsepsiyanın hazırlanması zərurəti ölkəmizin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması ilə bağlıdır. Qazanılmış nailiyyətlər imkan verir ki, Azərbaycan öz qarşısına daha yüksək məqsədlər qoysun və bu məqsədlərdən irəli gələn vəzifələri müəyyənləşdirsin.

2.2. Ölkənin neft qaz gəlirlərindən səmərəli istifadə strategiyası və onun reallaşdırılması xüsusiyyətləri.

1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın tanınmış neft şirkətləri ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarının birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında müqavilənin imzalanması sonralar Azərbaycanda yeni neft sazişlərinin imzalanması üçün geniş yol açdı. Neft strategiyasının reallaşması sayəsində Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi, dünya birliyində etibarlı ölkə və etibarlı tərəfdaş kimi təqdim olunması təmin olundu.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev artan neft gəlirlərini ölkə iqtisadiyyatına düzgün istiqamətləndirmək məqsədilə uzunmüddətli neft strategiyası proqramını hazırlamışdır. Uzunmüddətli inkişaf proqramı olaraq həyata keçirilən neft strategiyasının əsas məqsədini ölkənin daxili imkanlarının səfərbər olunması və zəngin neft ehtiyatlarından Azərbaycan xalqının rifahı naminə səmərəli istifadə edilməsi təşkil edir. Milli Neft Strategiyasının əsasını xarici sərmayənin və təcrübənin cəlb olunması, çoxvariantlı ixrac sisteminin yaradılması və əldə olunmuş gəlirlərin səmərəli, şəffaf idarə edilməsi və istifadə olunması təşkil edir.

Neft strategiyasının növbəti mərhələsində ölkənin neft yataqlarının xarici şirkətlər ilə birgə işlənməsindən əldə edilən neft gəlirlərinin toplanaraq səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsi təşkil edirdi. Bu məqsədlə Heydər Əliyevin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu təsis edilmişdir. Neft Fondunun Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2000-ci il tarixli 434 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

Neft ilə zəngin olan ölkələrdə neft fondlarının, suveren sərvət fondlarının və yaxud digər bu kimi qurumların təsis edilməsi bu dövlətlərdə neft sərvətlərinin nəsillər arasında bərabər bölgüsünə, onların səmərəli və məqsədyönlü şəkildə idarə edilməsinə şərait yaradır. Hazırda Neft Fondu institusional cəhətdən çox yüksək formalaşmaqla bərabər, ölkə daxilində və eləcə də beynəlxalq səviyyədə tanınmış və vəsaitlərin idarə edilməsi, şəffaflığın təmin edilməsi baxımından digər dövlətlərlə öz təcrübəsini bölüşdürməyə qadir olan bir quruma çevrilmişdir.

Bir sıra dünya dövlətlərində Neft Fondu ilə oxşar cəhətləri olan analoji fondlar fəaliyyət göstərməkdədir. Neft Fondu yaradılarkən bu fondların təcrübəsinə istinad etməklə yanaşı, yerli xüsusiyyətlər və mövcud ehtiyaclar nəzərə alınmış və neft gəlirlərinin gələcək nəsillər üçün toplanması ilə bərabər, bugünkü nəsillərin problemlərinin həlli üçün də istifadə edilməsini nəzərdə tutan bir model seçilmişdir.

Yaradıldığı gündən şəffaflıq Neft Fondunun fəaliyyətinin əsas prinsiplərindən biridir. Neft Fondu institusional cəhətdən və şəffaflığın təmin edilməsi baxımından çox yüksək səviyyədə inkişaf edib, müasir standartlara cavab verən, beynəlxalq səviyyəli maliyyə təşkilatına çevrilib, Azərbaycanın beynəlxalq arenada nüfuzunun artmasına xidmət edən bir çox nailiyyətlər əldə edib.

ARDNF-nin Nizamnaməsinə görə, Fondun vəsaitləri strateji baxımdan mühüm infrastruktur obyektlərin tikintisi və yenidən qurulmasına, eləcə də vacib ümummilli problemlərin həlli üçün istifadə oluna bilər. 2001-2009-cu illərdə əsas diqqət həm neft sektorunun, həm infrastruktur sahələrin, eləcə də ölkənin qeyri-

neft sektorunun inkişafına yönəldilib. Hazırda irriqasiya, nəqliyyat sahəsində bir sıra mühüm layihələr maliyyələşdirilir.

Dövlət Neft Fondunun əsas məqsədləri bunlardır: iqtisadiyyata mənfi təsirlərin minimallaşdırılması məqsədilə Fondun vəsait və aktivlərini xaricdə yerləşdirməklə müəyyən dərəcədə "holland sindromu"nun qarşısını almaq, vəsaitlərin gələcək nəsillər üçün toplanmasını təmin etmək və ölkədə cari sosial-iqtisadi prosesləri dəstəkləmək.

Cədvəl 7.

Dövlət Neft Fondunun 2015-ci il büdcəsinin gəlir mənbələri (min manatla).

Sıra №-si	Gəlir mənbələri	Gəlirlərin məbləği (min manat)
2.1.	Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər (karbohidrogenlərin nəql edilməsi üzrə məsrəflər, bank, gömrük rəsmiləşdirilməsi, müstəqil nəzarət (sörveyer), marketing və sığorta xərcləri çıxılmaq şərti ilə, habelə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin sərmayəçiləri, payçısı və ya tərəfdaşı olduğu layihələrdə onun sərmayəsinə və ya iştirak payına düşən gəlirlər istisna olmaqla)	9 741 175,6
2.2.	Karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən müqavilə sahəsindən istifadə üçün ödənilən akrhesabı	1 568,4
2.3.	Neftin və qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər	9 410,4
2.4.	Dövlət Neft Fondunun valyuta aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər	494 357,5
2.5.	Qanunvericiliyə uyğun olaraq digər gəlirlər və daxilolmalar	100,0
	Cəmi	10 246 611,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2014-cü il üzrə gəlir və xərclərinə dair məlumat (09/02/2015)

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 19 yanvar 2015-ci il tarixli Fərmanı ilə Dövlət Neft Fondunun 2015-ci il üçün büdcəsi təsdiq edildi.

Neft Fondunun təsdiq olunmuş büdcəsinə uyğun olaraq, 2015-ci ildə Fondun gəlirlərinin **10 246 611,9** min manat, xərclərinin isə **11 813 909,2** min manat təşkil etməsi nəzərdə tutulur.

Dövlət Neft Fondunun 2015-ci il büdcəsinin gəlirlərinin aşağıdakı daxilolmalar hesabına formalaşması nəzərdə tutulur:

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2015-ci il büdcəsinin xərcləri aşağıdakı məqsədlərə yönəldilir:

Cədvəl 8.

Dövlət Neft Fondunun 2015-ci il büdcəsinin xərcləri (min manatla).

Sıra №-si	Xərc istiqamətləri	Xərclərin məbləği (min manat)
3.1.	Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial-məişət və məskunlaşma məsələləri ilə bağlı bəzi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi	150 000,0
3.2.	Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il dövlət büdcəsinə transfert	10 388 000,0
3.3.	Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması layihəsinin maliyyələşdirilməsi	90 000,0
3.4.	Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu layihəsinin maliyyələşdirilməsi	111 487,0
3.5.	2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramının maliyyələşdirilməsi	44 088,0
3.6.	Cənub Qaz Dəhlizi layihələrində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi	997 016,2
3.7.	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı xərclər	33 318,0
	Cəmi	11 813 909,2

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2014-cü il üzrə gəlir və xərclərinə dair məlumat (09/02/2015)

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu bildirir ki, 2014-cü il ərzində Neft Fondunun büdcə gəlirləri 12 731,0 milyon manat, büdcə xərcləri isə 10 117,2 milyon manat təşkil etmişdir.

2014-cü il ərzində Dövlət Neft Fondunun neft və qaz sazişlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı gəlirləri 12 343,8 milyon manat, o cümlədən mənfəət neftinin və qazın satışından 12 319,8 milyon manat, akrhesabı ödənişlər 1,7 milyon manat, tranzit gəlirləri 8,9 milyon manat, bonus ödənişləri 13,3 milyon manat, xarici sərmayəçilər tərəfindən təhvil verilmiş aktivlərdən 0,1 milyon manat təşkil etmişdir.

Fondun vəsaitinin idarə olunmasından əldə edilən gəlirləri 387,2 milyon manata bərabər olmuşdur.

Hesabat dövrü ərzində, Neft Fondunun 2014-cü il büdcəsinin icrası çərçivəsində 9 337,0 milyon manat vəsait dövlət büdcəsinə transfert edilmişdir. Qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin məskunlaşdırılması və sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinə 300,0 milyon manat, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulmasına 80,2 milyon manat vəsait ayrılmışdır. "Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu" layihəsinin maliyyələşdirilməsinə Neft Fondundan 57,1 milyon manat vəsait ayrılmışdır. 33,5 milyon manat vəsait "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı"nın maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir. "Star" neft emalı kompleksinin tikintisi üzrə 223,5 milyon manat, "Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsi üzrə isə 40 milyon manat vəsait ayrılmışdır. 2014-cü il ərzində Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı xərcləri 45,9 milyon manat təşkil etmişdir.

Valyuta məzənnələrinin dəyişməsindən yaranan fərq ilə bağlı Fondun büdcədən kənar xərci 1 611,9 milyon manat təşkil etmişdir.

2015-ci il yanvarın 1-ə Fondun aktivləri 2014-cü ilin əvvəlinə (35 877,5 milyon ABŞ dolları) nisbətən 3,42% artaraq 37 104,1 milyon ABŞ dollarına bərabər olmuşdur.

Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə strategiya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli 128 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Strategiyanın girişində aşağıdakılar qeyd olunur.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən islahatlar nəticəsində son illər ölkədə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi əldə edilmiş, iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri dərinləşmiş, sahibkarlığın inkişafı üçün münbit şərait yaranmışdır. Bütün istiqamətlərdə ardıcıl aparılan işlər ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına, o cümlədən əhəlinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına güclü təkan vermişdir. 1994-cü ildən başlayaraq həyata keçirilən Milli Neft Strategiyasının reallaşması sayəsində Azərbaycan Respublikası neft və qaz yataqlarının inkişafı istiqamətində keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuş, ölkə iqtisadiyyatına külli miqdarda investisiya cəlb edilmiş, Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatlarının Azərbaycandan keçməklə dünya bazarlarına nəqli sahəsində nailiyyətlər əldə edilmiş, 1999-cu ildən etibarən "Əsrin Müqaviləsi" üzrə mənfəət neftinin ixracı nəticəsində ölkəyə xarici valyutanın davamlı daxil olması təmin edilmişdir. Azərbaycanda karbohidrogen ehtiyatlarının geniş miqyaslı istismarı ilə əlaqədar olaraq, bir tərəfdən, neft və qaz gəlirlərinin 2008-ci ildən başlayaraq kəskin artması və digər tərəfdən, mövcud neft-qaz ehtiyatlarının nisbətən qısa müddətdə tükənmə ehtimalı, böyük həcmdə xarici valyutanın daxil olması şəraitində ölkədə bərqərar olan makroiqtisadi sabitliyin qorunması, gəlirlərin bir hissəsinin gələcək nəsillər üçün saxlanması ilə yanaşı, onlardan indiki nəslin rifahının yüksəldilməsi üçün istifadə edilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafının stimullaşdırılması və iqtisadiyyatın tarazlı inkişafının təmin edilməsi neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyanın qəbul edilməsi zərurətini gündəmə gətirmişdir. Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya 2005-2025-ci illəri əhatə edir və bu müddət ərzində həmin gəlirlərdən istifadənin əsas prinsiplərini və ortamüddətli xərclər siyasətini müəyyənləşdirir. Bu strategiya aşağıda göstərilən mənbələrə uyğun olaraq neftin və qazın satışından Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunda və dövlət büdcəsində toplanan gəlirlərin idarə edilməsini nəzərdə tutur.

1. Neft və qaz gəlirlərinin uzunmüddətli dövr üçün proqnozlaşdırılması.

Uzunmüddətli dövr üçün Azərbaycan Respublikasının neft və qaz gəlirlərinin həcmi ölkənin təsdiq olunmuş neft və qaz ehtiyatlarının ehtimal olunan qiymətləri əsasında müəyyən edilir. Neft və qaz ehtiyatlarının həcmi Azəri-Çıraq-Günəşli, Şahdəniz yataqlarından, hasilatın pay bölgüsü sazişlərində nəzərdə tutulmuş digər yataqlardan, eləcə də Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin və onun təsisçiliyi ilə yaradılmış müştərək müəssisələrin istismarında olan yataqlardan gözlənilən neft və qaz ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi əsasında müəyyən edilir. Yeni yataqlar kəşf edildikcə Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatlarının həcmi ilə bağlı proqnozlar dəqiqləşdirilir. Neftin və qazın qiyməti pessimist variantda (baza variantında nəzərdə tutulduğundan aşağı qiymətlə) proqnozlaşdırılır (baza variantı - neftin və qazın müvafiq dövr üçün proqnozlaşdırılan qiymətidir). Neft və qaz gəlirlərinin mənbələri aşağıdakılardır:

- a) hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycanın payına düşən mənfəət nefti və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər gəlir mənbələri;
- b) hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə əsasən sərmayəçilər tərəfindən dövlət büdcəsinə ödənilən mənfəət vergisi;
- c) Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin neftin və qazın hasilatı ilə bağlı vergi ödənişləri və dövlət büdcəsinə digər ödənişlər;
- ç) Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin təsisçisi olduğu neft və qaz hasilatı ilə məşğul olan müştərək müəssisələrin dövlət büdcəsinə vergi ödənişləri.

2. Neft və qaz gəlirlərindən uzunmüddətli istifadə prinsipləri.

Neft və qaz gəlirlərindən uzunmüddətli istifadə prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

-uzunmüddətli dövr üçün neft və qaz gəlirləri hesabına xərclərin proqnozlaşdırılması zamanı dəyişməz real xərclər prinsipi əsas götürülür və bu strategiyanın əhatə etdiyi dövr ərzində nəzərdə tutulan xərclər üçün illik limit müəyyən edilir;

- neft və qaz gəlirlərindən daxilolmalar zirvə səviyyəsinə çatdıqda onların 25 faizdən az olmayan hissəsi yığma yönəldilir;
- neft və qaz gəlirlərinin qəbul edilmiş xərcləmə qaydaları neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyanın əhatə etdiyi dövr ərzində dəyişməz qalır və bu zaman dəyişməz real xərclər prinsipi əsasında proqnozlaşdırılan xərclər limitinə riayət olunur;
- ortamüddətli dövr ərzində xərclərin həcmi uzunmüddətli dövr üçün müəyyən edilmiş limitlər nəzərə alınmaqla, qeyri-neft kəsiri (neft sektoru nəzərə alınmadan ölkənin icmal büdcəsinin gəlirləri və xərcləri arasında fərq) əsasında müəyyən edilir. Növbəti ilin xərcləri ilə əvvəlki ilin xərcləri arasında kəskin artıb-azalmalar arzuolunmaz hesab edilir və qeyri-neft kəsirinin kəskin dəyişməsinə yol verilmir;
- investisiya yönümlü xərclər hər il üçün tərtib olunan ortamüddətli Dövlət İnvestisiya Proqramı çərçivəsində həyata keçirilir.

Hazırda Azərbaycanın investisiyaya olan yüksək tələbatının ödənilməsi ilk dövrlərdə xərclərin artması ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişafına və ölkənin tədricən neft və qaz gəlirlərindən asılılığının zəifləməsinə şərait yaradacaqdır. Qeyri-neft sektorunun uzunmüddətli dövr ərzində neft və qaz gəlirləri hesabına inkişafı ölkənin xarici borclara ehtiyacının azaldılmasına xidmət edəcəkdir.

3. Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması və xərclənməsi üzrə ortamüddətli siyasət.

Makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi və neft və qaz gəlirləri hesabına nəzərdə tutulan prioritet xərclərin əlaqələndirilməsi ortamüddətli siyasət əsasında həyata keçirilir. Ortamüddətli dövr ərzində real xərclərin həcmi uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulmuş limitdən kənarlaşa bilər. Bu, qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirməklə bərabər, ayrı-ayrı dövrlərdə inflyasiyanın artımına səbəb olsa da, illik real xərclər müəyyən edilmiş qeyri-neft kəsirinin limitini nəzərə almalıdır. Real xərclərin və qeyri-neft kəsirinin illik həcmi uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulmuş limitə uyğun olaraq müəyyən edilir. Qeyri-neft kəsirinin həcmi dəyişdikdə bu dəyişikliyi zəruri edən konkret səbəblər göstərilir.

4. Neft və qaz gəlirlərindən istifadənin əsas istiqamətləri.

Neft və qaz gəlirlərinin istifadə strategiyası makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması əsasında aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir:

- iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun, regionların, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı;
- infrastruktur sahələrin genişmiqyaslı inkişafı: - yoxsulluğun azaldılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və digər sosial problemlərin həlli;
- iqtisadiyyatın intellektual və texnologiya bazasının səviyyəsinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması;
- "insan kapitalı"nın inkişafı (yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması (o cümlədən xarici ölkələrdə), kadrların professionallıq səviyyəsinin artırılması); - ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi;
- azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması və məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qaytarılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Hər bir xalqın, dövlətin gələcək taleyini təkcə onun malik olduğu zəngin təbii sərvətlər deyil, həm də elmi-mədəni və intellektual imkanları, bütün bunların da fəvqündə dayanan insan kapitalı müəyyənləşdirilir. “Qara qızıl”dan əldə olunan gəlirlərin milli intibaha xidmət etməsi məqsədilə iqtisadi prioritetlər ilk gündən düzgün müəyyənləşdirilmişdir. Neft gəlirlərindən düzgün istifadəni nəzərdə tutan uzunmüddətli strategiyanın hazırlanması mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Neft-qaz sənayesində gəlirlərin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyanın işlənilib hazırlanması, Dövlət Neft Fondundan ayrılan vəsaitin şəffaflığını qorumaq məqsədilə onun büdcə xərcləri çərçivəsində ünvanlı istifadəsini təmin edən tədbirlərin görülməsi kimi mühüm məsələlər də qarşıda duran əsas məqsədlərdəndir. Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının geniş miqyaslı istismarı ilə əlaqədar olaraq neft və qaz gəlirlərinin 2008-ci ildən başlayaraq kəskin artması, habelə mövcud neft-qaz ehtiyatlarının gələcəkdə tükənmə ehtimalı, böyük həcmdə xarici valyutanın daxil olması şəraitində ölkədə bərqərar olan makroiqtisadi sabitliyin qorunması, gəlirlərin bir hissəsinin gələcək nəsillər üçün saxlanması ilə yanaşı, inkişafın stimullaşdırılması, iqtisadiyyatın

tarazlı inkişafının təmin edilməsi neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması belə bir strategiyanın qəbul edilməsini zərurətə çevirmişdir.

Təbii sərvətlərinin zənginliyinə rəğmən Azərbaycan bu gün daha çox qeyri-neft sektoruna əsaslanan iqtisadi inkişaf modelini prioritet seçmişdir. Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı, sənaye müəssisələrinin yaradılması, Azərbaycanın xammal ixrac edən respublikadan elmtutumlu sənaye və informasiya texnologiyaları istehsalçısına münbit turizm məkanına çevrilməsi məqsədinin reallığa çevrilməsi üçün bütün imkanlar səfərbərliyə alınmışdır. Sosial-iqtisadi modernləşmənin yeni keyfiyyət mərhələsinə uğurla transformasiya edən Azərbaycanın bütövlükdə regionda nüfuzlu dövlətlərdən birinə çevrilməsi, ilk növbədə, elmi əsaslar üzərində irəli sürülmüş milli iqtisadi inkişaf modelinə əsaslanır. Bu da təsadüfi deyil ki, Cənubi Qafqaz geoiqtisadi məkanında cərəyan edən prosesləri diqqət mərkəzində saxlayan dünyanın aparıcı maliyyə-iqtisadi qurumları, o cümlədən nüfuzlu reyting agentlikləri hesabatlarında Azərbaycanı regionda yüksək investisiya cəlbəediciliyinə və makroiqtisadi sabitliyə malik ölkə kimi səciyyələndirirlər.

Əldə olunan uğurlar həm də regionların sosial-iqtisadi inkişafı tədbirləri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Son 10 ildə regionların inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən, 2004-2008 və 2009-2013-cü illəri əhatə edən dövlət proqramları bölgələrdə kütləvi işsizlik problemini aradan qaldırmışdır.

Həyata keçirilən regional inkişaf tədbirləri nəticəsində 10 il ərzində qeyri-neft sektoru 2,7 dəfə, ümumi daxil məhsul 3,4 dəfə, vergi daxilolmaları 8 dəfə artmışdır. BVF hesablamalarına görə, 2003-cü ildən respublikada büdcə gəlirlərinin orta illik artımı 20-30 faiz etmişdir və bu da regionda ən yüksək göstəricilərdən sayılır. 2003-cü ildə Azərbaycanın dövlət büdcəsi təxminən 1,5 milyard dollar civarında olduğu halda, hazırda 25 milyard dollar təşkil edir. 2014-cü ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 2003-cü illə müqayisədə 16 dəfəyədək artmışdır. Respublikamız 2003-cü ildə adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun həcminə görə dünya sırasında 90-cı yerdə qərar tutmuşdu. Həmin vaxt Azərbaycanda istehsal olunan ÜDM-in adambaşına düşən həcmi nominal ifadədə cəmi 873

manat (təqribən 1100 ABŞ dolları) təşkil edirdisə, hazırda bu rəqəm 8000 dollara yaxınlaşır. 2003-2013-cü illəri əhatə edən dövr ərzində ölkədə ÜDM istehsalı ildə orta hesabla 13,6 faiz artıb və onun həcmnin nominal ifadədə 57 milyard manata yüksəlib. Bu isə adambaşına ÜDM-in həcmnin nominal ifadədə 6200 manatı keçməsi deməkdir.

2003-cü ildə Azərbaycanda mühüm makroiqtisadi göstəricilərdən olan strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi 1,6 milyard ABŞ dollarına yaxın idi. 2003-2013-cü illər ərzində ölkənin strateji valyuta ehtiyatları ildə orta hesabla 30 dəfə artmışdır. 2014-cü ilin birinci yarısının yekunlarına görə ölkənin strateji valyuta ehtiyatları 54 milyard ABŞ dollarına (Mərkəzi Bankın və Dövlət Neft Fondunun ehtiyatlarının cəmi) çatmışdır. Hazırda strateji valyuta ehtiyatları 3 illik idxalın və xidmətlərin miqyasında ən yaxşı göstəricilərdən sayılır.

Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatları hazırda xarici dövlət borcunu 10 dəfə üstələyir. Təkcə Mərkəzi Bankın ehtiyatları 14 milyard ABŞ dollarını keçmişdir və bu, bir il ərzində mal və xidmətlərin idxalı üçün yetərlidir. Ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının ÜDM-ə nisbəti 70 faizə yaxındır və bu da inkişaf etmiş dövlətlər içərisində ən yaxşı göstəricilərdən biridir. Respublikamız strateji valyuta ehtiyatlarının ÜDM-ə nisbətinə görə dünyada ilk 15 dövlət sırasındadır.

Digər mühüm göstərici isə Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatlarının formalaşmasında neft amilinin rolunun getdikcə azalmasıdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində həyata keçirilən tədbirlər praktik nəticələr verməkdədir. Məsələn, 2014-cü ilin yanvar-iyun aylarında qeyri-neft-qaz sektoru üzrə büdcəyə 2 milyard 51 milyon 396, 5 min manat vəsait daxil olmuşdur ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 15 faiz çoxdur. Bu ilin birinci yarısında qeyri-neft sektorunun 10 faizlik artımı da, şübhəsiz, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi tədbirlərinin səmərəliliyindən xəbər verir.

İnsan potensialının formalaşdırılması sahəsində əsas ağırlıq yükü məhz təhsil sisteminin üzərinə düşür. Burada söhbət təkcə ali təhsil sistemindən deyil, təhsilin bütün növlərindən gedir. Təhsil əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin, insan inkişafı indeksinin mühüm amillərindən biri olmaqla, ölkənin sosial-iqtisadi

inkişafının sürətlənməsinə hərtərəfli təsir göstərir. Məhz buna görə də cənab İlham Əliyev bildirir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində təhsilin səviyyəsinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirilməli, “qara qızıl”ın “insan qızıl”ına çevrilməsi strategiyası davam etdirilməlidir.

2.3.Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına neft gəlirlərinin təsirinin qiymətləndirilməsi.

Milli Neft Strategiyasının uğurla reallaşması şəraitində karbohidrogen ehtiyatlarının xarici şirkətlərlə birgə istismarı və ixracı ildən ilə genişlənir və bunun sayəsində dövlətimizin valyuta daxilolmaları sürətlə artmaqdadır. Azərbaycan iqtisadi inkişaf tempinə görə dünyada birincidir, əhəmiyyətli regional və beynəlxalq layihələrin təşəbbüskarı və iştirakçısıdır. Dünya iqtisadi sisteminə integrasiya olunma nəticəsində neft gəlirlərinin idarə edilməsi sahəsində iqtisadiyyatda ən yaxşı təcrübələrin tətbiqinə yol açıldı. Bununla əlaqədar neft strategiyasının məntiqi davamı olaraq Azərbaycana daxil olan böyük neft gəlirlərinin toplanması və məqsədyönlü şəkildə istifadəsini təmin etmək məqsədi ilə 1999-cu ildə ulu öndər Heydər Əliyevin Fərmanı ilə Dövlət Neft Fondu yaradıldı. Neft Fondunun yaradılması ilə neft sərvətlərinin nəsillər arasında ədalətli bölgüsü, onların səmərəli və məqsədyönlü şəkildə idarə edilməsi üçün əsaslı təminat quruldu .

Dövlətin artan maliyyə imkanları hesabına ölkədə mühüm investisiya, o cümlədən regional proqramların və infrastruktur layihələrin maliyyələşdirilməsinə şərait yaranmışdır. Son illər ərzində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən dövlət proqramları və tədbirlərin icrası çərçivəsində ölkənin bütün bölgələrində və Bakı şəhərində müxtəlif infrastruktur layihələri həyata keçirilir, təhsil, sosial və digər obyektlərin inşası uğurla davam etdirilir. İnsanların həyat səviyyəsinin və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, sosial məsələlərin həlli, yoxsulluğun azaldılması istiqamətində mühüm işlər görülür, əhalinin pul gəlirləri artmaqdadır.

Ölkənin maliyyə potensialının artması nəticəsində qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün əlverişli zəmin yaranmışdır. Bununla əlaqədar möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi kursun prioritet istiqaməti olaraq Azərbaycanda neft sektoru ilə bərabər qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə bu gün xüsusi diqqət yetirilir. Bu məqsədlə artan neft gəlirləri, o cümlədən Neft Fondunun vəsaiti hesabına ölkədə mühüm infrastruktur və sosial yönümlü layihələrin maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir və ölkənin iqtisadi inkişafının stimullaşdırılmasında, strateji əhəmiyyətli dövlət proqramları və layihələrin maliyyələşdirilməsində, eləcə də regiona investisiya qoyuluşunun təmin edilməsində Dövlət Neft Fondunun rolu ildən ilə artır.

İnfrastruktur layihələrin və regional inkişaf proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi sayəsində ölkəmizin iqtisadi inkişafı üçün güclü baza formalaşdırılır. Azərbaycanın hər bir bölgəsində yeni, müasir tələblərə cavab verən infrastruktur yaradılır, elektrik stansiyaları tikilir, qaz və su kəmərləri çəkilir, yollar salınır. İnfrastrukturun yeniləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər eyni zamanda insanların rahatlığı, firavan yaşayışı üçün həyata keçirilən sosial yönümlü tədbirlərin mühüm tərkib hissəsidir.

Artan neft gəlirləri hesabına ilk növbədə sosial siyasət sayəsində, o cümlədən az təminatlı təbəqələrin, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində də sayısız tədbirlər həyata keçirilir və Dövlət Neft fondundan ilk vəsait məhz bu tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən bir neçə Sərəncam və Dövlət Proqramları qəbul edilmiş və bu qərarlara uyğun olaraq qaçqın və məcburi köçkünlər üçün Azərbaycanın müxtəlif ərazilərində zəruri infrastrukturunu ilə birlikdə yaşayış qəsəbələri tikilərək, istifadəyə verilmiş, 2007-ci ilin sonunda isə Sabirabad rayonunda yerləşən son Qalaqayın çadır düşərgəsi ləğv edilib və burada məskunlaşmış məcburi köçkünlər yeni qəsəbələrə köçürülmüşdür.

Ölkənin artan maliyyə imkanları hesabına eyni zamanda beynəlxalq əhəmiyyətli strateji infrastruktur layihələri uğurla həyata keçirilir ki, bu layihələr təkcə

Azərbaycanın deyil, bütövlükdə regionun nəqliyyat infrastrukturunun modernləşdirilməsinə şərait yaradır. Bu layihələrdən biri olan və Dövlət Neft Fondunun maliyyələşdirdiyi layihələr sırasında mühüm yer tutan Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolunun inşası layihəsi Azərbaycanın regionda siyasi nüfuzunun güclənməsinə təkan verməklə bərabər, respublikamızın Qərbə doğru integrasiyasına və Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə respublikaları arasında mövcud olan siyasi və iqtisadi münasibətlərin inkişafına şərait yaradacaqdır. Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu artıq regional əhəmiyyətə malik olmaqla bərabər, Asiya ilə Avropanı birləşdirən bir nəqliyyat dəhlizinə çevriləcəkdir. Bu layihə regional inkişafa xidmət edəcəkdir.

Bu gün neft gəlirlərinin bir hissəsi eyni zamanda su təchizatı ilə bağlı məsələlərin həllinə yönəldilir və Dövlət Neft Fondunun maliyyələşdirdiyi layihələr sırasında Bakının su təchizatı ilə bağlı problemlərin əsaslı şəkildə həllini təmin edəcək Oğuz-Qəbələ zonasından Bakı şəhərinə su kəmərinin çəkilməsi və Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması layihələri mühüm yer tutur və bu layihələrin reallaşması neft strategiyasının məntiqi davamı kimi qəbul edilir. Belə ki, neftin ixracını təmin edəcək Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri ilə ixrac olunan neftin satışından əldə edilmiş gəlirlər su və digər infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə yönəldilir və bununla da neft gəlirlərinin xalqın rifah halının yaxşılaşdırılması naminə istifadəsi təmin edilir.

Eyni zamanda neftdən əldə edilən gəlirlər hesabına bu gün ölkənin kadr potensialının artırılması istiqamətində də mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlərdən biri kimi, DNF vəsaiti hesabına maliyyələşdirilən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı"nın reallaşması nəticəsində ölkəmizdə müasir tələblərə cavab verən kadr potensialının yaradılmasına, gənc nəslin təhsil səviyyəsinin artırılmasına və beynəlxalq səviyyəyə çatdırılmasına şərait yaranacaqdır. Bu proqramın ilk növbədə DNF-in vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi "qara qızılın insan kapitalına çevrilməsi" ideyasının reallaşmasına doğru atılmış strateji bir addımdır.

FƏSİL 3. MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ ÖLKƏNİN SOSIAL – İQTİSADI INKİŞAFINDA NEFT STRATEGİYASININ ROLUNUN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.

3.1. Müasir mərhələdə Azərbaycanın yeni neft strategiyasının məqsəd və vəzifələri.

Əsası Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş yeni neft strategiyasının bugünkü inkişafı Ulu öndərin bütün sahələrdə olduğu kimi bu sahədə də uzaqgörənliyini təsdiq etməklə yanaşı, hər birimizin ürəyində böyük fəxarət hissi oyadır. Ümummilli liderin dediyi kimi, "1994-cü ildən Azərbaycan dövləti özünün yeni neft strategiyasını həyata keçirir və bu strategiyanın da əsas mənası, əsas prinsipləri Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərindən, o cümlədən neft və qaz sərvətlərindən Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha da səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir".

1993-cü ildən başlayaraq Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həm siyasi, həm də iqtisadi sahələrdə islahatlara başlanıldı. Bunun nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan iqtisadi sahədə dünyada ən inkişaf etmiş ölkələr sırasına daxil olmuş və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin etibarlı qorunmasında mühüm rol oynamağa başlamışdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft-qaz layihələri artıq xəyaldan gerçəkliyə çevrilmişdir.

1993-cü ildə Yaponiya hökuməti Azərbaycana qaz layihəsinin hazırlanması üzrə tədqiqatın maliyyələşdirilməsi məqsədilə əvəzsiz maliyyə vəsaiti ayırdı. Yeni qaz layihəsinin məqsəd və vəzifələri aşağıdakılardan ibarət idi: təbii qazdan istifadənin səmərəliliyini artırmaq, beynəlxalq standartlara uyğun ölçü cihazlarını təkmilləşdirmək; sayğacların və yeni avadanlıqların tətbiqi hesabına qazın sərf olunması üzrə əməliyyatların kommersiya əsasına keçirilməsi; qaz xətlərində sızmanın aşkarlanması, qazların xüsusiyyətlərinin təyin edilməsi və katod mühafizəsi sisteminin maliyyələşdirilməsi və s.

Təbii ki, neft-qaz təsərrüfatının inkişafında dönüş nöqtəsi 1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə bağlıdır. Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, o

vaxt Azərbaycan gənc müstəqil dövlət idi və dünyaya hələ özünü tanıtdıra bilməmişdi: “O vaxt ölkəmiz gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyən edirdi. Azərbaycan necə inkişaf edəcək, hansı ölkəyə çevriləcəkdir?! Əlbəttə ki, bizim əsas potensialımız olan neft ölkənin ümumi inkişafına xidmət göstərməli idi. Bunu etmək üçün mütləq xarici tərəfdaşlar Azərbaycana sərmayə qoymalı idilər. Çünki o vaxt Azərbaycanın maddi imkanları çox məhdud idi. Biz buna nail ola bildik. Qısa müddət ərzində müxtəlif irimiqyaslı, böyük şirkətlər Azərbaycana gəldilər, sərmayə qoymağa başladılar. Beləliklə, Azərbaycanın uğurlu inkişafı başladı. Məhz 1994-cü ildə ulu öndər tərəfindən Heydər Əliyev neft strategiyası elan edilmişdir ki, bu gün də bu strategiya davam etdirilir... 2003-cü ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin təməli qoyulmuşdur. 2006-cı ildə kəmərlə istifadəyə verilmişdir. Bu kəmərlə bütövlükdə bölgənin və bəlkə də qitənin enerji xəritəsini əsaslı şəkildə dəyişdirə bilmişdir. Bu kəmərlə təkcə Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılması üçün deyil, eyni zamanda, yeni dəhlizin açılması üçün çox vacib, tarixi bir addım idi. Artıq bu dəhliz işə düşəndən sonra növbəti mərhələdə böyük “Şahdəniz” yatağının qaz ehtiyatlarının dünya bazarına çıxarılması üçün Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri tikilmişdir. “Şahdəniz” üzrə kontraktın imzalanması “Azəri-Çıraq-Günəşli” kontraktının imzalanmasından iki il sonra baş vermişdir. O vaxt Azərbaycanın qaz potensialı haqqında dünyada heç bir məlumat yox idi. Çünki sovet dövründə bizim qaz imkanlarımız araşdırılmamışdır. Geoloqlarımız, mütəxəssislərimiz, əlbəttə, bilirdilər ki, bizim zəngin qaz ehtiyatlarımız vardır. Amma heç vaxt Azərbaycan xarici investorlar tərəfindən qaz ölkəsi kimi maraq doğurmurdu. Ancaq “Şahdəniz” qaz yatağının kəşfindən sonra, - bu yataq dünya miqyasında ən böyük yataqlardan biridir, - əlbəttə ki, bu sahəyə diqqət daha da çox olmuşdur. Beləliklə, düzgün strategiyanın icra edilməsi nəticəsində dəhlizin açılması, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tikilməsi nəticəsində biz artıq pəncərədən başlayaraq böyük qapı açdıq. Azərbaycanı beynəlxalq enerji ailəsinə daxil etdirə bildik. Həm siyasi, həm iqtisadi baxımdan böyük uğurlar əldə edə bilmişik”.

Neft sivilizasiyasının təşəkkülündən bəri neft-qaz resursları potensialı dünya

siyasətində başlıca strateji hərbi və diplomatik qüvvə, siyasi-iqtisadi strategiyanın formalaşması mənbəyi, milli gücün mühüm faktoru hesab edilməkdədir. Neft və qaz müasir zamanda zəruri istehsal, fiskal resursu olmaqla sənaye potensialının əsas energetik komponentdir. Sosial təsiri, şəhəryaratma və aqlomerasiya effekti mühüm olan bu resursa istinadən bəşər cəmiyyəti ayrılıqda və həmçinin iqtisadiyyatın bütün sahələrində özünü lazımi enerji, nəqliyyat xidməti ilə təmin etmiş olur. Obrazlı deyimdə neft-qaz kompleksi iqtisadiyyatın investisiya istiliyini təmin edən ən güclü və rahat sektor funksiyası rolunu yerinə yetirir.

Azərbaycanda neft-qaz resurslarından istifadənin çoxəsrlik tarixi vardır. Qədim zamanlardan Abşeron və Şirvan ərazisində neftdən məişətdə, insanların təsərrüfat həyatında geniş istifadə edilmişdir. XIX əsrdə baş verən sənaye inqilabları isə insanların texniki tələbatlarının artması ilə müşayiət olunaraq neftdən istifadənin təyinatını köklü təbəddülatlara uğrtdı. Daxiliyanma mühərriklərinin yaranışı, krekinq prosesindəki nailiyyətlər, dağ-mədən sənayesində intensivləşmə və digər bu kimi mütərəqqi amillər kontekstində iqtisadiyyatın enerji resurslarından qaynaqlanan yeni - industrial paradiqmasını formalaşdırdı. Bütün bunlar isə öz növbəsində böyük neft erasının təşəkkülünə gətirdi.

Neftin hasilatında mühüm tarixi ənənələri olan Azərbaycan özünün bol ehtiyatları ilə paytaxt Bakının timsalında XIX əsrin sonunda, XX əsrin əvvəllərində sənayeləşən dünya iqtisadiyyatının əsas enerji regionlarından biri idi. Təsadüfi deyil ki, 1898-1901-ci illərdə hasil edilən dünya neftinin yarıdan çoxu Bakı neft rayonunda çıxarılmışdı. Orta hesabla hər il 10 milyon tona bərabər olan bu toplumum mütləq əksəriyyəti Azərbaycanın hüdudlarından kənarda, demək olar ki, dünyanın bütün yaşıl qitələrində istehlakçı tələblərinin ödənilməsinə yönəldilirdi. Bakı əsas global neft mərkəzlərindən biri kimi möhtəşəmliyini II cahan savaşı bitdikdən sonra belə qoruyub saxlamış və Azərbaycanda hasil olunan neft bütün bu dövr ərzində nəhəng dövlətin - SSRİ sənayesinin, hərbi maşınının, geniş istismar texnikasının başlıca generasiya mənbəyini təşkil etmişdir. Azərbaycan nefti bütövlüklə sovet iqtisadiyyatının inkişaf tarixinin bütün

mərhələlərində energetik gücü ilə fərqlənmiş və öz potensialını əsasən bu İttifaq dövlətinin qüdrətlənməsinə xərcləmişdir. Ümumən tarixin iki yüz ili ilə bağlı olan bu zaman əhatəsində Azərbaycan xalqı neft-qaz resursları və onunla bağlı gəlirlərin idarə edilməsi işindən əsasən kənarda qalmış və sahibi olduğu bu sərvətlərin təbii rentasından dolğun bəhrələnmə bilməmişdir.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi ilə isə ilk dəfə olaraq neft-qaz sərvətlərinin xalqa məxsusluğu tam təmin olunmuş və bu sərvətlərdən milli dövlət mənafeləri baxımından geniş istifadə etdirilməsi üçün real əlverişli şərait yaranmışdır.

Bütün bunlardan irəli gələrək, milli neft strategiyasının imperativlərinin konseptual aspektə ümumiləşdirilməsi, müasir mərhələdə enerji sektorunun inkişaf potensialının qiymətləndirilməsi və habelə yaxın və orta müddət üçün milli neft strategiyasının perspektiv model hədəflərinin əsaslandırılması bizim tədqiqat araşdırmamızın predmetini təşkil edir.

«Əsrin müqaviləsi»nə aparan yol, şərait və şərtlər və onun imzalanması ilə əlaqəli tarix yaddaşlarda möhkəm iz qoymuşdur. Belə ki, ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycanda, bütövlükdə mənsub olduğumuz coğrafiyada mürəkkəb geosiyasi vəziyyət mövcud idi. Müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş Azərbaycana çox riskli dövlət kimi baxılırdı. Elə bu və digər əsaslardan da Xəzərin Azərbaycan sektoruna mənsub yataqların işlənməsi üzrə iri kapitalqoyuluşlu müqavilələrin bağlanmasına ehtiyatlı yanaşmalar mövcud idi. Lakin milli lider Heydər Əliyevin qətiyyəti, apardığı uğurlu neft diplomatiyası ilə 20 sentyabr 1994-cü ildə «Azəri-Çıraq-Günəşli» yatağının dünyanın aparıcı dövlətlərinin, global neft şirkətlərinin birgə işlənməsi əsasında bu möhtəşəm saziş imzalandı və o, iyirminci yüzilliyin tarixi müqavilələri sırasında öncül yer tutdu.

«Əsrin müqaviləsi» neft sənayemizin yeni mərhələsinin lokomotivi olaraq ardınca çoxsaylı müqavilələri çəkib gətirmiş, respublikaya heyranə doğuracaq səviyyədə investisiya axınını təmin etmişdir. Ümumiyyətlə, «Əsrin müqaviləsi» də daxil olmaqla Azərbaycan dünyanın 20-dən artıq ölkəsinin 30-dan çox şirkəti ilə neft və qaz yataqlarının birgə işlənməsinə dair 33 Hasilatın Pay Bölgüsü sazişi

imzalamışdır. Bütün bunlarla əlaqədar ölkədə neft sənayesinin inkişafını sürətləndirmək üçün mühüm infrastruktur yaranışları və dəyişiklikləri aparılmışdır. Konkret olaraq, «Azəri Layt» markalı yüksək dəyərli Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxışı üçün ilk logistik layihələr həyata keçirilmiş, daxili (*Səngəçal, Dübəndi*) və xarici (*Novorossiysk - Rusiya və Supsa - Gürcüstan*) neft terminalları yenidən qurulmuş, Bakı-Supsa, Bakı-Novorossiysk neft kəmərləri işə salınmışdır. Bu ərəfədə neft tariximizdə daha bir əlamətdar hadisə isə, 1999-cu ilin noyabr ayının 18-də İstanbulda «Çırağan» sarayında «Ankara bəyannaməsi»nə uyğun olaraq Bakı-Ceyhan marşrutu üzrə «Xam neftin Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazisi ilə nəql edilməsinə dair saziş»in imzalanması olmuşdur. Bunlarla yanaşı, neftlə bağlı planların reallaşması istiqamətində ölkədə digər irimiqyaslı layihələr də həyata keçirilmişdir. Belə ki, Xəzərin ən dərin qatlarını fəth edən modernləşdirilmiş «İstiqlal», «Dədə Qorqud», «Qurtuluş» və «Lider» adlı üzən dərin qazma qurğuları istismara verilmiş, Xəzərin Azərbaycan sektorundakı «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağının açılışı və istismarı ilə əlaqədar Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri inşa olunmuş, geniş institusional islahatlar aparılmış, ARDNŞ-in strukturu yeni mobil düzümdə formalaşdırılmış və sosial-iqtisadi inkişafa əlavə stimullar verən yüksək investisiya təminatlı müvafiq milli neft fondu - ARDNF təsis edilmişdir. Bütün bunlar «Əsrin müqaviləsi» və sonrakı neft kontratlarının reallaşması ilə bağlı milli neft strategiyasına çevrilən neft siyasətinin məqsəd və vəzifələrinə əsasını təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, bu strategiya formalaşdırılarkən yalnız lokal məzmununda deyil, həm də regional və global miqyasları hədəfə almışdır. Bu baxımdan da milli neft strategiyası ilkin yaxın və orta müddətdə inkişafın konturları dörd aspektə - siyasi, iqtisadi, sosial və texniki kontekstə cizgiləndirilmişdir.

Siyasi kontekst dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi, milli təhlükəsizliyin təminatı və neft diplomatiyası ilə beynəlxalq integrasiyanın dərinləşdirilməsini ehtiva etmişdir. İqtisadi kontekst başlıca olaraq planlı iqtisadiyyatdan liberal iqtisadiyyata keçid, iqtisadi təhlükəsizliyin təminatlığını və bu bazada bütün sferalarda milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə

yönləmişdir. Sosial kontekst isə milli rifah, elm-təhsil, səhiyyə və digər humanitar sferalarda hərtərəfli inkişafa istiqamət almışdır. Nəhayət, Texniki kontekst Yancaq-enerji kompleksində (YEK) infrastruktur yenidənqurmasının, neft-qaz resurslarının beynəlxalq bazarlara çıxışında logistik alternativlərin, donanma, dəmir yolu və digər nəqliyyat kommunikasiyalarının müasir texnoloji sistemdə qurulması ilə milli enerji təhlükəsizliyinin tam bərqərar olmasını əhatəsinə almışdır. Bütün bu imperativlər hamılıqla vəhdət təşkil edir və onların reallaşması müəyyən detallar istisna olmaqla əsasən ötən əsrdə başa çatmışdır

Neftin yaşadığımız coğrafiyadakı uzun müddətli ənənədə hasilatı, onun həm də metal dəyərlərdə ideoloji genotipinin formalaşmasına rəvac vermişdir. Sənayeləşmə epoxasından başlayaraq isə, neft davamlı olaraq milli təsərrüfat ukladında fundamental qaynaq amillərindən biri kimi çıxış etmişdir. O, bu gün də ölkəmizin qüdrətləndirilməsi prosesində başlıca iqtisadi generasiya mənbələrindən biri olaraq qalır.

Karbohidrogen potensialının artması bu istiqamətdə baş verən inkişaf prosesləri, enerji təhlükəsizliyinin əsas global problemlər sırasından önə çıxması milli neft strategiyasının məzmun və ahəngində yeni korreksiyaların aparılmasını qaçılmaz edir, onun yaxın və orta müddət üçün perspektiv model hədəflərini əsaslandırır.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafının gələcək perspektivləri.

- Ölkə iqtisadiyyatının mövcud strukturunu nəzərə almaqla konkret sahələrin inkişaf etdirilməsi məqsədilə sənaye şəhərçiyinin yaradılması, xüsusilə Azad İqtisadi Zonaların təsis edilməsi istiqamətində fəaliyyəti sürətləndirmək lazımdır. Respublika ərazisində AİZ-lərin yaradılması məsələsində ilkin variant kimi Azərbaycan-Gürcüstan və Azərbaycan-Türkiyə sərhəd ərazisində təşkil olunması nəzərdən keçirilməlidir. Bunun nəticəsində, qeyd olunan ərazilərdə iqtisadi inkişaf baş verər, ölkənin iqtisadi əlaqələri genişlənər və eyni zamanda, Azərbaycanın regionda siyasi və iqtisadi durumu daha da möhkəmlənər.

- Müalicə-istirahət və turizm təsərrüfatı kompleksinin böyük miqyasda inkişafı üçün Azərbaycan Respublikası müstəsna əlverişli şəraitə malikdir. Bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün onun kifayət qədər yerli əmək ehtiyatları vardır. Turizm

sənayesini başqa sahələrdən əsasən fərqləndirən cəhətlərdən biri də ona qoyulan vəsaitin tez bir zamanda böyük mənfəətlə əldə edilməsidir. Bu sahənin respublika daxilində geniş miqyasda inkişafı üçün xeyli zəngin imkanlara malik olan müalicə-istirahət mərkəzlərinin yaradılması vacib məsələlərdən hesab olunur. Respublikamızda turizm industriyasının inkişaf etdirilməsi üçün bütün imkanlar vardır. Buraya həm təbii-coğrafi şərait, həm də iqtisadi amillər daxildir. Regionlarda turizm industriyasının inkişaf etdirilməsi üçün ilk növbədə onların iqtisadi potensialı və səmərəliliyi öyrənilməlidir. Bütün amillər nəzərdən keçirildikdən sonra (təbii-coğrafi şərait, iqlim amili, müalicəvi və mineral sular) bu sahəyə investisiya yatırımları qoymaqla, böyük iqtisadi sərmayə əldə oluna bilər.

- Təsərrüfat sahələrinin inkişaf etdirilməsi, onların sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi üçün regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının emalına əsaslanan yeni sənaye mərkəzlərinin yaradılması tələb olunur.

- Yeni istehsal sahələrinin yaradılması və sənaye sektorunda yeni texnologiyaların tətbiqi. Təsərrüfat sahələrində maddi-texniki bazanın yaradılması və inkişaf etdirilməsi üçün böyük imkanlar vardır. Bununla yanaşı yığılan məhsulların müasir tələblər səviyyəsində saxlanılması məqsədi ilə müvafiq maddi-texniki bazanın yaradılması tələb olunur. Bölgələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanılması və satışı bazarı infrastrukturunun təmin edilməsi, topdansatış xidmətinin genişləndirilməsi yolları ilə yanaşı respublika daxilində aqroservis, toxuculuq, damazlıq, emal sənaye müəssisələrinin inkişafı və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Bunun üçün ilk növbədə yerli və xarici iş adamlarının bu sahəyə sərmayə yatırımları tələb olunur.

3.2. Ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası və qeyri-neft sənayesinin inkişafında neft gəlirlərinin rolunun artırılması istiqamətləri.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan hazırda dünyada sürətli inkişaf tempinə malik olan ölkələrdən birinə çevrilib. Buna isə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək, iqtisadiyyatı şaxələndirməklə nail olunub. Bütövlükdə, Azərbaycanda liberal iqtisadi sistemin qurulması,

sahibkarlığın inkişafına geniş şəraitin yaradılması, zəngin təbii sərvətlərdən və regionların potensialından səmərəli istifadə, qeyri-neft sektorunun inkişafı, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində görülən tədbirlər ölkə iqtisadiyyatının yüksələn xətlə inkişafını təmin edib. Nəticədə ötən 10 il ərzində ölkə iqtisadiyyatı 3 dəfə artıb, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi uğurla həyata keçirilib, müasir sosial-iqtisadi infrastruktur yaradılıb. Hazırda Azərbaycanda iqtisadiyyatın yeni sektorlarına fəal qaydada sərmayə yatırılır. Məsələn, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsi prioritet sektorlardan biri kimi müəyyənləşdirilib.

Azərbaycan hökuməti zəngin neft resurslarının satışından daxil olan valyuta ehtiyatlarını səmərəli şəkildə xərcləməklə, iqtisadiyyatın bütün sektorlarının dinamik inkişafı üçün əlverişli baza yaratmağa nail olub və hazırda qeyri-neft sektoru valyuta gətirə biləcək strateji bölməyə çevrilib. Həyata keçirilən məqsədyönlü investisiya proqramlarının icrası nəticəsində neftdən kənar sahələr valyutatutumlu olmaqla, gələcəkdə iqtisadi inkişaf üçün dərin zəmin yaradıb. Son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının tikinti, energetika, informasiya-kommunikasiya və digər qeyri-neft sahələrinə xarici investisiyaların yatırımı genişlənib.

Prezident İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi prioritet istiqamət təşkil edir. Bu sahənin inkişaf etdirilməsinə göstərilən davamlı dövlət qayğısının nəticəsidir ki, son illərdə ölkənin iqtisadi inkişaf dinamikasında qeyri-neft sektorunun çəkisi getdikcə artır. Son 10 ildə respublikamızda qeyri-neft sektoru 2,6 faiz artıb. Sevindirici haldır ki, artıq ölkəmizdə istehsal olunan ümumi daxili məhsulda qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisi neft sektorunu üstələyərək 55 faizə yüksəlib.

Ölkəmizdə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə neft gəlirlərinin uğurla modern, innovasiyalara əsaslanan, elmtutumlu sənaye quruculuğuna yönəldilməsi siyasəti həyata keçirilir. Son illərdə bu sahənin intensiv inkişafının təmin edilməsi

məqsədlə mükəmməl infrastruktur yaradılıb, ayrı-ayrı mövcud müəssisələr müasir texnologiyalar əsasında yenidən qurulub, yerli xammalla işləyən, eyni zamanda, ixrac potensialına malik olan yeni istehsalatlar yaradılması məqsədlə əməli tədbirlər həyata keçirilib.

Hazırda demək olar ki, Azərbaycandakı iqtisadi sistem global maliyyə böhranından əziyyət çəkən bir sıra dövlətlər üçün nümunə ola bilər. Dövlət investisiyalarının artırılması və qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsi onu deməyə əsas verir ki, hökumət neftdən gələn gəlirlərdən olduqca səmərəli istifadə edir. Yəni, milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün maliyyə resurslarına malik olmaq heç də inkişaf demək deyildir, əsas məsələ bu maliyyədən necə istifadə etməkdədir.

Ölkəmizdə uğurlu sənaye quruculuğu siyasətindən söhbət açarkən bu məqsədlə möhkəm hüquqi bazanın yaradılmasını ayrıca qeyd etmək lazımdır. Prezident İlham Əliyevin ölkəmizdə modern sənaye quruculuğu ilə bağlı nümayiş etdirdiyi güclü siyasi iradəyə uyğun olaraq qeyri-neft sahəsinin inkişafının hüquqi bazasını təmin etmək üçün əməli addımlar atılıb. Dövlət başçısı iqtisadiyyatın və regionların inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması, investisiyaların təşviqi və prioritet sahələrə yönəldilməsi, yeni iş yerlərinin açılması, müasir idarəetmə təcrübəsindən istifadə olunması, rəqabətqabiliyyətli mal və xidmətlərin təqdim edilməsi kimi məsələlərin həllinə nail olmaq məqsədlə hələ 2007-ci ildə "Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması haqqında" müvafiq Fərman imzalayıb. Ölkəmizdə "Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında" ayrıca Qanun qəbul edilib. Bundan başqa, dövlət başçısının 24 aprel 2013-cü il tarixində imzaladığı Fərmanla "Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə" təsdiqlənib. Bu sənəd sənaye parklarının yaradılması, idarə edilməsi və onlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələləri tənzimləyən çox mühüm baza sənədidir.

Beləliklə, deyə bilərik ki, Azərbaycanda sənayeləşmə prosesinin keyfiyyətə yeni mərhələsi başlanıb. Dövlət başçısının imzaladığı yuxarıda bəhs olunan Sərəncama uyğun olaraq, ölkəmizdə 2015-2020-ci illərdə sənayenin inkişafına dair Dövlət Proqramı hazırlanıb. Proqramda "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf

Konsepsiyasında müəyyən edilmiş sənayenin uzunmüddətli inkişaf istiqamətləri əsas götürülüb. Hazırda ölkədə cari il üçün təsdiq edilmiş Tədbirlər Planına əsasən, sənaye potensialının gücləndirilməsi, bu sahədə rəqabət qabiliyyətinin artırılması, kadr hazırlığının, elmi təminatın yaxşılaşdırılması, normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müvafiq tədbirlər həyata keçirilir. Ölkəmizdə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında uğurla həyata keçirilən iqtisadiyyatın diversifikasiya siyasəti sayəsində respublikanın sənaye xəritəsi daha da zənginləşib, həmçinin, regionlar iqtisadi güc amilinə çevrilib.

Son illər dünyada davam edən böhran proseslərinə baxmayaraq, Azərbaycanda makroiqtisadi sabitlik qorunur, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti getdikcə artır, nəzərdə tutulmuş bütün sosial proqramlar uğurla yerinə yetirilir. Ölkəmizin davamlı inkişafının təmin olunmasında, heç şübhəsiz, Prezident İlham Əliyevin böyük uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasət, o cümlədən, bu siyasətin prioritet istiqamətlərindən olan iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi həlledici rol oynayır.

Məhz bunun nəticəsidir ki, son beş ildə iqtisadiyyatın artımı, əsasən, qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına təmin olunmuş, ümumi daxili məhsulda bu sektorun xüsusi çəkisi 47 faizdən 59 faizə çatmışdır. Rəsmi statistika və makroiqtisadi göstəricilərə əsasən isə son on bir ildə ölkədə qeyri-neft sektorunda 2,5 dəfədən çox artım qeydə alınmışdır. Heç şübhəsiz, qeyri-neft sektorunun inkişafında neft gəlirləri hesabına iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində reallaşdırılan tədbirlərin mühüm rolu olmuşdur.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektorunun inkişafına zəmin yaratmaq üçün dövlət başçısı İlham Əliyevin imzaladığı sərəncamlar və təsdiq etdiyi inkişaf proqramları əsasında kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsinə, bu fəaliyyətlə məşğul olanlara güzəştli kreditlərin ayrılmasına, kənd təsərrüfatına subsidiyaların yönəldilməsinə, ölkə ərazisində nəqliyyat-kommunikasiya infrastrukturunun yenidən qurulmasına milyardlarla dollar həcmində vəsait xərclənmişdir. Bütün bunlar iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda böyük canlanmaya səbəb olmuşdur. Hazırda Azərbaycanda istehsal edilən qeyri-neft

məhsulları, o cümlədən elektrik maşınları və avadanlıqları, onların hissələri, kimya sənayesi məhsulları, tikinti materialları, hazır toxuculuq məmulatları və s. müxtəlif bölgələrə ixrac edilir.

Göründüyü kimi, keçid iqtisadiyyatını uğurla başa çatdıran Azərbaycan öz təbii resurslarından məqsədli şəkildə istifadə edərək iqtisadiyyatını uğurla şaxələndirə və onun neftdən asılılığını minimuma endirə bilmişdir. Bu strategiya nəticəsində ölkədə tikinti, turizm, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sektorlarında davamlı artım tendensiyası davam edir. Məhz bu tendensiyanın nəticəsidir ki, son on bir ildə ölkəmizdə 1 milyon 360 min iş yeri yaradılmışdır ki, bunun da böyük hissəsi qeyri-neft sektorunun payına düşür.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2014-cü ildə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru 7 faiz artmış, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ildəki 56,6 faizdən 60 faizədək yüksəlmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinin uğurlu nəticələrindən sayılan qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafını müsbət amil kimi dəyərləndirən Prezident İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2015-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında demişdir: “Baxmayaraq ki, ilin sonunda neftin qiyməti kəskin şəkildə aşağı düşmüşdür, Azərbaycanda iqtisadiyyat 3 faizə yaxın artmışdır. Ən sevindirici hal ondan ibarətdir ki, qeyri-neft sektorumuz 7 faiz artmışdır. Bu da son illər ərzində görülmə işlərin bariz nümunəsidir, aparılan siyasətimizin təzahürüdür. Qeyri-neft sektoru gələcəkdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafını daha da böyük həcmdə təmin edəcəkdir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı bizə imkan verir ki, ölkə iqtisadiyyatı çoxşaxəli şəkildə inkişaf etsin və iqtisadiyyatımızın dayanıqlı inkişafı təmin edilsin”.

2014-cü ildə ölkə sənayesinin qeyri-neft bölməsində 6,9 faizlik artım qeydə alınmışdır. Prezident İlham Əliyevin ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirdiyi ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı tapşırıqların ardıcıl şəkildə yerinə yetirilməsinin nəticəsidir ki, ötən il qeyri-neft sektorunun mühüm sahələrindən sayılan qida məhsulları 1,4 faiz, içki istehsalı isə 8,1 faiz artmışdır. Qida məhsulları və içki istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr

tərəfindən il ərzində 2,7 milyard manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Bununla yanaşı, qeyri-neft sektorunun digər mühüm sahələrindən sayılan toxuculuq, geyim, dəri, dəridən məmulatlar və ayaqqabı istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr tərəfindən hesabat ilində 97,5 milyon manatlıq, kimya sənayesi üzrə 325,2 milyon manatlıq, tikinti materialları üzrə 458,3 milyon manatlıq, metallurgiya sənayesi üzrə 413,1 milyon manatlıq, maşın və avadanlıqların istehsalı sahələrində isə 401,7 milyon manatlıq məhsul istehsal olunmuşdur.

Ötən il qeyri-neft sənayesinin digər mühüm sahəsi olan elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı bölməsinin müəssisələri tərəfindən 1,8 milyard manat dəyərində məhsul istehsal olunmuş və xidmətlər göstərilmişdir ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 6 faizlik artım deməkdir. Qeyri-neft sənayesinin su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölməsində isə məhsul istehsalı və xidmətlərin səviyyəsi əvvəlki ilə nisbətən 7 faiz artaraq 231,8 milyon manat təşkil etmişdir.

Yeri gəlmişkən, ötən ilin sonlarında Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, heç şübhəsiz, qarşıdakı illərdə qeyri-neft sənayesinin sürətli inkişafına təkan verəcəkdir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, emal sənayesi qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas prioritet sahələr hesab edilir. Beynəlxalq maliyyə institutları Azərbaycanda kənd təsərrüfatı və turizmin əhəmiyyətini xüsusi qeyd edirlər. Hazırda ölkənin məşğul əhalisinin 44 faizə yaxını məhz kənd təsərrüfatında çalışır. Bu səbəbdən Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafına yönələn ardıcıl dövlət proqramlarının icrası, bir sıra islahatların və yeni texnologiyaların cəlb edilməsi sürətlənir. Təsədüfi deyil ki, üçüncü regional inkişaf proqramının icrasının ilk ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda Prezident İlham Əliyev demişdir: "...Kənd təsərrüfatının inkişafı prioritet məsələdir. Bu, sosial, iqtisadi sahədir, qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün dəstəkdir".

Son üç ildə Azərbaycanda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun artım tempi orta hesabla 2,5 faiz təşkil etmişdir. İndi ölkə iqtisadiyyatının vacib sahəsi sayılan kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün konkret işlər görülür, mühüm dövlət proqramları qəbul edilərək icraya yönəldilir. Məhz bunun nəticəsidir ki, 2014-cü ildə ölkənin aqrar bölməsi üzrə 5 milyard 225,8 milyon manat məhsul istehsal olunmuşdur ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 2,6 faiz çoxdur. Bununla belə, Azərbaycanda kənd təsərrüfatının potensialı olduqca yüksəkdir və bu imkanlardan istifadə edilməsi istiqamətində dövlət tərəfindən təsirli tədbirlər görülür. Həmin tədbirlərin nəticəsi olaraq son illərdə 19 rayonda 40 quşçuluq təsərrüfatına, 13 rayonda 20 heyvandarlıq və 8 rayonda südçülük komplekslərinə, 6 rayonda 7 ət kəsimi və emalı müəssisəsinə 240 milyon manat güzəştli kredit verilmiş, bu da istehsalın artmasına, ət və ət məhsullarının idxalının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına səbəb olmuşdur.

Bundan əlavə, 20 rayonda 33 intensiv bağçılıq və üzümçülük təsərrüfatlarına, 9 rayonda 37 istixana kompleksinə və 11 rayonda 16 meyvə-tərəvəz emalı müəssisələrinə 171 milyon manat güzəştli kreditlərin verilməsi daxili tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilməsi ilə yanaşı, bu məhsulların ixracına da imkan yaratmışdır. Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2015-ci ilin Azərbaycanda “Kənd təsərrüfatı ili” elan olunması isə onu deməyə əsas verir ki, yaxın illərdə kənd təsərrüfatı sahəsində mövcud potensialın hərəkətə gətirilməsi istiqamətində mühüm işlər həyata keçiriləcək ki, bu da ölkəmizin qeyri-neft sektorunun inkişafına təkan verəcək.

Qeyd etdiyimiz kimi, ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrindən biri də turizmdir. Adıçəkilən sahə gəlir gətirmək baxımından olduqca cəlbedicidir. Məhz buna görədir ki, son illər ölkəmizin mövcud turizm potensialının tam hərəkətə gətirilməsi istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir, Bakıda, eləcə də regionlarda müasir turizm obyektləri tikilib istifadəyə verilir, bu sahədə xidmətlərin səviyyəsi getdikcə yaxşılaşdırılır. Ötən il, həmçinin nəqliyyat, informasiya və rabitə sahələrində də əhəmiyyətli dərəcədə artım baş vermişdir ki, bu da qeyri-neft sektorunun inkişafına dəyərli töhfə hesab edilməlidir. Ölkənin

turizm imkanlarından tam istifadə ÜDM-nin artımına gətirib çıxaracaq. Belə ki, Azərbaycanın zəngin turizm potensialına malik olması və ölkədə turizm infrastrukturunun son illər sürətli inkişafı qeyri-neft sektorunun bu istiqaməti üzrə ölkəyə böyük gəlirlər vəd edir.

Son illər Azərbaycanda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inkişaf etdirilməsi sahəsində də əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilir. Elə Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2013-cü ilin ölkəmizdə “İKT ili” elan olunması da bunu sübut edir. 2014-cü ildə Azərbaycanda 225,9 milyon manatlıq kompüter, elektron və elektrik avadanlıqları istehsal edilmişdir. Yeri gəlmişkən, son iki ildə Azərbaycanın süni peyklərinin orbitə çıxarılması ölkəmizin İKT sahəsində əldə etdiyi son dərəcə mühüm nailiyyət kimi dəyərləndirilir.

Azərbaycanın gələcək iqtisadi tərəqqisi, xüsusən də qeyri-neft sektorunun inkişafı özəl bölmənin fəaliyyətindən çox asılıdır. Son illər Azərbaycanda yaradılmış əlverişli biznes mühiti, özəl sektora dövlət dəstəyinin getdikcə artırılması ölkədə sahibkarlığın sürətli inkişafına səbəb olub. “Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Prezident fərmanına uyğun olaraq ötən il ölkədə biznes və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, o cümlədən prosedurların sadələşdirilməsi, elektron xidmətlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, əsassız müdaxilələrin qarşısının alınması və digər istiqamətlər üzrə işlər davam etdirilib. Eyni zamanda, 2014-cü ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 5560 sahibkara 295 milyon manat güzəştli kredit verilib. Həmin layihələr üzrə ölkədə 12500-dən çox yeni iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulur. Bütövlükdə isə fond tərəfindən maliyyələşdirilmiş güzəştli kreditlər hesabına 2014-cü ildə 39 iri istehsal, emal və infrastruktur müəssisəsi istifadəyə verilib. 2015-ci ildə isə daha 81 müəssisənin istifadəyə veriləcəyi gözlənilir.

Ölkəmizin davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasında, makroiqtisadi sabitliyin qorunmasında, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən olan regionların inkişafı strategiyasının müstəsna əhəmiyyəti var. 2004-cü ildən uğurla icra olunan regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları rayonların iqtisadi potensialının artmasına, infrastruktur təminatının,

kommunal xidmətlərin keyfiyyətinin daha da yüksəlməsinə, biznes və investisiya mühitinin, əhalinin rifahının yaxşılaşmasına səbəb olmuşdur. Bu baxımdan ötən il “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” çərçivəsində mühüm işlər görülmüş, bir sıra uğurlu layihələr həyata keçirilmiş, regionların inkişafına bütün mənbələr hesabına 4,5 milyard manat vəsait yönəldilmişdir. Yeri gəlmişkən, ötən il “Sənaye ili” çərçivəsində regionlarda 105 sənaye müəssisəsi açılmış, 14 rayonda gündəlik istehsal gücü 820 ton olan 28 müasir çörək zavodunun inşasına 50 milyon manat güzəştli kredit ayrılmışdır. Ötən il həmin zavodlardan 22-si istifadəyə verilmişdir.

Göründüyü kimi, Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi dövlətimizin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqaməti kimi getdikcə aktuallıq kəsb edir. Ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı fonunda adıçəkilən bölmənin ÜDM-də xüsusi çəkisinin artması 2015-ci ildə də davam edəcək. İqtisadçı ekspertlərin proqnozlarına görə, dövlətin iqtisadi siyasətinin aparıcı trendinə müvafiq olaraq bu il ÜDM-in artımı onun tərkibində neft sektorunun payının mütləq və nisbi mənada azalması və müvafiq olaraq qeyri-neft sektorunun istehsal həcmının artması şəraitində baş verəcək.

Cari ildə qeyri-neft sektorunun artım sürətinin 10 faizdən artıq olacağı gözlənilir. Bu inkişaf tendensiyası növbəti illərdə də davam edəcək. Belə ki, qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payı 2012-ci ildəki 52,7 faizdən 2017-ci ildə 72,4 faizə yüksələcək. Bu dövr ərzində dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında neft sektorunun payı nəzərəcarpacaq dərəcədə aşağı enəcək ki, bu da iqtisadiyyatımızın neftdən asılılığının ildən-ilə azaldığını göstərməklə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi hesabına qeyri-neft sektorunun dinamik inkişaf etdirilməsi sahəsində həyata keçirilən genişmiqyaslı fəaliyyətin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Son on ildə əmtəə ixracı 12,5 dəfə, xidmətlərin ixracı isə 10 dəfə artmışdır. İxracda neft və neft məhsullarının yüksək paya malik olması Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşmış ənənəvi strukturu ilə bağlıdır. Bununla belə, son illər ixracın strukturunda neft sektorunun payı azalmağa başlamışdır. Belə ki, 2011-ci ildə ixracda neft sektorunun payı 95,3 faiz, 2012-ci ildə 94,1 2013-cü ildə 92,4

faiz olmuşdusa, ötən ildə bu göstərici 90,1 faiz təşkil etmişdir. İqtisadçı ekspertlərin qənaətinə görə, bu tendensiya qarşıdakı illərdə də davam edərək 2017-ci ildə 81 faiz həcmində olacaq. Əvəzində isə ölkəmizdən dünya bazarlarına çıxarılacaq qeyri-neft məhsullarının həcmi artacaq. Bu da Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin məntiqi nəticəsi olan qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına mümkün olacaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, neft gəlirlərinin inkişaf üçün xərclənməsi, ölkəmizin coğrafi şəraiti (regionda yeri, təbii ehtiyatları və iqlim şəraiti), iqtisadi inkişaf səviyyəsi, sosial sahədəki vəziyyət, iqtisadi, siyasi və sosial institutların hazırkı inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq aşağıdakı istiqamətlərdə istifadə edilməsi çox məqsədəuyğun olardı:

1. Neft-kimya sənayesinin inkişafına: yüksək ixtisaslı idarəetmə və texniki rəhbər kadrların hazırlanmasına , neft-kimya sənayesinin elmi-texniki bazasının müasirləşdirilməsinə , Azərbaycanın neft-kimya sənayesinin texnoloji baxımdan müasirləşdirilməsinə , Azərbaycanın neft maşınqayırması sənayesinin müasirləşdirilməsinə və ixrac qabiliyyətinin artırılmasına , regional neft sənayesi üçün tikinti və quraşdırma mərkəzinə çevrilməsinə , Azərbaycanın tədricən digər regionlarda neft istehsalı edən ölkəyə çevrilməsinə , kimya sənayesinin regional kənd təsərrüfatı üçün gübrələr istehsal etməsinə ,plastik əmtəələrin müasir texnologiyaya əsasən istehsalı üçün lazımi şəraitin yaradılmasına.

2. Təhsil sahəsinə: Azərbaycanın gələcək əsas iqtisadi inkişaf istiqamətlərinə uyğun olan sahələrdə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin dünyanın qabaqcıl təhsil müəssisələrində hazırlanmasına , Azərbaycanda təhsil müəssisələrinin müsair tələblərə cavab verən mühəndis-texniki mütəxəssisləri hazırlamasına , müxtəlif sənaye sahələri üçün yüksək ixtisaslı işçilər yetişdirən ixtisaslaşdırılmış peşə təhsili ocaqlarının yaradılmasına , təhsil müəssisələrinin təmirinə və maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə , təhsil kreditləri sisteminin yaradılmasına.

3. Səhiyyə sahəsinə: Xəstəliklə mübarizə almağa yönələn səhiyyə sistemindən, xəstəliklərin qarşısını almağa yönələn səhiyyə sisteminə keçilməsinə ,

səhiyyə sahəsində idarəetmə mütəxəssislərinin yetişdirilməsinə , ölkədə səhiyyə infrastrukturunun müasirləşdirilməsinə , tibbi sığorta sisteminin realist əsaslarla qurulmasına , regional əhəmiyyətli əczaçılıq və gigiyena sənayesinin təşəkkül tapmasına.

4. Nəqliyyat infrastrukturunun inkişafına: regional neft-qaz tranzitində Azərbaycanın rolunu gücləndirən infrastruktur layihələrinə , mal və xidmətlər, informasiya nəqlində Azərbaycanı regional mərkəzə çevirə biləcək infrastrukturun gecikmədən yaradılmasına , biznes xidmətləri sektorunun yaradılıb inkişaf etdirilməsinə.

5. Kənd təsərrüfatının inkişafına: mikromaliyyələşmənin geniş tətbiqinə , maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsinə , kəndli sahibkarların ixraca daha yaxından qoşulmasına kömək üçün təhsil və biznes xidmətlərinin təşkilinə , dünyadakı qabaqcıl aqrotəcrübənin Azərbaycana gətirilməsi işinin səmərəli təşkilinə , qida və Yüngül sənaye sahələrinin inkişafı üçün lazımi şəraitin yaradılmasına.

6. Turizmin inkişafına: Ölkədə turizmin inkişafı üçün vacib olan infrastrukturun müasirləşdirilməsi və ya yaradılmasına (aviasiya nəqliyyatı infrastrukturunu , avtomobil nəqliyyatı infrastrukturunu , dəmiryolu nəqliyyatı infrastrukturunu , energetika infrastrukturunu , poçt və rabitə infrastrukturunu) , Azərbaycanın diplomatik nümayəndəlikləri, dövlət təşkilatları və şirkətləri vasitəsilə Azərbaycanın turizm imkanlarının xaricdə geniş təşviqinə , turizm bazarının liberallaşdırılması və xarici sərmayələrin cəlb edilməsi işinə.

7. Gələcəyin texnologiyalarının Azərbaycanda istehsalının təşəkkül tapmasına və Azərbaycanın global biznes xidmətləri bazarına yaxından qoşulmasına: Elektron sənayesinin inkişafına , Biotexnologiya sənayesinin inkişafına , İKT istehsalı mərkəzlərinin yaradılmasına , lazımi mütəxəssislərin hazırlanmasına , müvafiq infrastrukturun yaradılmasına.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Yeni neft strategiyasının nəticəsi olaraq müstəqil respublikamız nəinki enerji müstəqilliyini təmin etmiş, eyni zamanda Avropanın enerji təhlükəsizliyinin başlıca təminatçılarından birinə çevrilmişdir. Bunun nəticəsi kimi ölkəmizin dünya miqyasında geosiyasi önəmi və beynəlxalq nüfuzu yüksəlmişdir. Bugünkü, ölkədə həyata keçirilən neft siyasəti davamlı inkişaf və tərəqqi prosesini sürətləndirməklə, Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən daha da qüdrətli dövlətə çevrilməsini təmin edəcəkdir.

Azərbaycanın neft strategiyasının milli iqtisadiyyatımızın inkişafına təsiri baxımından aparılan tədqiqat araşdırmaları nəticəsində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Azərbaycanın neft strategiyası kompleks təhlil edilmişdir.
2. Aparılan elmi araşdırmalar nəticəsində əsaslandırılmışdır ki, Azərbaycanın neft strategiyası milli iqtisadiyyatımızın davamlı inkişaf baxımından həlledici rola malikdir.
3. Neft strategiyasının məntiqi nəticəsi olaraq, neft-qaz gəlirlərindən düzgün, səmərəli istifadə edilməsi yolları göstərilmiş və elmi əsaslandırılmış təkliflər irəli sürülmüşdür.
4. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi, onun neftdən asılılığının aradan qaldırılması yolları göstərilmişdir.

Aparılan təhlili araşdırmalar bir daha göstərir ki, Azərbaycanda çox uğurlu milli neft strategiyası həyata keçirilir. Bu strateji prioritet ulu öndər Heydər Əliyevin müəllifi olduğu, müasir dünya enerji təhlükəsizliyi sistemində çox mühüm əhəmiyyət daşıyan «Əsrin müqaviləsi»ndən qaynaqlanır.

Respublikanın enerji potensialının artması və yeni global çağırışlarla bağlı yaxın 10 il üçün milli neft strategiyasının perspektiv model hədəfləri kimi aşağıdakılar əsaslandırılır:

1. ARDNŞ-in tam formada transmilli şirkətə çevrilməsi;
2. Axtarış-kəşfiyyat işlərinin davam etdirilməsi, karbohidrogen

ehtiyatlarının artırılması;

3. Şahdəniz 2-ci fazanın reallaşdırılması;
4. Yeni qaz yataqlarının istismarı (*Ümid, Babək, Asiman, Abşeron*);
5. Avropa və dünya bazarlarında daha dayanıqlı tutumun əldə edilməsi;
6. Yeni qaz ixrac marşrutlarının reallaşdırılması (*Nabukko, Transxəzər*);
7. Neft-qaz emalı kompleksinin yenidənqurulması;
8. Yeni neft-qaz kimya sənayesinin yaradılması;
9. Neft gəlirlərinin artırılması və səmərəli istifadəsi (*ARDNF*);
10. Avtonom fəaliyyətli, proporsiya üstünlüklü qeyri-neft sektorunun inkişafı;
11. İnsan kapitalının davamlı investisiyalaşdırılması;
12. Yeni sosial infrastruktur kompleksinin formalaşdırılması;
13. Ekoloji təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi;
14. Enerji diplomatiyası və beynəlxalq integrasiyanın gücləndirilməsi;
15. Liberal iqtisadi dərinləşmə və innovativ iqtisadiyyata keçidin bazasının yaradılması.

Mühüm sosial-iqtisadi multiplikator rolunu ifadə edən enerji sektoru ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin formalaşmasında, sosial inkişafın və həyat səviyyəsinin yüksəlişində əhəmiyyəti daim genişlənir.

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
2. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
3. Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi.
4. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının icrasına həsr olunmuş konfransın materialları. “azərbaycan” qəzeti, 6 fevral 2014-cü il
5. “Qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafı iqtisadi strategiyanın prioritet istiqamətidir” başlıqlı məqalə. “xalq” qəzeti, 09.02.2015
6. Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 14 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
7. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat. Bakı, 2015
8. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2015-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasın materialları.
9. Azərbaycan üzrə Ölkə Tərəfdaşlıq Strategiyası: 2011-2014. Dünya Bankı
10. Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli Strategiya. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli 128 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
11. Atakişiyev Müşfiq. Azərbaycanın neft strategiyasının milli iqtisadiyyatın inkişafında rolu. Məqalə. “vergi jurnalı” 5(119)/2014

12. Abdullayev Z.S., Abbasov A.B. Neft sənayesinin iqtisadiyyatı və idarəedilməsi. Bakı. 2000.
13. Əliyev A.Ə., Şəkərliyev A.Ş. Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti». Bakı.«İqtisad Universiteti» nəşriyyatı. 2002.
14. Əlirzayev Ə.Q. İqtisadiyyat: düşüncələr, baxışlar. Bakı. 2002.
15. Hacızadə E.M. Azərbaycanın quruda neftqazçıxarma kompleksində iqtisadi islahatlar və səmərəlilik problemləri,. Bakı. Elm. 1998.
16. Hacızadə E.M. Energetik kompleks yeni islahatlar ərəfəsində. Bakı. Elm, 2000.
17. Hacızadə E.M., Paşayev T.Ə. Neft-qaz sənayesində yeni bazar mexanizmlərinin formalaşdırılması istiqamətləri. Bakı. Elm. 2000.
18. Hacızadə E.M. Azərbaycanın təbii qaz potensialı: reallıqlar və virtual cizgilər. Bakı. Elm. 2001.
19. Hacızadə E.M. Neftqazçıxarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli, Bakı. Elm. 2002.
20. Hüseynov T.Ə., Sənayenin iqtisadiyyatı. Dərslik. 2000.
21. Kazımlı X.H. Xalqın böyük xilaskarı. Bakı. 2001.
22. Svetlana Tsalik. Xəzərin neft gəlirləri: qazanan kim olacaq? ACİ, 2003.
23. Алиев И.Г. Каспийская нефть Азербайджана. М.: Известия. 2003.
24. Богданчиков С.М., Перчик А.И. Соглашение о разделе продукции. М.: «Нефть и газ»,1999.
25. Гусейнов В.А. Каспийская нефть. Экономика и геополитика. М.: ОЛМА-ПРЕСС. 2002.
26. Империя Нобелей: история о знаменитых шведах, бакинской нефти и революции в России /Брита Осбринк; Пер. со швед. Т.Доброницкой/. М.: Текст. 2003.
27. Нефть, газ и модернизация общества. Санкт-Петербург, 2008
28. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin internet resursları: www.socar.az
29. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun internet resursları: www.oilfund.az

30. Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyinin internet resursları:

www.mie.gov.az

31. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin elektron səhifəsi

www.stat.gov.az

32. BP şirkətinin saytı www.bp.com

РЕЗЮМЕ

Магистерская диссертация на тему «Нефтяная стратегия Азербайджана и ее роль в социально-экономическом развитии страны» состоит из вступления, трех глав, итога и предложения и списка использованной литературы.

Во вступительной части диссертации указаны актуальность темы, объект и предмет исследования, его цели и задачи, информационная база исследования, его научные инновации и практическое значение.

В первой главе диссертации исследована тема ресурсов нефти и газа, их влияние на развитие экономики страны. Изучены факторы формирования новой нефтяной стратегии в последующие после обретения независимости годы, и подчеркнуто ее значение, оказываемое на нефтяную промышленность. Отмечены также международные нефтяные соглашения, которые являются партнерами Азербайджана с 1994 года, и отмечена их роль в современном развитии.

Во второй главе под названием «Оценка роли нефтяной стратегии и нефтяных доходов в социально-экономическом развитии страны» рассказывается о существующей ситуации, социально-экономическом развитии страны, указывается применение государственных программ, последовательно утвержденных государством и пути достижения развития. Проанализирована оценка стратегии эффективного использования нефтяных доходов с созданием Государственного нефтяного фонда Азербайджанской Республики, и оценка влияния нефтяных доходов, построены соответствующие таблицы и диаграммы.

Последняя глава диссертации подготовлена под названием «Направления роста роли нефтяной стратегии в социально-экономическом развитии страны на современном этапе». В данной главе говорится о развитии не нефтяного сектора, диверсификации экономики страны. Одной из основных поставленных целей является эффективное использование ограниченных ресурсов, сохранение важности доходов, поступающих от нефти и газа, для будущих поколений. Ввиду этого важно достижение развития иных сфер экономики.

Указанные в завершение итоги и предложения имеют теоретическое значение относительно работы автора.

SUMMARY

Master dissertation on “The oil strategy of Azerbaijan and its role in social-economic development of the country” consists of introduction, three chapters, conclusion and recommendation and literature review used.

The introduction part of dissertation deals with topicality of the theme, object and subject, purposes and duties of research, information base, scientific innovation and practical importance of the research.

In the first chapter of the dissertation were explored the oil-gas reserves of Azerbaijan and their influence on the development of the country’s economy. The factors of formation of new oil strategy in the subsequent years after gaining independence and its importance was stressed on the development of oil industry. Moreover, oil treaties were marked to which Azerbaijan has become a partner since 1994 and their role in modern development.

The second chapter with the heading “Evaluation of the role of oil strategy and oil revenues in social-economic development of the country” deals with current situation of the country and social-economic development and the ways are figured out to apply state programs approved by the state at times and to achieve development. The strategy of efficient use of revenues coming from the oil and assessment of effects of oil revenues were analyzed by establishment of State Oil Fund of Azerbaijan Republic and relevant tables and diagrams were set up.

The latter chapter of the dissertation has been developed with the title “Directions of increasing the role of oil strategy in social-economic development of the country in modern stage”. This chapter is about development of non-oil sector and diversification of country’s economy. The main objectives determined are to efficiently use limited resources and to maintain the importance of revenues coming from oil and gas for the next generations too. Therefore it is important to achieve the development of other fields of economy.

Finally, conclusions and recommendations mentioned in the end are of theoretical importance on the paper by author of dissertation.

**Ağamalı Zərifə Tuqan qızının “Azərbaycanın
neft strategiyası və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında
onun rolu” mövzusunda magistr dissertasiyasının**

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Dünyanın global enerji layihələrindən biri olaraq Azərbaycanın ən yeni tarixin parlaq və əlamətdar səhifəsinə çevrilən, xalqımızın taleyində həlledici rol oynayan, respublikamızın yeni dövr üçün sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərinin dəqiq şəkildə müəyyənələşməsinə həlledici təsir göstərən “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından artıq 20 il keçib. Bu sazişin imzalanması xarici şirkətlərə Azərbaycanda yeni sazişlərin imzalanması üçün geniş yol açdı. 1994-cü ildən bu vaxta qədər ARDNŞ və xarici neft şirkətləri arasında karbohidrogenlərin kəşfiyyatı, hasilatı və məhsulun pay bölgüsü prinsipi üzrə 26 saziş imzalanmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında uğurla reallaşdırılmış yeni neft strategiyası ötən illərdə Azərbaycanın bütün həyatı əhəmiyyətli sahələr üzrə dinamik inkişaf yolunda olan respublikaya çevrilməsi, beynəlxalq arenada nüfuz və mövqelərini möhkəmləndirməsi, habelə milli təhlükəsizlik maraqlarını yüksək səviyyədə təmin etməsi baxımından müstəsna rol oynamışdır.

Azərbaycan yalnız neft və qaz ehtiyatlarına görə deyil, həmçinin Qara və Xəzər dənizləri regionunda tutduğu mövqeyə görə ABŞ, Avropa və Asiya dövlətlərinin maraqlarının kəsişdiyi geosiyasi mərkəzə çevrilmişdir. Neft və qaz ehtiyatlarının işlənməsi, həmçinin onların dünya bazarlarına ixracı üzrə nəhəng layihələrin həyata keçirilməsi sayəsində Xəzər regionu XXI əsrdə dünyanın əhəmiyyətli regionlarından birinə çevrilmişdir.

Son illər Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi möhkəmlənmiş, ictimai-siyasi sabitliyə nail olunmuş, cəmiyyətdə demokratiya və iqtisadiyyatda bazar münasibətləri daha da inkişaf etmiş, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya üçün şərait yaradılmış və buna başlanılmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın neft strategiyasının mahiyyəti və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında neft gəlirlərinin

rolunun müəyyən edilməsidir. Tədqiqatın predmeti ölkə iqtisadiyyatının inkişafında neft strategiyasının rolunun artırılması istiqamətləridir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Milli iqtisadiyyatın inkişafında neft strategiyasının rolunun və əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi və bu sahədə müvafiq elmi təkliflərin irəli sürülməsi, neft gəlirlərinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təsiri istiqamətlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasını Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin əsərləri, problemlə bağlı mövcud ideya və nəzəriyyələr təşkil edir. Tədqiqatda informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, müvafiq dövlət qurumlarının siyasət və hesabat sənədləri, Energetika Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Neft Fondunun, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin və digər qurum və şirkətlərin rəsmi elektron-məlumat bazaları, həmçinin müxtəlif elmi jurnalların və dövri mətbuatın məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Yeni yanaşma üsullarından istifadə edərək milli iqtisadiyyatın inkişafının prioritet istiqamətləri elmi tədqiq edilmiş və neft strategiyasının əhəmiyyəti açıqlamışdır. Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- Tədqiqatda Azərbaycanın neft strategiyasının formalaşması amilləri və xüsusiyyətləri araşdırılmışdır;
- Müstəqil Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası geniş tədqiq edilmiş və onun uğurları sistemləşdirilmişdir;
- Ölkənin neft-qaz gəlirlərindən səmərəli istifadə strategiyası və reallaşdırılması xüsusiyyətləri tədqiq edilmiş və sosial-iqtisadi inkişafa neft gəlirlərinin təsiri qiymətləndirilmişdir;
- Ölkədə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsində neft sənayesinin və neft gəlirlərinin rolunun artırılması məsələləri tədqiq edilmiş və bu istiqamətdə əhəmiyyətli təkliflər işlənilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının hazırlanmasında neft strategiyasının əhəmiyyəti elmi

əsaslandırılmış, praktiki əhəmiyyətli konkret təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Dissertasiya işindəki araşdırma, təhlil və tövsiyələrdən müasir şəraitdə yeni neft strategiyasının işlənilməsində, bu mövzuda növbəti araşdırmaların aparılmasında istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, habelə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 94 səhifə həcmindədir. Dissertasiyada 8 cədvəl və 3 diaqram qurulmuşdur.

Dissertasiyanın birinci fəslində Azərbaycanın neft-qaz ehtiyatları, ölkə iqtisadiyyatının inkişafına onun təsiri araşdırılmışdır. Müstəqillik qazandıqdan sonrakı illərdə yeni neft strategiyasının formalaşması amilləri öyrənilmiş və neft sənayesinin inkişafına əhəmiyyəti vurğulanmışdır.

“Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında neft strategiyasının və neft gəlirlərinin rolunun qiymətləndirilməsi” başlıqlı ikinci fəsildə ölkənin mövcud vəziyyətindən, sosial-iqtisadi inkişafdan bəhs olunur, zaman-zaman dövlət tərəfindən təsdiq olunmuş dövlət proqramlarının tətbiq olunması və inkişafa nail olmanın yolları göstərilir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması ilə neftdən gələn gəlirlərin səmərəli istifadə olunması strategiyası və neft gəlirlərinin təsirinin qiymətləndirilməsi təhlil olunmuşdur və müvafiq cədvəl və diaqramlar qurulmuşdur.

Dissertasiyanın sonuncu fəslində qeyri-neft sektorunun inkişafından, ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasından bəhs olunur. Məhdud resurslardan səmərəli istifadə etmək, neft və qazdan gələn gəlirlərin gələcək nəsillər üçün də əhəmiyyətini qoruyub saxlamaq qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdəndir. Ona görə də iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına nail olmaq vacibdir.

Dissertant: Ağamalı Zərifə Tufan q.

Elmi rəhbər: i.e.n., dos. A.S. Mehtiyev